

TARTALOM

<i>Buda Ferenc</i>	Meta (vers)	3
<i>G. István László</i>	Az eskü; Megzavart reggeli (versek)	5
<i>Borbíró Biborka</i>	Halotti tor; Rege a csodaszarvasról; Földmű (versek)	7
<i>Takáts József</i>	Egyperces esszék	10
	▶ A 90 éves Ilia Mihály köszöntése	
<i>Géczi János</i>	Ugróvágás (versciklus)	21
<i>Szilágyi Zsófia</i>	Elvagyódni vagy otthon lenni (<i>Ilia Mihály és az Orbán lelke</i>)	26
<i>Bíró-Balogh Tamás</i>	„Óda ez a könyv Ilia Mihálynak” (<i>Ilia Mihály, Kormos István és Veress Miklós első kötete</i>)	39
<i>Milbacher Róbert</i>	A Bánk bán-olvasás viszontagságairól	60
<i>Füzi László</i>	„nála mindig volt mérég” (<i>Az öngyilkosság Németh László világában</i>)	69
	▶ Sodródás és körbeérés (<i>Balogh Kristóf Józseffel Áfra János beszélget</i>)	99
<i>Gyürky Katalin</i>	Föllocsolt pokol (<i>Áfra János: Omlás</i>)	109

Balogh Kristóf József festményei (A címlapon:
Virág portréval, 54×86 cm, olaj, akril, vászon)

FORRAS

56. ÉVFOLYAM | 2024. 9. SZÁM

Megjelenik Kecskemét Megyei Jogú Város Önkormányzata, a Magyar Kultúráért Alapítvány,
a Petőfi Kulturális Ügynökség és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT ► Megjelenik havonként ► **Főszerkesztő:** Füzi László
► Kecskemét Megyei Jogú Város folyóirata ► Kiadja a Katona József Könyvtár; **Felelős kiadó:** Bujdosóné dr. Dani Erzsébet
könyvtárigazgató ► **A szerkesztőség címe:** 6000 Kecskemét, Piaristák tere 8.; **Telefonszáma:** 76/500-550/111. **mellék;** **Honlap-
cím:** www.forrasfolyoirat.hu; **E-mail cím:** forras@forrasfolyoirat.hu ► **Tördelés:** VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160;
videopix@videopix.hu ► **Nyomdai kivitelezés:** Print 2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 76/501-240; Felelős ve-
zető: Szakályas Tibor

A szerkesztőség tagjai: Buda Ferenc (főmunkatárs), Csenki Nikolett, Füzi Péter, Pál-Kovács Sándor Attila (szerkesztő),
Bosznay Ágnes (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: Bahget Iskander, Komáromi Attila, Pintér Lajos ►
Szerkesztőségi órák: kedd–csütörtök 10 és 12 óra között. ► Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker
Zrt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. ► Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megren-
delhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban ([https://eshop.posta.hu/storefront/
hirlapok/m-veszet-es-kultura/forras/prodB040714.html](https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/forras/prodB040714.html)), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262,
levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/forras/prodB040714.html>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262,
hirlapelofizetes@posta.hu. **Belföldi előfizetési díj: 7200,- Ft** ► Index: 25947 ► HU ISSN 0133-056X

Buda Ferenc

Meta

Ég a város
ég a ház is
beköszönt a
metasztázis
az eset már-
már fatális
sőt brutális
lenne de in-
kább banális
képesség a
képtelenre
véges út a
végtelenbe
várhat Athén
Róma Párizs
a szuezi
s korinthuszi
nagy kanális
meg a fénylő
fenn tavaknak
negyvenezre
et cetera
fogy a cérna
álmaim be-
fellegezve
hát
adieu Alpok
vale tenger
vár a végszó-
ra az ember
s mert törölve
sőt: *deleted*
mind a terve
végesvégül
elakad a
szava

nyelve
hát
adieu!
good bye!...
sayonara!...
hyvä päivä!...

G. István László

Az eskü

Aki a táblák bűvöletében esküszik,
arra nem érvényes a táblák parancsa,
a táblákra nem lehet esküdni, mert
az esküt elnyomja a dörgés hangja,
vihar szabadul fel a torokból, ha
készül a szájban a beszéd, ha
előkészül az eskühangra.

Esküdni csak a széttört táblákra
lehet, az elsőre, amin minden szó,
mint a folyóban a kövek, kavicsá
lett, és a kavics a nyelv alatt
tanúsítja, hogy a törvény szava
hamarosan sivatagi homok, dűnék
nőnek fel belőle. Az esküt betartani
csak úgy lehet. A homok bekerül a
szembe. Aki meglát egy véres
szemet, nem szabadulhat tőle.

Megzavart reggeli

A megszavart reggeli kávéivás
csöndje helyett csöpög a csap
a fürdőszobában. Bosszankodás
helyett azt képzelem, nyár van,
és a patakban egy pontyszerű kőre
csöpög a rézsút lefutó víz kitartó
csöppje, és el is alszik bennem
az öncsalás, a keserű kortyok között
a fej kitisztulásának ígérete édesebb,
mint bármi felelősség meginduló
mozdulata. A tujalevelek bólogatása
helyesli a tunyaságot. Mikor jössz
haza – kérdezi a mókus az ágot. És
az ág hazaér, mert mindig is otthon
volt, illetve otthon és otthontalanság
között talált egy mezsgyét, amire
a választalanul hagyott kérdés a válasz.
A mókus odatámasztja fejét, ha az
támasz – az elodázás alkímiája nem
csökkenti a reggeli lázat, ami attól
növekszik csak, hogy nincs, aki mérje.
Ha most nem mozdulok, már
tudom, miért ne.

Borbíró Báborka

Halotti tor

Benne ülnek
az alumíniumvillákban,
a porcelánbabákban,
a hokedlikben,
és ráncos szájukkal
a világon zsörtölődnek,
aztán rajtunk, a nevünket
jól megnyomva, dühösen,
mert ők nem ezt adták,
nem így, ahogy mi akarjuk.
*Hol vannak a minták,
amiket életek óta sugdosunk?*

Hangjuk kibújik a tárgyból,
és felmászik falakra,
átszőnek ajtót, ablakot.
Bemásznak a fülünkbe,
és forognak bennünk,
mint a kazettaszalagok,
amelyek orsók helyett
gerincre akarnak tekeredni.

Kihúzzuk őket az ékszerből,
az edényből, felsírnak,
már nem érdekel, levágjuk,
mint a malacot, aztán felfaljuk,
hogyan a gyomorsav
minden szavukat elégesse.

Lihegve nézzük az üres tányért,
hátha megszólal. Napokig csend,
most ujjongnak bennünk.

Rege a csodaszarvasról

A határ mentén vörös száj,
amely születése óta köpköd.
Nyálában megvetés,
nem törődött vele.

Kiszáradtak a csapok,
elhervadtak a gázhózsák,
megfönnyadtak a villanykörték:
valakinek menni kellett.
Lefűzték magukról az ujjait,
mintha koszorút bontanának,
és a csökevényekből,
amelyek eddig odatartották,
pogácsát sütöttek.
Batyuba pakolták az iratokkal,
aztán útnak engedték.

A labirintusban,
amibe átlépése után lépett,
betonágak és fémes csillagok
takarták el az igazi eget.
A levegőt autótetek száguldása
cserélte az ösvények között.
Hangokból tájékozódott,
amelyek feltorlódtak mögötte,
és a kereszteződésekben
hátát lökdösték.

Berúgták az ajtón, szinte
padlóra zuhant az agancsok
keresztjének fényétől. Leült
a székre, aztán a szarvasra
mutatott. Patakszott a lé a pohárba
a sárga körte alatt. A csapos
bőre virágillatú. Itt jó lesz.

Földmű

Bólint az úr, és megkongatja harangjait,
a réznyelvek körbenyalják a házak ajtaját.

Lerántjuk egymásról a szövetet, hogy meglássuk a húst,
kié érett, melyikünknek kell elindulni.

Tejet és trágyát tolunk eléjük,
egyikbe arcukat mártják, másikat hátukra kenik.

Kilincsre akasztják megörökölt nevüket,
amelyek betűről betűre oldódnak onnan.

A térre mennek, ahol egy fekete kastély áll,
és körülötte vasoszlopok forognak.

Ablakából figyel az úr, intésére a térdek
megrogynak, és a törzsek hajlani kezdenek.

Elindulnak a gépek, amelyek a húst felszántják, mi utána,
barázdáikba az úr fehér magját szórjuk.

Viseljük a gondjukat: gyomokat tépünk ki,
és vadakat hajtunk el. Amikor a fák befelé fordulnak,

kezünkbe vesszük a kaszát, és levágjuk őket,
sötét tárukba visszük, hogy kiszárítsuk.

Az első kenyér, amelyet a tányérra rakunk,
még sűrű, mint a szomjas ember vére.

Takáts József

Egyperces esszék

Légy jó mindhalálig: bizonyára olvastam gyerekkoromban – most, 2019-ben forgatva mindenesetre már nem tudom, mi jön a következő oldalakon. A regény nyitójelenete (Nyilas Misi megvásárolja a Csokonai-könyvet) kiváló példa a meritokratikus vonzásra: valaha az alsó néposztályok egyes tagjait ellenállhatatlan erővel vonzotta a műveltség. Én magam is megismételtem a kis regényhős cselekedetét (amely egyszerre befektetés a remélt társadalmi felemelkedésbe és az odatartozás kinyilvánítása) tizenöt éves koromban a szolnoki antikváriumban a *József és testvérei* megvásárlásával. Ennek a világnak – Nyilas Misivel közös világunknak – azonban időközben vége lett.

Mottónak való mondatok a feljegyzéseim elé a Móricz-regényből: „Mindjárt az elejére beírta a nevét, úgy csinálta meg ezt az első oldalt, ahogy a könyvnek címlapja szokott lenni. Címül ezt az egyszerű szót választotta: *Jegyzetek*. Ebbe senki sem köthet bele.”

A regény cselekményének ideje: 1892. A mű először 1920-ban jelent meg. A II. fejezetben azt mondja az elbeszélő: „Misi még késő öregkorában is visszaemlékezett...” Tegyük fel, hogy ez az öregkor Misi számára a hatvanadik életéve környékén jött el: azaz 1940 táján. Az elbeszélés ideje tehát 1940 utáni. Az első kiadás olvasói még egy jövőből beszélő narrátorral találkoztak, mi már nem.

Selyem Zsuzsa furcsa recenziója Nádas új könyvéről (*A szabadság tréningjei*) az *ÉS*-ben. Észrevette, hogy az író kétféleképpen számolt be Susan Sontaggal való budapesti találkozásáról. A korábbi emlékezés szerint, ha jól értem, Sontag azt kérdezte kelet-közép-európai beszélgetőtársaitól valamikor 1990 után, miért nem örülnek jobban a szabadságnak? A későbbi visszaemlékezés szerint az amerikai író azt mondta, hogy ez a mostani szisztéma (a kapitalizmus? a demokrácia? kérdi utólag a visszaemlékező) erőszakosabb és durvább, mint az előző volt. Valóban ezt mondta volna Sontag? Hogyhogy ellenkező értelműre változott a neki tulajdonított mondat az emlékezés korábbi és későbbi változatában? S. Zs. túltette magát az ellentmondáson, s azzal zárta a cikkét, jó, hogy így történt, 'így legalább nem szorulunk dajkamesére'. Miféle dajkamesére? Hogy a liberális demokrácia kevésbé erőszakos rendszer, mint a szocialista rezsim volt? Ez volna a dajkamese?

Egyetemista éveimben, 1986 táján Galamb Gyuri barátom mutatott egy olasz újságot, amelyben hosszú cikk szólt, térképekkel, táblázatokkal, az Európába irá-

nyuló észak-afrikai migrációról, a Száhel-övezet elsvatagosodásával magyarázva a kényszerű észak felé vándorlást. Úgyhogy a harminc évvel későbbi „migránsváltás” nem lepett meg. Az emlék Umberto Eco *Öt írás az erkölcsről* című könyvének ötödik esszéjéről jutott eszembe. Huszonkét éve írta, elkerülhetetlennek nevezve, hogy a 21. századi Európa színes, kulturálisan, vallásilag, fajilag vegyes népességű legyen, *integráció nélkül* – mint a mai (huszonkét évvel ezelőtti) New York. „Azok a jelenségek, amelyeket Európa még bevándorlásként próbál megoldani, bizony már vándorlások”, írta. A migráció: „amikor a vándorlók (akiket senki nem tud feltartóztatni a határoknál) gyökeresen átalakítják annak a területnek a kultúráját, amelyre megérkeztek”. A bevándorlás ellenőrizhető, a vándorlás ellenőrizhetetlen folyamat. „Kultúrák szembenállása (vagy ütközése) véráldozattal is járhat, sőt meg vagyok róla győződve, hogy elkerülhetetlen lesz, és sokáig fog tartani.” Mindezt nem valamely jobboldali politikus mondta 2015-ben, hanem baloldali író 1997-ben. Tartok tőle, hogy ez a téma realista értékelése. A dolgok mai állásához érdemes hozzáfűzni Eco cikkének a fundamentalizmusról, integralizmusról szóló szakaszát is. Hiszen a mai-jövendő Európa integrálatlan világának egyik összetevője az integralista muszlim népesség. Számukra ugyanis „a vallásos alapelvek egy szersmind a politikai élet modelljét és az állam törvényeinek a forrását alkotják”. Integralizmusuk véget vethet Európa most ismert, világít és vallásit, jogot és hitet elválasztó berendezkedésének – azaz mégsem New York vagy a latin-amerikai országok integrálatlan, tarka világa a mi kontinensünk jövője.

A 2019-es könyvhéten, nyolcvannégy éves késéssel, megvettem az 1935-ös könyvhét nagy sikerét, a *Szibériai garnizont* (mármint az első kiadását).

Azt mondja Hévízi Ottó barátom, a *festschriftjébe* írt tanulmányom (*Az eldönthetetlen kérdés*) elejére válaszolva, hogy tudja, tévedés volt egykor hinnie a lelkiismeret megszólalásának tiszta, döntéshez vezető pillanatában mint kitüntetett etikai mozzanatban. Mostani filozófiai törekvéseit – folytatja, s remélem, helyesen foglalom össze – részben a „nagy elbeszélések”, részben a posztmodern, a dekonstrukció ellenében (vagy azokat elkerülve) dolgozza ki: nem belső maggal, középponttal rendelkező filozofálásra törekszik, s nem ezernyi maggal rendelkező, széteső „rendszer” akar létrehozni, hanem e két lehetőség között harmadikat keres: a filozófia osztott terét kívánja leírni, a filozófia többszemélyiségűségét. Három könyvre tervezett összefoglalásából kettő már készen van. Milyen érdekes, mondom neki, hogy ő eltervez három könyvet előre, azután sorra megírja őket, míg nekem szinte minden írásom alkalmi. Azt a művet kell megírunk, amit csak mi írhatunk meg, válaszolja, ami ránk vall, amit csak mi tudunk hozzátenni a világhoz. Lehet, mégsem távolodott el teljesen egykori mestergondolatától, a „lelkiismeret megszólalása tiszta pillanatának” képzetétől. Én, ha döntenem kellene alkalmiság és rám

szabott nagy feladat' között, habozás nélkül az előbbit választanám. De még csak nem is kell döntenem.

Amit Olivier Roy a mai globalizált vallásokról mond, az a mai politikai eszmék forgalmára is igaz: egy mai szélsőbalos, jobbos, konzervatív vagy liberális éppúgy a globális piac késztermékválasztó fogyasztója, mint a vallási fogyasztók, akik az önmegvalósítás Krisna-tudatú, neoprotestáns vagy muszlim konzervét emelik le az árukínálatból némi töprengés után, s a világ bármely országában élve, a csomagolásban ugyanazt a tartalmat találják. Az ideológiai polcon is ott sorakoznak a késztermékek politikai önmegvalósítást keresők számára.

Az utóbbi hetekben elolvastam néhány tanulmányt a reformpedagógia történetéről: példák, hogyan épülnek be a liberális kapitalizmust ellenző, meghaladni akaró ideológiai programok a politikai-gazdasági rendszer kultúrájába. A tágabban értett politikai eszmetörténet-írásnak a reformpedagógia és az életreform-kísérletek sorát is magában kellene foglalnia. Engem mindebből főként Rousseau máig nyúló árnyéka érdekel. Az olvasottak igazolják a sejtést, hogy amit ma idehaza „liberális pedagógiának” neveznek, az voltaképp rousseau-ista gyökerű pedagógia – ellenkulturális, antiliberális alapjairól meggyőzően írt 2000 utáni cikkeiben Sáska Géza. Kétféle mai liberalizmus van tehát: a régebbi keletű mellett megjelent az új, ellenkulturális hevületű liberalizmus, amely nem egyszerűen amerikai behozatal, európai hagyománya is van. Talán a reformpedagógia történetén tanulmányozni lehetne Lionel Trilling, Polányi Mihály, Daniel Bell kérdését, hogy miféle dinamika termeli újra a kapitalista társadalmak antikapitalista ellenkulturáját? S hogyan lehetséges, hogy az ellenkulturális törekvések szereplői közül sokan – legalábbis manapság – nem tudják magukról, a nézeteikről, a törekvéseikről, hogy a kapitalizmus, a liberális demokrácia ellen irányulnak?

Wapshott a Keynes–Hayek-vitáról szóló könyvében kvázi-vallásiként, világi valóságsgként mutatja be a Keynes-hívőknek mesterük elméletéhez, s ugyanígy Hayeknek a saját nézeteihez való viszonyát. Furcsa, hogy még olyan tudományok is hitszerűvé tudnak válni, mint a közgazdaságtan. A könyv egyik tanulsága, hogy vitájuknak az a legkevésbé érdekes szakasza, amikor szó szerint vitatták egymás írásait, ugyanis eszmecseréjüket voltaképpen két eltérő közgazdasági hagyomány kölcsönös meg nem értése határozta meg. Ráadásul Hayek, a fiatalabb kettőjük közül, igazi témájához akkor jutott el (1935–36-ban), amikor már túl volt a Keynes-szel való hadakozáson. Hayek tévedett, amikor Keynes-bírálattal próbálta megalapozni gondolkodói hírnevét, írja Wapshott; ez akkor sikerült neki, amikor eltávolodott vitájuk részletkérdéseitől. Érdekes megjegyzés a könyvben, hogy Keynes, miközben a gazdasági világválság bajaira kereste a megoldásokat, mintegy

mellékesen „felfedezte” a makroökonómiát. Ugyanilyen elgondolkodtató elméletének a politikai következménye: „Közben Keynes egyre inkább bizonyos lett abban, hogy az *Általános elmélet* alapvetően megváltoztatja a hagyományos választóvonalat a kapitalizmus és szocializmus között.” Röviden írtam erről a témáról évekkel ezelőtt, *Jászi és a jó társadalom* című tanulmányomban, Polányi Mihály harmincas évek közepi közgazdasági érdeklődését taglalva. Polányi, azt hiszem, felismerte, hogy Keynes elméleti javaslatai újfajta, a szocializmus kiindulópontját felszámoló prokapitalista álláspontot tesznek lehetővé. Íme, Keynes nyilatkozata 1926-ból: „ami engem illet, én úgy vélem, a kapitalizmus, ha jól csinálják, minden bizonnyal hatékonyabb a gazdasági célok elérése szempontjából, mint bármely más alternatív rendszer, amely e pillanatban fellelhető”. 1926 persze régen volt. A kapitalizmus épp változékonyságáról híres; arról, hogy úgy fejlődik (úgy védi meg magát), hogy magába foglalja önnön alternatíváinak motivációit és elemeit is. Hayeknek persze ez az állítás biztosan nem tetszene, Keynes-nek talán igen.

Öt sor az elitizmus igazolásául Iuvenalis X. satírájából:

„Gadestől keletig s Gangesig végig a földön
oly kevesen látják – szétszórva balhiedelmek
ködfelhőit –, hogy mi valóban jó, s mi a tőle
mindenképp elütő. Mert meggondoljuk-e, hogy mit
félünk vagy vágyunk?”

Nem tudom, szó szerint mi felel meg a „balhiedelmek ködfelhői”-nek a latin eredetiben – Muraközy Gyula megoldása mindenesetre kissé 19. századian magyar, Wesselényi és Kemény szóhasználatát idéző. Más Iuvenalis-költeményekben is hasonlóan tette otthonossá a szavakat: a III. satírában a rómaiak „cifra nyomoráról” esik szó, Szabó Zoltán segítségével.

Idézet *A vidám tudományból*: „A morális föld is kerek! Fel kell fedeznünk egy másik világot – mit egyet! Föl a horgonyt, filozófusok!” Csakhogy Keynes mellékesen, kisebb gyakorlati feladatokon törve a fejét fedezte fel a makroökonómiát, s nem előre eltervezetten. S nem egy másik gazdaságot fedezett fel, hanem a gazdaság másféle szemléletmódját. Nietzsche némi mérsékletre szorul.

A *Légy jó mindhalálig* című regényt poétikai szempontból a VIII., ideológiailag túlsúlyos fejezet kitéríti eredeti pályájáról. Noha az első, kis lépést az allegorizálás lehetősége felé már a VII. fejezetben megteszi a szöveg, amikor arról számol be nekünk, hogy Misi érezni kezdi, ő „sem nem paraszt, sem nem úr”, „mindkettőbe egyformán tartozik”. A nagy lépés azonban a VIII. fejezet betétrésze a „magyarok

sorsáról”, amellyel Nagy úr tanítja Misit a magyarok rokonalanságára, egyedül-létére. A mű feltelik nemzeti mítoszokkal (ideértve az 1920-ban aktuális turanizmust, visszatartva 1891-be). Furcsa módon azonban a VIII. fejezet után nemcsak e szempontból alakul át a mű: meglódnak az események, s az elbeszélés részben kalandregénnyé, részben krimivé lesz, miközben a szerző lélektani regénnyé is szeretné változtatni az alkotását, jókora, a cselekményt késleltető, lélekelemző, álmleíró részeket iktatva közbe, az olvasói figyelmet a főszereplő tudatára, lelki folyamataira irányítva. Csak hát nem könnyű egyszerre kint is és bent is egeret fogni.

Beleolvasva kissé a Móricz-mű szakirodalmába, látom, mindezt mások is leírták már. Bori Imrének igaza lehet: a *Légy jó mindhalálig* a megírás során módosult, nem annak indult, mint ami lett belőle, „több súlypont” alakult ki benne, összeegyeztetésük nélkül. Azt azonban kétségtelen, amit az iskola reskontó-ügyi vizsgálatáról ír, miszerint az iskola „maga csap fel a bizalom tolvajának”. Elfelejtette, hogy Nyilas Misi hazudott a vizsgálat során az igazgatónak is, a bizottságnak is, vagy legalábbis nem tudta elmondani nekik az igazat, ami segíthetné a vizsgálatukat. Kétségtelen azt is, hogy túl kéne hangsúlyozni Misi „krisztusi attribútumait”. Misi senkinek a bűneit nem veszi magára, s megváltót lát Géza nagybátyjában. Nem lehet továbbá a regény zárórészét értelmezve Misi halálát emlegetni, hiszen a szöveg korábban utalt leendő öregkorára. Túlértelmezés a Julian Sorel–Nyilas Misi párhuzam is, hisz az előbbi szereplő az ifjúkor/férfikor váltásnak a hőse, az utóbbi a gyerekkor/ifjúkor váltásé, még innen maradva a kamaszkoron. Meglepő interpretációs túllendülések ezek.

Vajon írtak-e a szakirodalomban arról, hogy a szerelmi postás Misi motívuma a *Prakovszky, a siket kovács* című Mikszáth-elbeszélést idézi? Bizonyára írtak. A Móricz-regény mindenesetre jóval hevenyészettebb, ötletszerűbb alkotás, mint elődjének a műve.

Kis szürke, 1984 nyarán vezetett spirálfüzetemben látom akkori olvasmányaim jegyzékében, hogy harmincöt éve forgattam először Jászi Oszkár emlékiratát, a *Magyar kálvária – magyar feltámadást*. Éppen most, a napokban dolgozom az Anti-Marx könyvéről szóló tanulmányomon, amelyet ugyanazon hónapokban írt Bécsben, mint a memoárt. A huszonkét éves kori olvasmány ötvenhét éves koromban ér célba.

Korábbi gyorsolvasások után végre alapos Furet-olvasás: *Egy illúzió múltja*. Az első nyolcvan oldala, mielőtt döntően a francia baloldali értelmiség 20. századi történetévé válna, olyasféle nagyívű vázlat a modern történelemről, mint egykor Burckhardt *Világtörténelmi elméletei*. Az alaptézise nem új: a

francia forradalom után, a 19. században az emberi képzeletben az Isten helyére a Történelem került. A részletek érdekesebbek: hogy a kommunista eszme a lelkekben Nyugaton jóval tovább élt, mint Kelet-Európában; hogy valaha, keletkezése idején a fasizmus társadalmi reménység volt; hogy a nacionalizmus kompenzáció: olyan érzélem, amely képes elfeledtetni az egyénnel, hogy egyedül van. Feltűnik itt is a Daniel Bell-motívum: a modern demokrácia egyedülálló vonása, hogy olyan embereket nevel ki, akik nem szenvedhetik a modern demokráciát. A jelen Nyugat-Európájáról pedig ezt mondja Furet: „ez a társadalom nem tudja másként elgondolni a közjót, mint jólét iránti érzékként”. A mai gazdag országok antirepublikánus szelleműek – s ezt Benjamin Constant előre látta. Sok-sok ilyen tézist jegyezhetnék ki e kiváló műből.

Húszegynéhány oldal *A kereszténység agóniájából*: újabb megtapasztalása, milyen mélyen idegen tőlem a kereszténységnek ez a tusakodó, harcos, és egyben misztikus fajtája. De találok benne remek fél oldalt arról, mennyire ellentétes a nacionalizmus (ez esetben a Maurrasé) a kereszténységgel. Csakhogy Unamuno érvelése szerint ellentétes mindennemű hazafisággal is. A baszk-spanyol szerző teljesen egyénivé teszi a vallást – közösségről szó sem esik ezeken az oldalakon. Ha valóban ilyen volna a katolicizmus, akkor az én hívő anyámat nem nevezhetném kereszténynek. Valamiféle aktivista túlzást érzek Unamuno mondataiban – de lehet, hogy tévedek a túlzott távolság miatt, ami elválaszt a világától.

Példa Unamuno sötét emberképére: „Nem a zsarnok teremtette a rabszolgát, hanem fordítva. Volt, aki maga ajánlkozott, hogy a vállára veszi a testvérét, és nem a testvére kényszerítette, hogy felvegye. Mert az embernek a lustaság a lényege, továbbá a felelősségtől való rettegés.” Van ebben igazság, ám mégsem igaz. „Az ember” – már itt megbicsaklik az érvelés.

A kereszténység agóniájában a megértés misztikus útja a „legbelső azonosulással” egyenlő. Gondolom, ennek a képzetnek a szekularizált változata volt valaha az esztétikai „beleézés”.

Orsós Laci mondja, milyen fontos intézmény a könyvtár New Yorkban a fekete közösség számára. Egyrészt ott, ahol mindenért fizetni kell, ez az egyetlen ingyenes szolgáltatás. Másrészt szociális intézmény is: ingyenebédet osztanak a gyerekeknek. Hatvan nyelven folynak ingyenes nyelvtanfolyamok a könyvtárakban, mert New Yorkban hatvan nyelv honos. Sok afroamerikai gyerek a könyvtárban nő fel. – Félig-meddig én is ott nőttem fel, ahogyan az alsó néposztályból származó, utóbb értelmiségivé váló, tehát társadalmi osztályt váltó mai negyvenes-ötvenesek közül sokan. De a fiatalabbak, azt hiszem, már nem.

Apám úgy tudta, hogy 1946 és 1949 közt ő volt Békés megyében a *Válasz* egyetlen előfizetője. (Talán igaz, talán legenda.) Négy osztályt végzett parasztember volt a varjasi tanyavilágban. De a posta működött, a *Válasz* megérkezett. Az 1947. márciusi számban néhány írásnak a címe alá van húzva piros ácsceruzával – vélhetően az elolvasott művek címei. Szabó Lőrinc *Tücsökzenéjéből* négy költemény. Kodolányi novellája (*Vacsora*). Illyés naplója a párizsi békeszerződés aláírásáról (*Szemtanú*). És Sarkadi Imre kritikája James Joyce *Ulysses*ének magyar kiadásáról. Apám 1947-ben az *Ulysses*ről is olvasott.

Jászi levelezésében megfigyelhető, milyen fontos volt az ő számára is, levelezőtársai többsége számára is a személyes politikai identitásuk kérdése: mi vagyok én? milyen nézeteket vallok? A 19. századiakat még nem nyűgözte le ez a téma. Hol kezdődött vajon az állandósuló politikai-ideológiai önvizsgálat, önazonosítás története? Magyarul talán a szocialistákkal – az ellenfeleikben már az ő hatásukra alakulhatott ki ez a kérdésfajta.

Tegnap Ovidiust, a *Hősnők leveleit* olvasva rájöttem, hogy *A jó palócok* novellája, *A bányai csoda* variáció ókori témára: az „Oenone levele Parishoz” idézi Paris fába vésett fogadkozását, hogy ha valaha elhagyná Oenonét, visszafelé folyik majd a Xantus.

A neves német–amerikai történész, Fritz Stern önéletrajzának az elején (*Öt Németország és egy élet*) hosszan, érdekesen ír bresloui zsidó-német orvos felmenőről. Csak néhány oldal választja el két röpké megjegyzését: hogy amit mi ma identitásnak hívunk, azt ők még nem hangoztatták; s hogy ma már el sem tudjuk képzelni, hogy számukra mennyire fontos volt a munka. Vajon nem függ össze ez a két mentalitástörténeti jellemző?

Fenyő Miksa épp jókor, 1944-ben olvasott Nyírőt és Wasst. „Tamási *Ábeljének* második tealeöntése”, jegyezte fel az *Uz Bencéről*; „a tornaterem falainak díszítésére alkalmas aranyköpések”, írta Wass valamely művéről. Nem volt rossz kritikus, s még jobb jósnak bizonyult.

Úgy látom, manapság (egy ideje) gyakran emlékeznek úgy (és gyakran többes szám első személyt használva), hogy 1989 sok-sok illúzióját foszlatta szét a következő két évtized. Ezek az illúziók részben utólag képzeltek; nem úgy emlékszem, hogy 1989 körül idealistákkal lett volna tele az ország. Nagy Gorenje hűtőszekrényekre emlékszem, amelyeket az autóikra erősítve hoztak át a végre megnyíló határokon a realista magyarok.

A Fritz Stern-memoár leginkább lenyűgöző és egyben – magyar egyetemi embernek – lehangoló részeiben a történész beszámol arról, milyen akadémiai, alapít-

ványi ösztöndíjak, szabad kutatói évek segítették őt, mint a Columbián oktató tanárt abban, hogy megírhasa egy-egy könyvét. Elképesztő a különbség egy amerikai és egy magyar történész/irodalomtörténész tudományos munkájának a feltételei között.

„Két évtizeddel vagyunk a nagy Hazai Attila-viták után, és ma már az is nehezen érthető, miért váltott ki annyi indulatot ez az írói nyelv” – olvasom az *ÉS Ex Libris*-ében. Én legfeljebb kis vitákra emlékszem, s nemigen tudom, kikből válhatott ki „annyi indulatot” Hazai prózája. Igaz, én a kortársa voltam. – Ugyanezen *Ex Libris* másik darabja Catherine Millet könyvéről szól, amelyet nem ismerek. A meggyőző kritika kevésbé meggyőző mondattal ér véget: „Őszinteségnek, valódi szembenézésnek sajnos ebben a kötetben nincs sok nyoma, inkább csak üres pózokat kapunk, és vulgáropszichologikus eszmefuttatásokat.” Nem lehetetlen, hogy az üres pózok és a vulgáropszichologikus gondolatmenetek éppen az őszinteség és a „valódi szembenézés” irodalmi megvalósításának a következményei.

1998-ban Kőszegen, a 19. százados irodalomtörténészek összejövetelén, a Vetésforgón az előadásom (*Antropológiai látószög és irodalomtörténet-írás*) után, a közös fényképezkedéskor azt mondta nekem Hász-Fehér Kati, jócskán meglepve, hogy hamarosan mindenki ezt az irányt fogja követni (mármint az előadásban kifejtetteket). De én addigra már továbbálllok – válaszoltam mosolyogva. Ráadásul tévedett. De azért félig-meddig mégis továbbálltam.

A legfontosabb teoretikus tanulság, amit az elmúlt huszonöt-egynéhány évben levontam magamnak, hogy valószínűleg a relativistáknak van igazuk a dolgok értékelésében, és nyilvánvaló, hogy ez rendkívüli bajokhoz képes vezetni.

Mennyi rosszul író irodalomtudóst kell elolvasni, míg egy jóra talál az ember! Egyetemi órára olvasom újra George Steiner lenyűgöző Corneille–Racine-fejezetét (*A tragédia halála*): már állnék is fel, venném is le a polcra a *Horatiust*, hogy végre elolvashassam. A könyv kétértelmű utószavában Almási Miklós bírálta Steinert (1971-ben jártunk), hiszen nem is halt meg a tragédia: a szovjet irodalom, háta mögött a szovjet valósággal, újra visszanyeri ezt a minőséget. Valóban: ha a szovjet irodalom esetleg nem is, a szovjet valóság bőségesen. Az angol irodalomtudós remek bekezdést írt például arról, hogy Corneille felismerte „a politika autonóm természetét”, azaz hogy a politika cselekvésre fordítja le a retorikát, s egyben retorikájának a foglyává válik. Vagy itt van például tömör megfogalmazása az esszé feltalálójáról: „Montaigne tudta, hogy az elveket csak akkor lehet elviselni, ha feltételesek.” Ezzel visszajutottam az előző bejegyzésemben tárgyalt dilemmához.

Racine szertartásszerű tragédiáiról olvasva Steinernél eszembe jut, hogy a 17–18. századi olasz operák recitativo és ária váltakozására épített szerkezete talán a szekuláris és szakrális idő egymáshoz való viszonyát utánozza. A recitativókban halad előre a cselekmény (a világi idő), az áriák alatt viszont leáll a cselekmény (megáll az idő) az érzelem megjelenítés négy vagy tíz percére. Tanulságos az operára nézve az is, amit Steiner Racine és Brecht nézői azonosulást kizáró műveiről ír: elválik náluk a realizmus és a valóság. Az operák (a 17–18. században) mintha épp ezen a ponton kezdődnének: maguk mögött hagyják a realizmust a valódi élet megmutatása kedvéért.

Kemény Zsigmond Mohács-tanulmányában nem esik egyetlen szó sem 1514-ről. Vajon miért? Írásában természetesen a „historia magistra vitae” elve érvényesül, s a fő tanulsága az, ami általában a Mohács-diszkurzusnak: a pártviszály, az egyenetlenség rossz, az egyetértés, az együttműködés jó. Mi az új benne? Talán a „számítás versus entuziazmus” érvelés nyomai; az állítás, hogy a politikában a számítás alapvető jelentőségű, a helyes politika meghatározója. Talán új benne a Bibó–Szűcs Jenő-féle motívum is: Magyarország és Európa fejlődése Mátyás király uralkodásáig együtt haladt, utána elvált egymástól, s épp az vezetett a mohácsi vereséghez, amiben Magyarország eltért az európai fejlődéstől. Jó lenne ismerni e tézis historiográfiáját.

TGM különös hozzászólása az ÉS-ben Kornai János Kína-cikkéhez: „Kornaitól eltérően nekem nem annyira a Nyugatra leselkedő kínai veszedelem fáj, hanem a totalitárius zsarnokság; ez képzelődés volt, amikor divatos fogalomként használták, de a mai Kínában valóság.” Vajon mely időszak volt az, amikor a totalitárius zsarnokság divatos fogalom volt, de csak képzelődés és nem valóság? Mondjuk az 1933 utáni náci Németország idején? A sztálini Szovjetunió időszakában? Kína Mao uralma alatti évtizedeiben? Elsősorban ezen időszakok jellemzésére használták e kifejezést, egyidejűen is. Képzelődés volt? Hogyan értsük ezt? Az állam, lehetőségei szerint, nem próbált meg teljes ellenőrzést gyakorolni a társadalom élete fölött? S ha a mai Kína immár tényleg totalitárius zsarnokság (ellentétben a náci és szovjet uralom időszakával?), akkor miért is nem fáj a Nyugatra leselkedő kínai veszedelem? A *bárhire* leselkedő kínai veszedelem? A nagy igyekezet, nehogy Nyugat-barátnak tűnjön az álláspontja, továbbá a totalitarizmus-fogalom régi baloldali elutasításának a reflexe kínos állításhoz vezette a szerzőt.

A szabadság felszámolása Timothy Snydertől fontos könyv; nem is könyv, hanem tett. Számomra legfontosabb oldalai a Putyin törekvéseit alátámasztó birodalmi „orosz eszmé”-ről szólnak, Iljin, Lev Gumiljov műveiről, az Izborski Klub nagy kísérletéről, hogy összebékítsék a 20. századi orosz történelem vörös és fehér hagyományait, az állami propaganda munkájáról, hogy a Nyugatot hanyatló kultú-

raként jelenítsék meg – mert minderről csak keveset tudtam. A birodalom Snyder szerint Brezsnyev idején tért nacionalista útra: akkoriban helyezték át a birodalmi ideológia súlypontját a jövőközpontú 1917-ről a nagy honvédő háborúra mint „időtlen múlttra”, zárójelbe téve a birodalom nemzetközi (kommunista) küldetését, visszatérve az orosz történelem hagyományos vonalához. Ugyanígy érdekes, amit az amerikai történész Nyugat-Európa világháború utáni fejlődéséről ír. Az Európai Uniót alkotó nyugati országok történetük során sohasem voltak nemzetállamok, írja, mert 1945, vagy 1962, vagy 1975 előtt gyarmattartó birodalmak voltak – a gyarmataik leválása utáni életük politikai kerete lett az európai integráció. Esetükben a nemzetállami léthez való visszatérés ideológiája hamis, mert sosem volt állapotot értékel fel. Az Európai Unió közép-európai államai viszont az I. és II. világháború között gyenge, elbukó nemzetállami létet tudhattak csak magukénak, sikereset nem. A mai nemzetállami szuverenista álláspont Európában így módon a történelem figyelmen kívül hagyásán alapszik. Snyder művének a leginkább kétséges oldalai sajátos fogalmait fejtegetik: a szükségszerűség, illetve az örökkévalóság politikáját, a bölcs nemzet meséjét stb. Az ő esetében az ördög nem a részletekben, hanem a keretezésben lakik; a részletek a meggyőzőbbek.

Öt éve, 2014-ben, amikor Oroszország megtámadta Ukrajnát, N. kollégám ebéd közben azt fejtegette nekem, hogy most volna alkalom visszaszerezni Kárpátalját. Nyilván nem maga találta ki, beszédtema lehetett nacionalista baráti köreiből. Majdnem ugyanakkor, kánikula idején, kimerítő interjút készítettem velem K.; tiltakozásomra végül kimaradtak az írott változatból a politikai kérdései, például, hogy szerintem nem kellene-e Európának figyelembe vennie Oroszország geopolitikai érdekeit? (Mintha volna bármi értelme annak, hogy mit felelek erre a kérdésre.) Idősödő jobboldaliak és ifjú szélsőbalosok egyaránt megértően fogadták Putyin terjeszkedő politikáját, és kikapcsolták a politikai és morális fenntartásaikat vele szemben, noha más-más okból.

Czeglédi András figyelemre méltó előadása 2000-ben az „előre engedelmességről”, szokott kanyargó stílusában. Azt azért nem hiszem, amint írja, hogy a gyávaság volna a legnagyobb bűn. Néha a gyávaság okoz bajt, néha a bátorság, néha az általánosítás.

A mai egyetemi órán (a *Buda haláláról*) váratlanul – mármint a magam számára váratlanul – azzal az állítással álltam elő, hogy Etele levélírása (feleségének, Ildikónak-Krimhildának) a III. énekben baljós elem a műben. Baljós, 1. mert azt jelzi, hogy megjelent az írásbeliség a szóbeliség világában, s lassan fel fogja számolni; márpedig az utóbbi a tökéletesebb műalkotások közege, az előbbi a tökéletleneké; az utóbbi a nép egységességének a közege, az előbbi a széttagolódásáé. 2. Mert a levélírással a magánügy kerül előtérbe a közügy világában; míg a rege (maga a *Buda halála* is)

közösségi műfaj, a levél magánéleti. 3. Mert az olvasó tudhatja (a *Nibelungenlied*ből) Ildikó-Krimhilda majdani gyászos szerepét – magánbosszújának, magánambíciójának előtérbe helyezését – a hun birodalom összeomlásában. 4. Mert ezáltal az olvasó ráébredhet Etele vakságára, emberismeret-hiányára, uralkodói képességének egyik korlátjára. Azaz ha előbb nem, a III. énektől kezdve már világos kell legyen, hogy Etele, a birodalmat újjáalakító király, többszörösen baljós alak. Néhány éve hosszú tanulmányt írtam a *Buda haláláról* – most kezdherném előlről az egész munkát.

Franciaország „az egyetlen olyan ország, ahol még mindig hősként ünneplik a szellem nagyjait” – írta Updike Barthes-ról 1980-ban. Vajon így van-e még? Vagy már 1980-ban sem volt így?

Géczi János

Ugróvágás,

beszámoló Ilia Mihálynak

Vers, rövid módon

Minden megváltozik, aztán megint.

Grand Café, Boulevard des Capucines,
ezernyolcszázkilencvenöt. December.
A kép, ami eddig állt, megmozdul
a vásznon s a kapun a munkások
közönlének. Velük rohanok,
darabosan mozgok, szórakoznak
rajtam. Az esetlenségem nem múlik
el, csak a cselek. Nem vethetem be
a hölgy eltüntetését, a kézzel
kifestett képkockák vibrálását,
a helyszínváltás sem varázslatos.
Tanulható, a repülő hogyan
szárnyal, az izmok formálódása
megérthető és a csont mozgása
az ízületen. Közeli képek.

Nem lennék egyéb, csak kép, mozgással
és fényel? S a beállításokat
mellékmondatokként változtatva,
hogy először váljon láthatóvá,
mi történik különböző helyeken
egy időben – az csupán mutatvány?

▼

Géczi János verseivel, valamint Bíró-Balogh Tamás és Szilágyi Zsófia tanulmányával köszöntjük a 90 éves Ilia Mihályt.

Közbevetett vers

Ha magammal hordom a saját időt
és bennem hol egymás után rakott
darabokban van, hol velem egyben,
ahogyan a hős a filmregényben,
tudom-e, milyen, ha bűsz suhogással
ellapozzák alólam a történetem
és leplezik előlem, mint sarokház
a lapuló orgyilkost, a jövőt.

Jól játszott hős lehetnék, penge arcéllal,
deltás, kiben erő fénylik, tettvágy,
s éjjel ágyban alvó, nappal mokány,
s az vagyok, akit hírvivőnek mond
az összes egymást követő mondat.

De mindezt hogyan bírnam ki,
te, ki a bennem toporgó hősöm?
A súlyt. És a súlyt, amely rátekint
a tekintélyes, átlátszó semmire?

Ha voltam szem, amely úgy tud nézni,
hogy mindent először lát, ha voltam
anyag, amely vágyta a lebegést,
s megismerhettem a levitációt,
ha voltam madár, akkor tudhatom?

Voltam, aki járt a Szaharában,
ismerem a homok embertelen
irgalmát, ami befogad?

Tudom, ha a könyvvégre lapozok,
mi az a hasadék az utolsó
oldallap és a borító között?

Voltam vadmadár, amit megréveszt
a sötétség szurdokán átnyíló
fényfolyosó? Voltam, ki üvegfalnak

csapódva vegyül el a semmivel?

Van egy világ, amelyben az öthatod
az öthatod. S van sok másik,
amelyek más egyezségek alapján
működnek, a hősök másként hősek.
A nagyapák kivágnak minden fát
és feltüzelik az apák. Köztük
vagyok, odaát, a tökéletes.

Vers, hosszabban, ugróvágással

Ugróvágással metszették ki a
darabját a jelenetnek s ketté-
választották a kezdetet, véget.
Létrejött, amiről nem tudható
semmi. Talán abban volt a szoba?

A szoba díszé az imaszőnyeg
és a kép falon, a szalonokból
ismerős tengerparti fürdőzők
krémfényű ábrázolása. De mit
jelent a tapéta és a függöny
sztereotípiája, a padlón
fekvő árny vonalvezetésének
barbarizmusa? Így is, úgy is ő
a másik, akinek testét a sors
elefántcsontparti akt – vaskos fej,

hatalmas keblek, tömör s gömbölyű
fenékpofák – nyomán mintázta.
Szenvedélyemet alátámasztja
és rombolja, hogy a stilsztika
jobban idézi a gondolat
elnagyoltságát, mint értékes
anyagát drága alakjának.

Ugrik a kép, itt félrebiccentek,
nevetek, de ott már elesek, nem
moccanok. Aszott állóképe lettem
egy befáslizott múmiának.

Talán a másik térben vagyok,
amiről kamera készít filmet,
rögzítve, hosszan, éveken át?
Fényből s árnyékból épül a város,
benne darabban és egészben bármi
látható. Lakótelep, közkörház
buszpályaudvar, fazék, muskátli,
nyitott ajtó, ugrókötelezők.
Minden dolog panorámájában
valamennyi részlet jól látható,
ha a tekintetem rajtuk marad,
de ha elhagyja, mozdulatlanná
válnak. Az élet pillanatait
látva az összes jelenet hőse
te vagy, különböző koraidban,
mégis egyetlen időben.

Befejezés, két megjegyzésből

Ha közel mész, homályossá válik
a kép. Az elavult mát, az avitt
tegnapot a holnap elpusztítja.
Eltünteti a hétköznapiakat,
és megteremti az ünnepet
egy virtuális tájban. Belülről
világít mindenből a fény, mint a
rózsaablakok képernyőjében
az édent mutató hymen-minta.

Egyszer csak a költő félre rímlő
lesz és piroslik a szegfűhimlő
a sírján, melyet bérásók vájtak.
Hát, íme, meglelted. Nem lesz ki fel-
zokog és nem lesz, aki feltámad.

Elvágódni vagy otthon lenni

Ilia Mihály és az Orbán lelke

Ha érdeklődni kezdünk egy téma, hóstípus, alak iránt, könnyű úgy érezni, bárhova nézünk, ebbe botlunk – így vagyok mostanra az irodalomban fellelhető tanárfigurákkal, egyre több helyen veszem őket észre a 20–21. századi magyar irodalomban. Pedig Bengi László jogosan figyelmeztet rá, hogy „túlzás lenne azt állítani, hogy a 19. század utolsó és a 20. század első évtizedeinek magyar szépirodalmában gyakrabban bukkannak föl tanár szereplők, mint más foglalkozási vagy társadalmi csoporthoz tartozó alakok”.¹ Ha mégis úgy véljük, sokan vannak ezek a tanáralakok, feltehetőleg azt sem felejthetjük el, hogy számosat közülük mostani vagy korábbi iskolai kötelező olvasmányokban találhatunk meg. Nagyon hamar szembesülünk velük tehát, abban az életkorban, amikor még iskolába járunk, így az első olvasás során óhatatlanul az éppen megszülető iskolai élményeinkkel vehetjük össze őket: gondoljunk a *Légy jó mindhaláligra*, az *Abigélre*, az *Iskola a határonra*. Ezekről a regényekről mind olvashatunk is Bengi tanulmányában – ahogy Kosztolányi *Aranysárkányáról* is, amelyben meglehetősen lehangoló tanári karral találkozunk: „Az *Aranysárkány* tanár szereplői vagy menthetetlenül saját világukba zártak, mint Novák, vagy elzülленek, mint Biró Gyurka, pénzsóvárak, mint Nyerge Lázár, sűrke hivatalnokok, mint Ábris igazgató, kegyetlen pandúrok, mint Fóris, fáradt és erélytelen öregemberek, mint a történelem sír szélén álló tanára, Tálás Béla.”²

Nemcsak arról van szó tehát, hogy sok tanár van a 20. század első felének irodalmában, de még az is feltűnhet, mennyire ellenszenves, szomorú vagy tragikus sorsú alakok ezek. Kétségtelenül egy egész csapatra valót tudunk összeszedni öngyilkosságot elkövető, fegyelmi tárgyalás elé idézett, mély életválságba került, a diákokkal kegyetlen tanárokból – és sokkal nehezebb dolgunk van, ha olyan tanárfigurákat szeretnénk felmutatni, akik nem veszik el a tanári pályára készülők kedvét ettől a foglalkozástól. (Velem történt olyan, hogy egy osztatlan tanárszakos vizsgázóm úgy érkezett meg, ő elolvasta Kosztolányi *Aranysárkányát*, és a következő tanévtől átjelentkezik a BA-képzésre.) Persze, ha a tanáralakokat ilyen módon kiemeljük a regényekből, és pusztán a sorsukra vagyunk kíváncsiak, nem olvastuk el magukat a műveket – még az sem biztos, hogy olyan regény esetében, amely-

¹ BENGI László, *A tanár alakja a magyar irodalom történetében*, Opus et Educatio, 4. évfolyam 1. szám, 36. https://real.mtak.hu/50183/1/Bengi_Opus_et_Education_2017_1.pdf

² Bengi, i. m., 41.

nek a főszereplője tanár, biztosan az a legtermékenyebb, legizgalmasabb elemzési szempont, ha a tanárság mibenléte felől olvassuk el.

Juhász Gyula *Orbán lelke* című, először 1925. őszén, folytatásokban, a Pesti Naplóban közölt regényének³ központi hősei kétségtelenül tanárok – ahogy Juhász Gyula maga megfogalmazta műve summázatát: „Egy felvidéki városka tanárainak élete, jobban mondva honvágya az élet után, tizenöt év előtt, szóval *történeti regény*.”⁴ Hogy az *Orbán lelke* mennyire lett része annak az „alapsomagnak”, amelyet gyorsan összeszedünk arra a kérésre válaszul, soroljunk fel jelentős, 20. századi magyar tanárregényeket, kérdéses. Bengi László összefoglaló tanulmányában nem említi meg, Almássy Balázs a Nyugat korabeli magyar irodalom tanári szerepeire fókuszáló doktori disszertációjában részletes elemzést kap,⁵ ahogy ott van egy sajátos ajánlati listában is, amelyet a Jelenkor folyóirat legendás szerkesztője, a hosszú ideig tanárként dolgozó Tüskés Tibor gyűjtött össze a tanárkollégáinak, egyfajta továbbképzésként: „A magyar iskolatörténetet Juhász Gyula (*Orbán lelke*) és Móra Ferenc (*Hannibál feltámasztása*) adja elő. A gyermeklélektanhoz a kulcs két ifjúságinak titulált könyv, amit azonban minden tanárnak, a felnőtt szemével is újra kellene olvasnia: Móricz Légy jó-ja és Molnár Ferenc Pál utcai-ja. Az osztályfőnöki tennivalókban, a tanulók megismeréséhez Németh László könyve a kalauz, *A Medve utcai polgári*. Ugyancsak az ő, *Óraadók királysága* címen összegyűjtött pedagógiai tanulmányai raknák a tüzet a nagy tervezők, a kísérletező tanárok kedve alá. A munkaköri betegség modelljeit Babits, Kosztolányi és Komlós Aladár könyvei szemléltetnék. A *Tímár Virgil fia* a tanárszeretet »bűnét«, az önzést, az *Aranysárkány* a nyers fiatalság és a hanyatló élet összeütközését, a meg nem értés drámáját, s a *Néró és a VII. A* az idő múlásába bele nem törődő, tanítványaival szembekerült tanár tragédiáját.”⁶ Szerepel tehát különféle listákban, együtt olyan, nyilvánvalóan gyakrabban emlegetett tanárregényekkel, mint az *Aranysárkány* vagy a *Tímár Virgil fia* – és született róla nemrég részletes, elemző tanulmány is, Sturm Lászlóé. Ha ennek ellenére ott visszhangzik számos írásban, hogy a korszak irodalmára, illetve kimondottan ennek az időszaknak az irodalomban megjelenő tanáralakjaira kíváncsiak nem figyelnek oda eléggé az *Orbán lelkére*, az nyilván nem választható el a Juhász Gyula iránti érdeklődés elégtelenségének érzetétől.

▼

3 Hogy milyen műfaji címkével látjuk el a művet, annak ebben az írásban ugyanúgy nem látom jelentőségét, ahogy a saját értelmezésében Sturm László: „Juhász Gyula legfontosabb szépprózai írását [...] többféle műfaji kategóriába sorolja a szakirodalom. Juhász Géza novellának, Szalatnai Rezső regénynek (és »álcazott önéletrajznak«), Rónay György kisregénynek és elbeszélésnek nevezik (maga Juhász regényként jelöli). Ha nem akarunk szörszálhasogató műfaji kérdésekbe bonyolódni, akkor mind a három megoldás (elbeszélés, regény, kisregény) elfogadható, magam is változtatva használom majd ezeket.” STURM László, *A végek bujdosói (Juhász Gyula: Orbán lelke)*, Kortárs, 2009/9, 78.

4 Juhász Gyula regényt írt a Pesti Naplónak, Pesti Napló, 1925. szeptember 13., 6.

5 Lásd itt: ALMÁSSY Balázs, „Tanár úr kérem” A tanár szerepe és hivatásának ábrázolása a Nyugat korának magyar irodalmában, ELTE BTK, 2013 <https://doktori.btk.elte.hu/lit/almassybalazs/diss.pdf>

6 Tüskés Tibor, *Egy tanár töprengései*, Valóság, 1966/9, 70.

Hogy jogos-e ez vagy sem, nehéz megmondani, de elég beszédes, hogy például Rónay László 2009-es tanulmánya ezzel a mondattal indít: „Szegény Juhász Gyula.”⁷

Az *Orbán lelkét* tárgyalhatjuk tehát a sokak szerint méltatlanul elhanyagolt életmű részeként, vagy a magyar tanárregények sorában: Juhász Gyula, amikor a folytatásos közlés előtt szólalt meg, megemlítette ugyan, hogy tanárok szerepelnek a regényében, de még ugyanebben az összefoglalóban egy teljesen másik szempontot vetett föl: a főhős, Orbán Gergely tanárbarátját, Szimák Zoltánt „a magyar oblomovizmus tegnapi hőseként nevezi meg”.⁸ Szajbély Mihály egy másik orosz íróat emlegetett az *Orbán lelke* kapcsán, Turgenyevet: „Határhelyzet, Szakolca. // *Orbán lelke*, az előbb riportba rejtett melankólia, most turgenyevi elbeszélés. Álmos és fülledt kisváros, itt Végvárnak hívják, még kávéház sincsen, a jobb sorsra érdemes tanárhősök pedig nagyvárosokba, külföldre vágynak. S el is indulnak néha, csak úgy gyalogosan, hiszen alig három kilométer a határ, az első idegen város. Poroszkálnak az úton, vágykielégítés és önirónia. De mégis külföld, a másság lehelete: vadászlakszerű állomás, verandás vendéglő, ismerős sehol, és a zöld vadászkalapos, pisze orrú, szőke vendégek óriási csizmákból isszák a sört.”⁹ És amikor Juhász még 1924-ben emlegette ezt a művét, úgy másfél évvel a folytatásos közlés elindulása előtt, egyáltalán nem a tanárokat emelte ki belőle: „Hőse a regényemnek nincs, ezt a szerepet maga a külön és különös életet élő végváros tölti be.”¹⁰ Megmutatkozna ezek alapján egy újabb lehetőség is: a kisregényt a kisvárost mint irodalmi teret megmutató műként is tárgyalhatnánk, egy sorban akár Móricz *Az Isten háta mögöttjével*, akár Kosztolányi sárszegi regényeivel.

Szajbély rövid írása egy Juhász Gyula prózai írásaiból készült válogatáskötet kapcsán született – és egyetlen ponton bírálta a kötet sajtó alá rendezőjének, Fráter Zoltánnak a munkáját. A kritikai kiadás megemlítését hiányolta belőle: „láthatólag e kitűnő, textológiaiilag megbízható kiadás anyagából válogatott. Eljárása csak helyeselhető, és szép gesztus lett volna, ha forrását meg is említi valahol, hiszen a hajdani kötetek sajtó alá rendezői (Péter László, Ilia Mihály, Grezsa Ferenc) igen komoly filológiai munkával gyűjtötték össze Juhász Gyula lapokban szétszórt, nem ritkán név nélkül vagy álnéven megjelent írásait.”¹¹ A Juhász Gyuláról szóló

7 Rónay írását *A magyar irodalom története* című vállalkozás inspirálhatta, miként ez az indításból is kiderül, bár Juhász utóéletét egészeiben nem tartja méltónak az életmű értékéhez: „Szegény Juhász Gyula, Babits Mihály és Karinthy a költőtől írt nekrológiának, illetve a verseit tartalmazó posztumusz antológiájának címe is ez. Szegény Juhász Gyula, mondhatjuk velük együtt, hiszen *A magyar irodalom története*iben is mostoha a sorsa. Igaz, nem lehet oka panaszra: a kihagyottak között ott lépdel mellette Tóth Árpád s még jó néhány kiváló költő és prózaíró.” RÓNAY László, *Milyen volt? Juhász Gyula költészetéről*, Kortárs, 2009/12, 75.

8 *Juhász Gyula regényt írt a Pesti Naplónak*, i. h.

9 SZAJBÉLY Mihály, *A költő prózája*, Élet és Irodalom, 1996. június 14., 12.

10 Idézi: PÉTER László, *Nyomozás a Szimák-ügyben*, Tiszatáj, 1972/4, 61.

11 SZAJBÉLY, i. h.

írásokban szinte mindenütt felbukkan a kritikai kiadás egyik sajtó alá rendezőjének, Ilia Mihálynak a neve, Baranyai Zsolt Juhász szépprózájáról szóló írásában is ott rejtőzik. És nem pusztán a kritikai kiadás egyik munkatársaként, bibliográfiai adatként, hanem ötletadóként, beszélgetőtársként. A 33. lábjegyzetben olvashatjuk ezt: „Ezúton mondok köszönetet Ilia Mihálynak hasznos útmutatásaiért, amiket e dolgozat készítése közben nyújtott.”¹²

Baranyai számára egyáltalán nem Orbán Gergely tanárszerephez való viszonya, vagy a magyar iskola regénybeli képe jelentette a fő elemzési szempontot – egészen más motívumokat emelt ki a műből: „A büntudat először a *Mágiában* fogalmazódik meg, s a szégyen motívumával párosulva az *Orbán lelke* és *A tékozló fiú* című műveiben teljesedik ki. Az *Orbán lelke* értelmezésének mottója a *Patalógika* már idézett jambikus sora lehetne: »Ki élni nem tud és meghalni nem mer.«¹³ Az ezzel az 1983-ban megjelent tanulmánnyal azonos évben, Juhász Gyula születésének századik évfordulójára született írásban, amely ismét az író életében és halálában is megfigyelhető mellőzöttségével indul, Ilia Mihály úgy ajánlja az újság olvasóinak figyelmébe az *Orbán lelkét*, hogy meg sem említi, valójában „tanárregény” lenne ez a mű: „Kevés szó esik arról, hogy ez a költő, újságíró — szépprózát is írt. Nem is akármilyet, önéletrajzi és történeti tárgyú novellái mellett ott van az *Orbán lelke* című kisregénye, amely a magyar vidék, a »peremvidék« értelmiségi, hivatalnok-i életének legjobb, Móriczéval vetekedő rajza.”¹⁴ Juhász Gyulát egyébként még ebben a lapszámban is sajátos balszerencse érte: ugyanezen a napon adtak hírt a Magyar Nemzetben, több oldalon, Illyés Gyula előző nap bekövetkezett haláláról: így ennek a lapszámnak sem ő lett a legfontosabb irodalmi hőse...¹⁵

Ilia Mihály tehát a peremvidékre, a vidéki értelmiségre irányítja a figyelmünket a regény kapcsán – és nem a tanárságra, a műbeli tanárképre. Ez elsőre lehetne talán meglepő is, különösen azért, mert tudjuk, mennyire erősen hozzánőtt Iliához a tanárszerep: „És soha senki nem nevezte máshogyan, mint ahogy én, a többi tanár se, mintha nem is lenne keresztneve, vagy a keresztneve lenne a Tanárúr, és soha a póre vezetéknevvel, ahogy pedig sokakat emlegettünk még azok közül is, akiket szerettünk.”¹⁶ Persze, a meglepetésünk mégsem egészen indokolt: egyfelől miért is kellene egy tanárnak épp ezt a foglalkozást űzőket kiemelni a számára

▼

12 BARANYAI Zsolt, *Juhász Gyula szépprózája*, Acta Universitatis Szegediensis De Attila József Nominatae, Acta Historiae Litterarum Hungaricum, Tomus XIX., Szeged, 1983, 111.

13 BARANYAI, i. h.

14 ILIA Mihály, *Juhász Gyula gazdagsága*, Magyar Nemzet, 1983. április 16., 13.

15 Ezt csak azért jegyzem meg, mert Ilia Mihály nagyon kedveli az effajta, az irodalom történetén átívelő kézfogásokat: Dombóváron Illyés Gyulának az a Szmodics Zoltán volt az osztályfőnöke, aki Szakolcán Juhász Gyula kollégája és barátja volt, az irodalomtörténész az *Orbán lelke* Szimák Zoltánjának modelljeként írtak róla többször. Erről lásd: SIMON Károly, *Újabb nyomozati adalékok a Szimák-ügyben. Szmodics Zoltán másfél évtizedes metamorfózisai Dombóvárott*, Dunatáj, 1984/1, 32.

16 SALY Noémi, *Nevelők, növelők*, Ex Symposion, 2007/59, 54.

fontos művekből, másrészt mintha nem egészen ugyanazt a problematikát mutatnák fel a közép- vagy általános iskolai, illetve az egyetemi oktatókat szerepeltető művek. Az utóbbiból, ráadásul, a magyar irodalomban sokkal kevesebb van, és ezekből sem lettek sokat emlegetett, kötelező olvasmányok. Az angol irodalomban bevett műfajként létező *egyetemi regények* nálunk meglehetősen ritkák: az ELTE professzorának, az anglista Sarbu Aladárnak az *Egyetem* című 1995-ös regénye, például, ilyen.¹⁷

A magyar irodalomban sorjázó, leginkább vidéki tanárokat szerepeltető regények megszaporodása nyilván nem független az akkoriban lezajlott társadalmi folyamatoktól – és ezeknek a regényeknek egy részét kétségtelenül hosszabb vagy rövidebb ideig tanárként dolgozó szerzők írták (amilyen Juhász Gyula is volt): „A századforduló kapcsán tapasztalhatjuk, hogy a tanári szakmának a kiegyezés idején megkezdett és a századfordulóra sikeresen végbevitt és elismertetett hivatásosodását követően a tanári pálya szépirodalmi reprezentáltsága hirtelen megugrik. Néhány évtized alatt egy új professzió született, mely kiszámítható jövővel és biztos megélhetéssel, emellett további művészi vagy éppen tudományos alkotómunka lehetőségével is kecsegtetett. Kezdetben ezért a mainál összehasonlíthatatlanul nagyobb népszerűsége tehetett szert a tanári pálya az akkor fiatal pályaválasztók, így a később jelentőssé vált íróink körében is, ihletforrást kínálva majdani regényeikhez.”¹⁸ De éppen a „további művészi vagy éppen tudományos alkotómunka” bizonyult a legnagyobb illúzióknak – legalábbis a regények tanúsága szerint. Ugyanakkor, ha egy egyetemi oktatót képzelünk el regényhősként, akkor épp azt az illúzióvesztést lenne nehéz regényszervező erőként elgondolni, amit számos, középiskolai tanárt szerepeltető műben látunk: az a feszültség, ami a tanári munka ciklikusan ismétlődő robotja, és a tudományos vagy szépirodalmi alkotómunka között keletkezik folyton, az egyetemre szinte nem is lehetne jellemző, hiszen ott éppen elvárt ez a kettős tevékenység. Bár arról, hogy az egyetemi oktatóknál is lehet az akadály a egyik a másiknak, éppen Iliától értesülhetünk, aki, egyébként, a szerkesztői és az egyetemi oktatói tevékenységet látja hasonlóknak (az előbbit az írókéhoz, az utóbbit a tudományos tevékenységet publikációkban megmutató kutatókéhoz viszonyítva): „A szerkesztés, az irodalommal való foglalkozás időigényes, alázatot kíván. Ha nagyon jó kézirattal foglalkozol, akkor elpirulsz, hogy a te írásod ehhez képest mit ér. Tehát van egy ilyen lelki szituációja is a szerkesztésnek. A tanítás is tulajdonképpen olyan valami, amiben az ember kiéli

▼

17 Erről lásd: BÉNYEI Tamás, *Az egyetemi regény = Az angol irodalom története 1930-tól napjainkig*. Első rész, szerkesztette BÉNYEI Tamás, Budapest, Kijárat, 2022, 482-485. Ahogy Bényei írja, ennek a szövegtípusnak „nem a diákok, hanem az oktatók, az egyetem belső világa, az oktatás és kutatás társadalmi szerepe és konfliktusa állnak a középpontjában. [...] nem függetlenül az egyetemi közeg átalakulásától, valamint attól, hogy írók egyre nagyobb százaléka volt egyúttal vagy professzionális irodalomtudósként vagy *writer in residence* státusban egyetemi polgár.” BÉNYEI, i. m., 482.

18 ALMÁSSY Balázs, *Tanártípusok a Nyugat korának magyar irodalmában*, Neveléstudomány, 2013/4, 45.

magát. Órán, szemináriumon tanulmányokat mondasz el, kötetekre menőeket is egy év alatt. Kiéled a feszültséget, és nem írod le.”¹⁹

Ilia Mihály megszólalásában is ott van a *feszültség* szó, abban az összefüggésben, hogy egy tanítani szerető egyetemi oktató szóban elmondott tanulmányai aztán írásban nem születnek meg. Az *Orbán lelke*ben meg nem született és befejezetlen műről is olvashatunk: ott van mindjárt a mű elején az öreg rajztanár, Polyák Alajos „nagyszabású, de bevégetlen” olajfestménye, a *Mohi csata*. És van a főhősnek is egy terve, amit Végváron, ahol él, nem tart lehetségesnek megvalósítani, ezért kérné az áthelyezését a kisvárosba érkező kultuszminisztériumi osztálytanácsostól: „Szeretnék valami nagyobb városba kerülni, méltóságos uram, valami olyan helyre, ahol könyvtár van és több kultúra, megértő emberek, ahol megírhatom azt, amire régóta készülök már, de itt nem lehet; egy nagy monográfiát az új magyar irodalom jellemző vonásairól.”²⁰

Hogy Juhász Gyulát már az *Orbán lelke* megírásánál sokkal korábban foglalkoztatta az, valóban lehet-e tanárként kutatói, alkotói tevékenységet folytatni, jól mutatja, hogy egy 1908-as újságcikkében annak próbált utánajárni, vajon Szegeden egy adott évben milyen publikációi jelentek meg a tanároknak, az értesítők tanúsága szerint. És áttanulmányozva ezeket szinte semmit nem talált – egyetlen kivétellel: „Jelentősebb irodalmi vagy tudományos munkásságot egy tanár sem fejtett ki az idén Szegeden. Egyetlen önálló könyv sem jelent meg szegedi tanár tollából az idén. Mert a szokásos és inkább üzletet, mint tudományt jelentő tankönyveket nincs szívünk ideszámítani. És nem tekinthetjük számba vehető irodalmi vagy tudós működésnek a szokványos és köteles értesítőbeli programértekezéseket sem. Egyetlenegy igazi író, sőt valódi nagy művészlélek volt az idén a szegedi tanárok között, aki pár föltűnést keltő, valódi irodalmi ötvösművet, rövid esszét és kritikákat írt: Babits Mihály. A magas kormány őt is elhelyezi.”²¹

Persze, nagyon óvatosnak kell lenni, amikor regényalakok és az őket megte-remtő szerzők sorsát vetítjük egymásra: bár ezzel a szemlélettel találkozunk már iskolai tanulmányaink során is. Megtanuljuk, hogy minden írónk, aki tanár volt, szenvedett ettől (talán csak Szabó Magda kapcsán nem ismétlődik ez a közhely), illetve maguk az írók is az irodalomtörténeti ismereteiket hívják elő, amikor saját tapasztalataikról, az általuk gyerekkorukban megismert tanáraitól gondolkodnak. Így tett Móricz is, 1939-ben, amikor a századforduló „kényszertanáraitól” írt – a saját kortársai, vagyis Babits, Juhász Gyula később kerültek ugyan hasonló helyzetbe, de mintha nem történtek volna gyökeres változások. Móricz ezeknek

▼
19 „Nem élhet az ember haragban...” Brassai Zoltán beszélgetése Ilia Mihállyal, Ex Symposium, 2007/59, 9.

20 JUHÁSZ Gyula, *Orbán lelke*, Budapest, Szépirodalmi, 1963, 44–45.

21 JUHÁSZ Gyula, *Értesítők. A tanárok munkássága*, Szeged és Vidéke, 1908. július 22., 2. Az írásra Almássy Balázs is felhívta a figyelmet disszertációjában: ALMÁSSY, „Tanár úr kérem”, i. m., 48–49.

a tanároknak a szerephelyzetét úgy magyarázta meg, hogy egy íróelőddel azonosította őket: „Arany János volt mindenki. Tanár volt, hogy állása, foglalkozása legyen, s a szabad idejét költészettel tölthesse ki. Különös circulus vitiosus volt ez, még a legnagyobb lelkek sem értették, hogy a választott foglalkozás éppen olyan lelki szükségletet kielégítő lehet, mint a szív titkos vágya. Miért nem választották az emberek a pályát mint hivatást?”²² Abban, hogy az írók számára a tanítás az alkotást akadályozó tevékenység lett, nincs semmi különös: de Móricz ebben az írásban nem egy Arany Jánoshoz, Babitshoz mérhető szépíróra, hanem a saját egykori latintanárára, görögstanárára visszagondolva általánosított, vagyis a jelenség meglehetősen általános lehetett.

Azért is érdemes vigyáznunk vele, hogy a műbeli tanárok sorsát összemossuk az őket megalkotókéval, mert egyáltalán nem biztos, hogy mindegyikük annyira szenvedett a vidéki állomáshelyén, mint ahogy a hőse az általa megírt regényben. Miközben az *Orbán lelke* kapcsán számos elemző leírja, hogy a főhős, Orbán Gergely a fiatal Juhász Gyula alakmása (sőt, Rónay László szerint az őt tanácsaival támogató 46 éves kollégájában, Szimák Zoltánban meg az idősebb Juhászt láthatjuk meg),²³ Szalatnai Rezső határozottan cáfolta, hogy Juhász annyira rosszul érezte volna magát Szakolcán, mint Orbán Gergely Végváron. Hogy el akart kerülni onnan Juhász Gyula, az kétségtelen Szalatnai szerint is, de az, hogy a tanításban ne talált volna örömet, már nem: „Hazasóvárgó, bánatos versei, pesti állást ostromló levelei és kérvényei alapján az a képzetem alakult ki, hogy a költő nagyon rosszul érezte magát Szakolcán, csak szenvedett a magányban, száműzöttnek érezte magát, idegei ott mentek tönkre. Említett monográfiámmal, a *Juhász Gyula hatszáz napja* cíművel, bizonyítom, hogy ennek éppen az ellenkezője igaz. Jó lakása volt, diákjai váltig szerették, jórészt tanártársai is, igazgatója, a kiváló Resch Aurél, páratlan megértéssel állott mellette. Kedvére olvashatott, nagy levelezést bonyolít le, szerelmi érzései is viszonzásra lelnek. Húga, Királyné Juhász Margit, úgy magyarázza hozzám írott levelében, a valóság és a költészet eme juhászi ellentétét, hogy Juhász Gyula valóban nagyon jól érezte magát Szakolcán, de meg nem vallhatta, »mert úgy képzelt, ha sokat panaszkodik, akkor gyorsabban teljesül régi vágya, és ismét Szegedre kerül«. Igen, mindenáron Szegedre akart kerülni, vagy még inkább Pestre.”²⁴

▼

22 MÓRICZ Zsigmond, *Harmónia: az élet korhadása* = M. Zs., *Riportok 1936-1942*, Budapest, Szépirodalmi, 1958, 235. (Az írás eredetileg a Pesti Naplóban, 1939. július 30-án jelent meg.)

23 Rónay ezzel a véleményével egyedül áll az értelmezők közt, a többség a már emlegetett Szmodics Zoltánt látja Szimák (és nem Szirák) modelljének: „Visszatekintő regény, félig-meddig önéletírás, a fiatal Juhász Gyula önarcképe, melyet a regénybeli Orbán Gergely jelenít meg, idősebb barátja, Szirák Zoltán pedig alighanem a húszas évek közepének Juhásza.” RÓNAY, i. m., 76.

24 SZALATNAI Rezső, Utószó = JUHÁSZ Gyula, *Orbán lelke*, i. m., 118–119.

Furcsa kettősség ez: miközben az írók sorsát véljük beleolvasni a regényekbe, a műveket meg visszaforgatjuk az életrajzukba, azt képzelvén, úgy történt minden, ha nem is tényszerűen, de a hangulatot illetően legalábbis, ahogy megírták. És ez a kettősség erősíti meg azt a képzetet, hogy nemcsak a korszak irodalmi tanáralakjainak sorsa eredendően tragikus, de tanárnak lenni egészében az: és innen kiindulva jelent sajátos kontrasztot, ha az Ilia Mihállyal készült, 2007-ben megjelent interjút olvassuk. Itt ugyanis nem panaszokat kapunk: az interjúalany elmeséli, hogy ő, bizony, szeretett tanítani, konzultálni, beszélgetni a hallgatókkal (ha vizsgáztatni nem is), hogy hiába volt időigényes személyesen foglalkozni a diákokkal, az ő visszajelzésük „többet ér minden fizetésnél”. Elmondja egykori tanítványának azt is, hogy ő sosem akart elmenni onnan, ahol dolgozott, azaz a szegedi egyetemről: persze, miért is vágyódott volna el onnan, Szegedről, ahova Juhász Gyula vágyott, mondhatnánk, ám tudjuk, ez messze nem ilyen egyszerű. Mindenhol lehet egy nagyobb városba, izgalmasabb világba vágni, Szokolcáról Szegedre, Szegedről Budapestre, Budapestről Párizsba, és így tovább. Brassai Zoltán és Ilia Mihály beszélgetéséből az derül ki, létezik olyan tanár, aki azért választotta ezt a pályát, mert jó példák álltak előtte, és van olyan egyetemi oktató, akinek a tanítás nem a kutatómunkát akadályozó kényszer volt, hanem a hivatása. És van olyan tanár, aki nem gondolja, hogy a meg nem született művei miatt kellene keseregnie, hiszen rengeteg műve van voltaképpen: „Gyulai Pál és Erdélyi János körül van egy anekdota, hogy gratulálok újabb bőrbe kötött művedhez, ami tulajdonképpen egy fiát jelentette. Ugyanígy a tanár művei bőrbe vannak kötve.”²⁵

Amikor Ilia Mihály regényhőssé változik át (legalábbis olyan, ha vele nem is azonosítható, de hozzá közelíthető alakmásokban jelenik meg, mint Juhász Gyula Orbán Gergelyben), akkor nem a szenvedés, az elvágyódás, a diákok megfélemlítése, a be nem teljesülés fájdalma kapcsolódik az alakjához, miként annyi irodalmi tanárfigurához. Az egyik példám erre Ilia két felbukkanása Temesi Ferenc *Por* című regényében. Először a szótárregény *adjunktus* címszavában találkozunk Tápai Mihállyal és a tanítás szenvedélyével: „Hogy a több mint háromszáz porlódi ~ közül (Porlód = iskolavárta) miért pont Tápai Mihály szigorú szemüvege ragyog nekem a legfényesebben, könnyű megmondani. Először is, mert ő a mi *patronálónk* (amolyan osztályfőnökféle, gyermeteg egyetemisták támaszára). Másodszor: mert irodalomelméletet tanít, és az olyan elegáns. Aztán meg mert több, mint tanár: ő a porlódi *irodalmi és kulturális folyóirat* felelős szerkesztője. És végül, mert tősgyökeres porlódi, akárcsak én: egy olyan egyetemen, ahol nem lehet mondani, hogy nyüzsgőnének a porlódi születésűek. Természetes, hogy minden szerdán ott ülök az

▼

25 „Nem élhet az ember haragban...”, i. m., 26.

előadásán és hallgatom színtelen fűrészpörhangját, amelyet áthat valami számomra ismeretlen, száraz szenvedély.”²⁶ De ott van még az *irodalomtörténet* címszóban is:

„András legjobban ettől a vizsgájától tartott: mesterénél, Tápai Mihálynál vizsgázott, aki ráadásul a porlódi irodalom folyóirat főszerkesztője is volt, és irodalomtörténész, de a legrosszabb esetben is kritikust készült faragni Andrásból. Nem érheti nagyobb megszegyenülés az embert, mintha az előtt ég le, akit tisztel és szeret.

Hideg veríték ütött ki András homlokán, amint reszkető kézzel nyúlt a tételért. Balról a harmadikat, döntötte el. Mindegy: most úgylis kiderül minden, villant rögtön az eszébe. Nem tudok semmit.

József Attila pályakezdését húzta. Rögtön megjelent előtte az emléktábla (→), és ettől kicsit megnyugodott. Azért reszketett még a térde, amikor helyet foglalt szemközt Tápaival. Csak ketten voltak a szobában.

Kidolgoztad? Tápai elvette András elől a jegyzeteit, és anélkül, hogy belepilantott volna, összegyúrte, és a papírkosárba dobta. Különben hogy vagy?, kérdezte reszelős hangján.”²⁷

Persze, itt nem Ilia Mihály alakította önmagát regényalakká: íróvá vált egykori tanítványa tette meg ezt. És nem egyedül Temesi, hanem, mások mellett, Grecsó Krisztián is, az egykori szegedi diák: „És Ernő, Áron és Daru is a múltban vannak, Bauer Herbert nyomát vélik fölfedezni az állomás mellett, délutánonként a legenda szerkesztőt, tanárt, Miska bácsit hallgatják szájtátva, aki látta is egy káprázatos délután, ahogy a városnak csak azok az utcái léteznek, amelyeket megírtak. Sorokban létezik a körút. A többi nincs meg. És a hú tanítványok maguk is így akarnak látni, sorokban él a város, a tér igazából Dugonics nehézkes dagonyája.”²⁸ Tápai Mihály vagy Miska bácsi mindkét műben a szegediség (porlódiság), és az otthonlét szimbólumává válik. Ő lesz az, aki a folytonosságot megteremti az irodalmi múlt és a diákok jelene között: Dugonicsot, József Attilát, Bauer Herbertet, azaz Balázs Bélát a múltból a jelenbe emeli át. És Ilia Mihálynak is ez volt a legfontosabb tanári törekvése, ezt nevezte meg olyan felismerésként, ami a pályára vitte: „[...] középiskolás koromban sokáig egy Vág Sándor nevű ember tanított, aki Szabó Dezsővel együtt cseréltek ki tanárnak Nagyváradra. Ez akkor történt, mikor Szabó Székesfehérvárra került. Ő akkor élt Váradon, mikor a holnaposok; ismerte Adyt, Juhász Gyulát, a többieket. Később József Attilának is a baráti köréhez tartozott.

▼

26 TEMESI Ferenc, *Por. Első kötet*, A–K, Budapest, Magvető, 1986, 12–13.

27 TEMESI, i. m., 353.

28 GRECSÓ Krisztián, *Megyék utánad*, Budapest, Magvető, 2014, 206.

Ez egy serdülő gyerekre óriási hatást tesz. A tankönyvben ott van Ady Endre képe, és a tanár úr azt mondja, hogy amikor Ady Endrével Nagyváradon... Ez teljesen lenyűgözött. és ebbe az irányba vitte el az érdeklődésemet. Hogy olvassak, tanuljak, hogy valahogy részese legyek a világnak, amelyről beszélünk.”²⁹

Temesi és Grecsó Ilia-tanítványból lettek íróvá, és alkották meg a maguk tanárfiguráit – Ilia maga pedig az interjúban a saját, egykori diákélményeit megfogalmazva beszélt a tanításhoz való viszonyáról. Ha innen lépünk vissza az *Orbán lelke*hez, még inkább feltűnik az, amit már akkor is észrevehetünk, ha más tanárregények között olvassuk el Juhász Gyuláét: ebből a műből szinte teljesen hiányoznak a diákok. Ha felbuknának, akkor csak a kijavítandó dolgozataik képében; vagy egy történetben, amelyben egy csókolózó párról esik szó; esetleg a tőlük elkobzott tárgyak formájában, egy olyan különös kupacban, amelyben van bűgőcsiga, üveggömb, szájharmonika, és ahová Orbán belerejti azt a pisztolyt, amellyel öngyilkosságot akart volna elkövetni, de nem tette meg. Van ebben a kupacban játékpisztoly is, e mellé tesz Orbán egy valódit, amellyel nem oltotta ki a saját életét. Hiába nem történik itt öngyilkosság, mégis az egész regényvilágot a halál határozza meg, ahogy ezt Sturm László is megállapította: „A kisregényt átszövik a pusztulás képei, a legátfogóbb, a többieket is összerántó motívumkört hozva létre. Látvány és hang, természet és ember, bánat és mulatás, minden a közeledő vagy már megérkezett végre figyelmeztet.”³⁰ A diákok mintha nem is kellenének semmilyen tanári tragédiához, sugallja az *Orbán lelke*, nem ők, nem a velük való konfliktusok a tanári sorsok kettétörésének okai.

Még az általam a tragikus irodalmi tanársorsok kontrasztjaként kezelt Ilia-interjúban is azt látjuk, hogy a tanár sorsában van valami eredendően tragikus. Elkerülhetetlenül, ciklikusan bekövetkezik a haláluk, évről évre: „Minden tanév végén a tanár egyszer meghal, mert elhagyják azok, akikkel együtt élt”, olvassuk, ahogy azt is, hogy ezekből a rendre bekövetkező meghalásokból azért lehet feltámadás: „ezért igyekszik ezt a kapcsolatot fönntartani, behálózni Magyarországot. Ahogy az Esterházy által is idézett Ilia-mondás szól, alig tudok megtenni harminc vagy ötven kilométert, hogy nem találkozom tanítványommal. Tehát meg tudok szállni, ha elindulok Magyarországon, estére bárhol, mert tanítványokkal találkozom. Van a tanárban törekvés, hogy a tanítványait segítse akkor is, ha már nincsenek ott, nincsenek már közvetlenül a keze alatt.”³¹ Ha innen megint az *Orbán lelke*be ugrunk vissza, azt vehetjük észre, hogy a cselekményidő épp egy tanévnyi: Orbán Gergelynek, a tanárnak ennyi élet jut. Hiszen hiába nem hal meg a regény

29 „Nem élhet az ember haragban...”, i. m., 4.

30 STURM, i. m., 84.

31 „Nem élhet az ember haragban...”, i. m., 26.

végén, élete a mű lapjain kívül nincs: így egy tanév elején születik meg, és ugyanannak a tanévnek a végén búcsúzunk el tőle. És olyan közegben kénytelen élni, amelyik a halál birodalma. A kisvárost Végvárnak hívják, és vasúti végállomás; amikor Orbán elmegy a kollégáival mulatni, kísértetként jön elő a borospincéből: „halálsápadtan lépett ki a pince ajtaján a zuhogó fénybe, kísértetnek érezte magát, amely egy dohos kripta mélyéből mászik elő a napvilágra, ahol már semmi keresni valója nincsen.”³²

Orbán Gergely valóban kísértet a regény egészében: legalábbis a neve, amely a regény címének részeként egy szólásra utal, egyértelműen ezt jelzi. Erdélyi János 1851-es, *Magyar közmondások könyve* című munkájában ezt olvassuk: „E közmondás az elhunytak lelkeiről maradt babonás hit után van alkotva, legalább ide vág az a magyarázat, melyet Dugonics ad felőle, t. i. egy meghalt falusi jegyző özvegyét ijeszteni a helybeli kántor járt volt éjfelenként fehér lepedőben a lakása körül, miből az a hír kerekedett hogy a jegyző, kit Orbánnak híttak, jár fel sirjából”.³³ Aktivizálódik a regényben a közmondás jelentése is, vagyis az, hogy aki jár-ke, mint az Orbán lelke, az nyugtalan, ide-oda vándorol: hiszen a helyettes tanárokat folyton új állomáshelyre helyezik, Orbán Gergely elszökik a közeli nagyvárosba, hogy aztán visszatérjen Végvárra. De a közmondás eredetére is érdemes odafigyelnünk: a név kiválasztásának átgondoltságát pedig a regénynek az a megmaradt, első kéziratlapja rögzíti, amelyet Péter László is elemzett.³⁴ Az, hogy Juhász lemondott a Halászról, aztán (talán) a Madarászról is, miként ez kiderül a lapon látható javításából, nemcsak az lehetett az oka, hogy a saját vezetéknevéhez képest nagyon másképp hangzó vezetéknevet akart kitalálni, de az is, hogy rátalált az Orbán lelkét emlegető szólásra, és így a kísértetet, a halált már a címbe is belerejthette.

És még egy okból volt nagyon szerencsés ez a névválasztás: az Orbán név ugyanis a bor szóval is erősen egybehangzik. A bor pedig, hogy ilyen költőien fogalmazzak, átítatja az egész regényt, egyedüli menedéket jelentve a kilátástalanság előtt: „az urak a szőlőhegyek pincéibe vonultak, magányosan vagy társaságban és a borban kerestek és találtak orvosságot az unalom ellen, amely egész Végvárra ráborult.”³⁵ A szőlő, a pince, a bor, a kiábrándulást és szégyent hozó mámor a másik motívumcsoport (a pusztulás és halál mellett), amely az egész regényt meghatározza – olyannyira igaz ez, hogy nagyon meglepő helyen, a Ludas Matyi című vicclapban is találtam egy olyan anekdotát, amely a regény kapcsán a bor kulcs-

▼
32 JUHÁSZ Gyula, *Orbán lelke*, i. m., 67.

33 Vö. ERDÉLYI János, *Magyar közmondások könyve*, Pest, nyomtatott Kozma Vazulnál, 1851, 309.

34 Lásd itt: PÉTER László, i. m., 66.

35 JUHÁSZ Gyula, i. m., 7.

szerepére hívja fel a figyelmünket. A lapban Péter László közölt Juhász Gyulával kapcsolatos anekdotákat, így ezt is:

„Naponta két fejezetet írt a regényből. Házigazdája diszkrét ember, nem olvasta el a készülő kéziratot, de sűrűn beletekintett. Amikor már az utolsó fejezetnél tartott Juhász Gyula, megjegyezte Espersit János:

– Hallod, Gyula, ez jó regény lesz!

– Honnan gondolod?

– Csak úgy találomra olvastam négy oldalt, de mindegyikben az volt: »A tanár úr megitta borát, és poharát újra töltötte.«³⁶

A regény vége, legalábbis, ha Orbán Gergely sorsát nézzük, sajátosan lezáratlan – pontosabban olyan véget látunk itt, mint Móricznál *Az Isten háta mögött*ben, vagy Kosztolányinál a *Pacsirtában*, ahol épp az életben maradás, a meghalni nem tudás jelenti az igazi, kisvárosi tragédiát. Nem hal meg Orbán, megmarad végvári tanárnak, és kijavítandó dolgozatok tömege vár rá. Valaki azonban meghal, de nem a főszereplő, hanem a rendőrkapitány, és ez homályosítja el a kisvárosi közvélemény előtt Orbán Pozsonyba szökését, majd visszatérését. A rendőrkapitányt pedig az adótárnok, a hangzásában ismét borra utaló nevet viselő Boróka búcsúztatja el, és a temetési beszédében az elhunytnak az „amerikai szőlőfajok meghonosítása körüli” érdemeit emeli ki. Erősen ironikussá téve ezzel minden regénybeli tanár sziszifuszi küzdelmeit, nevetségessé vagy mélyen tragikussá változtatva azokat a tanárokat, akik nem hozzák létre az alkotásaikat, akik a diákok hibáit teljesen feleslegesen javítják ki újra és újra, és tanítják meg ugyanazt az anyagot minden évben. Hiszen a regényben az egyetlen maradandó tevékenység egy szőlőfajta meghonosítása lesz, és a távoli, vágyott világ, az a világ, amelyikben alkotni is lehet, csak így, a borban, a mámorban érkezhetsz el Végvárra. Ugyanakkor épp az ilyen részletek miatt lesz az *Orbán lelke* valódi költői próza, sokkal több egy tematikusan olvasható, a korabeli iskolarendszert, a huszadik század eleji vidéki tanárok sorsát megmutató regénynél.

Végezetül pedig még egy megjegyzés – bár abban bízom, mostanra sokaknak világos lett, miért éppen ilyen elemzéssel köszöntöm a kilencvenéves Ilia tanár urat. Nem lehettem Ilia tanár úr tanítványa, hiszen nem voltam szegedi diák. Kollégája is csak kicsit lehettem, hiszen nyugdíjas volt már, amikor én Szegedre kerültem: beszélgetéseinket, szóban és levélben, nagy becsben tartom ugyan, mégsem ezekből kiindulva akartam megszólalni. Azt akartam megmutatni, hogy Ilia Mihály írásai, irodalomtörténeti tevékenysége, a Juhász Gyula-filológiában elért

▼

36 PÉTER László, *Anekdoták [sic] Juhász Gyuláról*, Ludas Matyi, 1962/23, 16.

eredményei mennyire inspirálóak. Arról már nem is szólva, milyen sokat segíthet mindnyájunknak, ha példaként látunk magunk előtt egy olyan életutat, amelyben a tanári, a szerkesztői, az irodalomtörténeti szerep egységben tudott lenni. Olyan egységben, amit ugyan nem szabad idealizálnunk, de amire nem lehet nem figyelni. Ladányi István summázott így – és ez az összegzés számomra az egyetemi oktatók elkerülhetetlen döntéseiről, és a sosem ideális külső körülményekhez való viszonyukról szól. Amelyek közepette nagyon jólesik Ilia Mihályra gondolni:

„Tevékenysége abban példaadó, gondolkozunk-e ezen, vagy sem, le tudjuk-e írni legalább megközelítőleg ennek a magatartásnak, életgyakorlatnak a mintázatait, vagy sem, de magával a példával találkozáskor, összeütközve akár, biztató változatot láthatunk egy olyan pályára, amelynek alanya kevésbé a kiszámítható eredményt ígérő realitásokhoz, sokkal inkább a maga értékrendjéhez igazítja a tevékenységét, vagyis nem a tágabb-szűkebb közösség által kínált minták szerint »valósítja meg önmagát«, hanem ettől eltérőeket választ vagy alakít ki magának.”³⁷

▼

37 LADÁNYI István, *Parnasszus a félhomályban*, Ex Symposion, 2007/59, 90.

„Óda ez a könyv Ilia Mihálynak”

Ilia Mihály, Kormos István és Veress Miklós első kötete

1

Az irodalmi közvetítés jobbára láthatatlan folyamat. Történhet személyesen vagy levélben, szóban vagy írásban, lényege szerint ugyanaz: az egyik személy valamire vagy valakire fölhívja a másik figyelmét, nemritkán az illető harmadik tudta nélkül. A gesztus célja a figyelem orientálása: a közvetítő mindig olyan tudást, ismeretet ad át, amely szerinte hasznos lehet a fogadó fél számára.

Egy könyvkiadó szerkesztője – főképp, ha maga is alkotó szerző – pedig talán nem mindig tud figyelni minden friss tehetségre. Ha egy városban élnek, a kommunikáció egyszerűbb és gyorsabb: bármikor találkozhatnak és beszélgethetnek (erre hivatott az ún. irodalmi élet), viszont ha a fiatal tehetség vidéken él, erre – már csak a földrajzi távolság miatt is – nincs, vagy lényegesen kevesebb a lehetősége. Irodalmi közhely, hogy vidékről (illetve még inkább: határon túlról) nehezebb „betörni”, a vidék sokszor „láthatatlan”. Beleragadhat bárki. Az irodalomtörténetből számos példa ismert, elég csak Juhász Gyulát említeni, akinek ifjúkori társai, a szintén vidéki Babits és Kosztolányi fővárosi költők lettek, s ott kiteljesedtek, ő meg maradt szegedi. (És jellemző, hogy száműzetésként élte meg, amikor szülővárosához képest „vidéken”, Szakolcán, illetve Máramaroszigeten kellett tanárkodnia.)

Minderről írta Veress Miklós – akkor még Szegeden élő költő – a *Mozgó Világ* tematikus összeállításában: „Pesti költőbarátom például őszintén bevallotta, hogy csak akkor olvassa a – fiatalokat állandó lakhelyre és korra való tekintet nélkül támogató – *Tiszatáj*at, ha éppen megjelenik benne a verse. Megdöbbenve kell az embernek tapasztalnia, hogy a számításba jöhető fiatal kortársak közül milyen kevesen ismerik egymás írásait.”¹ A vidékiség csak látszólag jelent előnyt (amit a helyzetet nem ismerők irigyelnek is), mert így az ember „viszonylag hamar juthat állandó fórumhoz. Aztán évek után döbben csak rá, hogy hiába közöltek tőle itt tíz-tizenkét verset: azt még a szakmabeliek közül is inkább az idősebbek olvassák”.

És éppen Veress Miklós első kötete apropóján írta Bata Imre: „Miért sorvad a lírai tehetség vidéken? Nyugalom és műhelynyi csönd kell a poétának az alkotás-

▼

¹ Veress Miklós: *Szegedi fiatalok – fiatal szegediek, avagy kell-e irodalmi műhely?* *Mozgó Világ*, 1971. jan. 131–133.

hoz, és közeg, melyben néha becsét, olykor visszhangját is érzékelheti. Nyugalma és műhelyi csöndje egzisztenciája folyománya volna, ha ezért az egzisztenciáért nem kellene túlságos áldozatot hoznia. De ahol kenyere terem, költészetének nincsen közege. Ha mégis a közeg kell neki, lemondhat költészetéről. Mert a vidéki költőnek vagy közbecsülése van, vagy költészete. Költői működésével közbecsülést magának nem szerezhet.”² Ugyanakkor a helyi „siker” örökké aktuális álságos voltáról is szólt: „Avítt képzetek élnek a versről a vidéki szellemi góccokban. [...] A vállalkozó és bátor költői tehetséget bolondnak nézik. Hamarabb jut hatékony helyzete aztán az alkalmazkodó, aki úgy dall, ahogy kívántatik. Ő lesz aztán a hely koszorúsa. S hiába nem számít az irodalom központjában, a város határán belül övé a hatalom is, dicsőség is.”

Ebből pedig csak úgy lehet kitörni, ha még idejekorán valaki, egy ismertebb (és általában idősebb) szintén „vidéki” pályatárs, akinek munkásságával már sikerült megismertetnie magát országosan, segíti a fiatal író-költőt, és „közvetíti” őt a fővárosi irodalmi életbe, az irodalmi rendszer középpontjába. Fontos, hogy ez a közvetítő mások által elismert és szavahihető legyen, különben a segítség hatástalan, vagy akár kontraproduktív is lehet.

2

Veress Miklós (1942–2019) dupla „hátránnyal” indult. A Somogy megyei Barcsön született, a középiskolát Kaposvárott végezte. Korán kezdett el írni és publikálni; első verse még harmadikos gimnazista korában jelent meg a megyei napilapban,³ majd 1960 nyarán az akkor meginduló *Somogyi Írás* című folyóirat első számában, valamint a volt alma mater jubileumi évkönyvében volt olvasható, ez utóbbiban Fodor András, Sípos Gyula, Szász Imre és Takáts Gyula társaságában.⁴

Somogyból azonban nem Budapestre, hanem Szegedre került, 1960-ban lett az egyetem magyar–orosz szakos hallgatója. Egy tehetséges költőjelöltnek innen egyenes út nyílt a *Tiszatáj*hoz; Veress két év múlva debütált a lapban, első versei 1962 szeptemberében jelentek meg itt. Fontos állomás volt pályáján, amikor 1966-ban fényképes bemutatkozása is megtörtént a *Munkatársaink* rovatban.⁵

Szeged ekkori irodalmi életéről, és az azon belül félig-meddig csoportosuló fiatal írók-költők helyzetéről írta: „Vezetőnk nem volt, de patrónusunk akadt,

2 Bata Imre: *Veress Miklós: Erdő a vadaknak*. Tiszatáj, 1972. júl. 81–83.

3 Veress Miklós: *Dal a csókról*. Somogyi Néplap, 1959. ápr. 12. 6.

4 *A kaposvári Táncsics Mihály Gimnázium jubileumi emlékkönyve 1812–1962*. Szerk.: Merő Béla, Pap Antal. Kaposvár, 1962.

5 Tiszatáj, 1966. aug. első fül – ez a vallomás nem olvasható az Arcanumon, mert levágták.

főként két fiatal egyetemi tanársegéd, a *Tiszatáj* rovatvezetői, Ilia Mihály és Kovács Sándor Iván személyében. [...] A szegedi fiatalokat jelenleg egy láthatatlan műhely, a *Tiszatáj* nevelő sorsvállalása fogja csak össze, talán az még, hogy az írócsoport kétévenként vállalja bemutatásukat.”⁶

„A költők felfedezése egyébként az antológiák érdeme” – írta ekkoriban egy másik cikkében,⁷ és saját pályája is ezt igazolta: önálló verseskötettel való debütálása előtt négy nagyobb antológiában is szerepelt: 1967-ben a Szegedhez kapcsolódó *Tiszatájban* (Magvető), ezt követte két generációs gyűjtemény, az *Első ének* (1968, Kozmosz) és *A magunk kenyerén* (1971, Szépirodalmi), és ugyancsak 1971-ben az előző év reprezentatív versválogatása, a *Szép versek 1970* (Magvető).

Az elsőkönyvesek kényszerű várakozásáról is írt. Cikke első részében elmesélt egy „külvárosi könyvtárcsákában” történt esetet, amikor egy öreg néni a fiatal költőkkel való író-olvasó találkozáson azt mondta a poétajelölteknek, hogy nekik most jobb, mint régen, mert „nem kell a költőknek az életüket padlásszobában kezdeni”, és „nem kell nyomorogni”, ráadásul „előbb-utóbb ki is adják a köteteket”. Ehhez fűzte Veress kommentárként azt, hogy „azóta eltelt néhány év, s a néni szavait könyvkiadásunk is kezdi igazolni. Főleg az »előbbutóbbot«. Sorra jelennek meg azoknak a fiatal költőknek a kötetei, akik négy-öt éve is már azok voltak. A huszonnyolc-harminc éveseké. [...] Biztos, ami biztos, meg kellett várniuk, hogy ne vádolhassa senki első kötetüket kiforratlansággal.” Az általános generációs diagnózist konkrét adatokkal is alátámasztotta. Négy elsőkötetes szerző könyvről írt, a szerzők életkorának és a debütáló kötet kinyomtatott példányszámának feltüntetésével. Mezey Katalin 27 éves és 1500 példányban, Szepesi Attila 28 éves és 1800 példányban, Rózsa Endre 29 éves és 1700 példányban, Béres Attiláét (24 éves) ugyanannyiban. Egyetlen kivétel van, tette hozzá, „szokatlan, és éppen ezért dicsérendő gyorsasággal jelentette meg és reklámozta a Szépirodalmi Kiadó, s méghozzá 11 ezres példányszámban, a 18 éves Bari Károly kötetét”.

Veress Miklós huszonnyolc évesen írta ezeket a sorokat, ő sem a kivételek közé tartozott. Nála, aki nagyon fiatalon indul, ráadásul talán még hosszabb idő, első versének megjelenése után tizenhárom évnek kellett eltelnie a valóban költővé avató első kötet megjelenéséig. Erre utal egyik első dedikációjában is: „Dér / Bandinak / szeretettel / és / barátsággal / íróvá avatódásom / ünnepén / Veress Miklós / 1972. április 14.”⁸

▼
6 Veress Miklós: *Szegedi fiatalok — fiatal szegediek*.

7 Veress Miklós: *Csatár és paradicsom. Séta fiatal költők kötetei körül*. Délmagyarország, 1970. dec. 6. 7.

8 Saját tulajdonban, és a kiemelés tőlem – BBT.

A Veress Miklósnál tizenegy évvel fiatalabb Pintér Lajos (1953) szintén vidéki költő: Szegeden született, de Csongrádon nőtt fel, általános és középiskolába is a Körös-toroki városba járt. Innen küldte verseit a térség irodalmi lapjának, a *Tiszatáj*nak. Ahogy egy interjúban mondta: „Ilia Mihálynak küldtem először verseket. Voltaképp ő fedezett fel. Gimnazistaként fedezett fel, de egyetemista és Eötvös-kollégista lettem már, mire a gimnazistaként küldött írásaim a *Tiszatáj*ban megjelentek 1972 novemberében.”⁹

Később azt is elmondta, hogy született meg az első kötete. Pontosabban azt, miképp jutott el egy fiatal, az irodalmi életben még nemigen járatos költőjeölt kötetkézirata a kiadóhoz. Mert nem maga vitte be, hanem közvetítője volt. „Annyi kéziratot küldtem Ilia Mihálynak, hogy az már valamiképp kötetként körvonalazódott. Ő a kötetnyi kéziratot átküldte Kormos Istvánnak, a Móra Kiadó szerkesztőjébe. [...] Óriási megtiszteltetés volt nála megjelenni. Egyszer kaptam Ilia Mihálytól egy levelet, melyben közölte velem, hogy ajánlással elküldte Kormos Istvánnak a verseimet egy leendő kötet reményében. Azt írta, érdeklődjek Kormosnál.”

Pintér ekkor az ELTE magyar–népművelés szakos hallgatója volt és Eötvös-kollégista, azaz életvitelszerűen Budapesten élt. Visszaemlékezéseiből és interjúiból tudható, hogy az Eötvös Collegium telefonjáról hívta föl Kormost, és miután a közvetlen kapcsolat létrejött, telefonon és személyesen intézte első könyvének ügyét és végezte el az ELTE mellett a „Kormos Egyetemet” is.

A Móra kiadó akkor a Sajtóházban (ma újra New York Palota) működött, a földszinten a Hungária Kávéház, fölötté a Szépirodalmi és a Móra Könyvkiadó, illetve az *Új Írás* szerkesztője. Ha valaki a Móra Kiadónál dolgozó Kormost kereste, az előtérben kellett várnia rá. Pintér – egy másik interjúban – erről is beszélt: „Azon a tágas helyen ismertem meg szinte mindenkit. Jékelyt, Kálnokyt, Vas Istvánt [...]. Mindenki valamilyen ügyben jött, és Kormos ezeket az embereket nekünk szépen bemutatta.” „Egyébként nemcsak a nagy, élő klasszikusokkal ismerkedtem meg Kormosnál, hanem az egész nemzedékemmel is. Bakától Nagy Gazsiig, Kántor Péterig, Pinczési Jutkáig, Veress Miklóstól Kiss Bencéig mindenkivel Kormos előszobájában találkoztam.”¹⁰

Pintér duplán szerencsés helyzetben volt: a fővárosban tanult, és költői indulása idején már létezett, a Kozmosz Könyveken belül, a Kormos által szerkesztett elsőkötetes költőket bemutató sorozat. Amelybe hamarosan be is került,

9 Bozók Ferenc: *A fehérínges „fogoly”. Beszélgetés Pintér Lajossal*. Magyar Napló, 2013. febr. 49–54.

10 [Pál Sándor Arttila]: *„A szerkesztő az első olvasó”. Pintér Lajossal PSA beszélget.* Forrás, 2023. márc. 3–18.

és huszonkét éves korában, 1975-ben megjelent a *Fehéringes folyók* című debütáló kötete.

Ugyanakkor mivel irodalmi ügyeit személyesen (vagy telefonon) intézte, azoknak nincsen dokumentációja. A visszaemlékezésekből és interjúkból azonban rekonstruálható az irodalmi közvetítés megléte.

4

Veress fiatal költőkről írott cikkének zárlatában előrejelzést adott a megjelenés előtt álló kötetekről is. „Prognózis: a téli könyvvásáron ismét jelentkeznek tehetséges fiatalok: Urbán Gyula és Kiss Benedek köteteit a Kozmosz Kiadó jelenteti meg.”¹¹ Nyilvánvaló, hogy mindezt már „bennfentesként”, beavatottként tudhatta csak, mégpedig magától a Kozmosz Könyvek költői sorozatának szerkesztőjétől, Kormos Istvántól. Sőt Veress ekkor már azt is tudhatta, hogy az ő debütáló könyve is abban a sorozatban fog megjelenni.

Nemrég előkerült pár olyan dokumentum, amelyből jól megismerhető a folyamat, amelynek révén eljutott eddig. Az irodalomtörténet-írás így „nyer” a költő sokat kárhozottat vidékiségén – mert ezáltal olyan források születnek kényszerűségből, melyek nem léteznének két egy helyen élő (pl. két fővárosi, vagy akár két szegedi) személy között.

A Múzeum Antikvárium 2023. december 7-én rendezett 43. könyv- és kézirat-árverésének 80. számú tétele volt Kormos István négy levele Veress Miklóshoz; a négyből egy levél kézzel írt, három pedig gépelt.¹² Ha ezeket kiegészítjük a Kormos által Ilia Mihálynak írt levelekkel, még pontosabb lesz a kép.¹³ Sajnos sem a Veress Miklós által, sem az Ilia Mihály által 1975 előtt Kormoshoz írt levelek jelenleg nem hozzáférhetők, pedig bizonyosan voltak, hiszen Kormos válaszolt ezekre.

Veress Miklós első kötetének születése, aligha meglepő módon, szintén a szegedi *Tiszatáj*-szerkesztőhöz kapcsolódik. A ténylegesen első momentumra ráadásul egy későbbi levélből lehet következtetni. Kormos írta Ilia Mihálynak 1970. május 14-én: „Én is kérnék valamit. Ha jól emlékszem, Tőled kértem tanácsot, amikor az *Első ének* készült kiadónknál, s többek közt Veress Miklóst ajánlottad. Igaz, hogy az antológiában nem a tehetsége arányában szerepelt, de így is feltűnt, nekem legalábbis. Most nem csinálunk már antológiákat, de kiadunk elsőkötetes költőket,

11 Veress Miklós: *Csatatér és paradicsom*.

12 Az ötlapnyi dokumentumot az antikvárium vezetőjének, Antal Károlynak jóvoltából volt alkalmam még az árverés előtt megnézni és másolatot készíteni róla, s mivel az aukciós tétel egy szegedi könyv- és kéziratgyűjtőhöz került, jelenlegi lelőhelyéről is tudomásom van. A leveleket betűhíven közlöm.

13 A leveleket Ilia Mihály bocsátotta rendelkezésemre, segítségét ezúton is köszönöm.

ebben az évben Kiss Benedeket és Urbán Gyulát, s jövőre többet lehet. Jövőre Kiss Anna jön többek közt, rendkívüli tehetség, mint Veress is. Én nem ismerem őt, talán nem is szegedi. De a címét talán tudod. Ha igen, szólj neki, hogy jelentkezzen valamilyen formában, kézirattal vagy anélkül. Nemcsak a ritka hülyék közé tartozom, akiket érdekelnek a fiatalok, de kötetet is tudok kiadni tőlük. Veressről szeretnék.”

Azaz Ilia közvetítő szerepe legalább két évvel korábban kezdődött. Veress nemcsak a *Tiszatáj*-ban fedezte föl ezek szerint, de az országos jelentőségű *Első ének* antológiába is ő ajánlotta. Később is az írta róla: „már az *Első ének* és a *Tiszatáj* antológiája idején [...] kötetre érett költő volt”.¹⁴

A levélben Kormos ismerteti és vázolja a Kozmosz Könyvek meginduló új sorozatát, és benne – két évre előre – elhelyezi Veress; ehhez kéri Ilia segítségét. A közvetítő szerep itt is megfigyelhető: Ilia most a budapesti szerkesztő irányából közvetít a fiatal szegedi költő felé. Kormos kiadási tervét ő közölte Veress-sel, és ő biztatta a kézirat elküldésére.

Mindez meg is történt. Pár hónappal később, 1970. szeptember 4-én Kormos már arról számolt be Iliának, hogy „Veress hozott egy kéziratot, igen jót. De csak 72-ben jöhet, sajnos, mert változatlanul két kötetet jelentetünk meg évente; nem sok, de ez is valami. Veress a legjobbak közé tartozik kortársai közt. (Biztatásodra prózát is küldött, de még nem jutottam hozzá.)”

Azaz a közvetítés sikerrel járt: Kormos kérése elérte Veress, aki felkereste őt – a levél utalása szerint: személyesen – a kiadóban. Formálisan itt még nem volt biztos a kötet sorsa, gyakorlatilag azonban már igen: Kormos sejtette, ahogy leveleiben is írta, hogy Veress jó verseket fog vinni. Az Ilia Mihálynak írott levélből kiderül, hogy a kötet-kéziratot is olvasta már, mert az „igen jó”.

Ezután Kormos már közvetlenül Veressnek írt – illetve mint éppen a levél egy utalása mutatja: válaszolt –; az autográf levél így szól:¹⁵

Bp. 1970. szept. 29.

Kedves Miklós,

régóta írni akartam, de reméltem, hogy majdcsak jössz Pestre. Mert nagyon tetszik a kéziratod, ilyennek gondoltam néhány ismert versed után. Kiadjuk, csak egy baj van: az 1971-es tervünk kész (Kiss Anna és Kapusi Imre kötete jön), az 1972-es Költészet Napja (ápr. 11.) az első reális lehetőség. Ijesztően hangzik, de nem romlanak meg a verseid addig, írhatasz is jókat a kézirat nyomdába adásáig. Ha majd Pestre jössz, részletesen beszélünk róla, és nehezen esztétikus levélben.

▼

¹⁴ Ilia Mihály: *Bemutatjuk Veress Miklóst*. Könyvvilág, 1972. ápr. 8–9.

¹⁵ Véletlen egybeesés (ma úgy mondanák: *fun fact*), hogy Kormos éppen Ilia Mihály születésnapján (és névnapján) írta Veress Miklósnak első levelét.

Illés Lajos ugyan nem ismeri kéziratodat, de jó hogy Elődnek nyilatkozott, ebből is láthatod, hogy hisz nekem. Szerződésről nem tudom, hogy 70-ben lehet-e beszélni, de légy nyugodt, az első adott pillanatot kihasználok.

Ilia Miskát üdvözlöm, újabb verseket fogadott el tőlem a novemberi Tiszatájba. (A versek ugyan nem újak, készülő kötetemből emeltem ki. Kötetem májusban, a Könyvhétre jelenik meg a Szépirodalminal.) Domokos Matyi is mondta, hogy hozzak új antológiájukhoz. Írj öregem sok jót. (Ha október végén – akkor leszek itt legközelebb – jönnél, jelezd előre.)

Ölel Kormos I.

Az utalás, amiből következik, hogy mindez válasz volt Veress egy tájékoztató levelére, az alábbi mondat: „Illés Lajos ugyan nem ismeri kéziratodat, de jó[,] hogy Elődnek nyilatkozott, ebből is láthatod, hogy hisz nekem.” Visszafejtve tehát: Veress azt írta Kormosnak, hogy úgy hallotta Elődtől, hogy Illés Lajos jó véleménynyel van a kéziratról.

A mondatban szereplő személyek: Illés Lajos (1923–2010) irodalomtörténész, szerkesztő, itt: a Móra Kiadó főszerkesztője és Halász Előd (1920–1997) germanista, egyetemi tanár. Ilia Mihály közlése szerint Halász Előd a legjobb barátja volt Suki Béla (1930–1982) szegedi filozófus-tanárnak, aki egyben Veress Miklós sógora is volt: a fiatal szegedi költő első felesége az ő húga, a szintén tanári diplomát szerzett Mária volt, 1964 júliusában házasodtak össze. Illés és Halász pedig találkozhatott Budapesten és Szegeden is, ismerték egymást. Kormos mondata alapján tehát ez történt: Kormos jó véleményt mondott Illésnek Veress kéziratáról, Illés ezt mint saját tapasztalatát (!) adta tovább Halásznak, aki pedig elmondta azt vagy Sukinak, vagy közvetlenül Veressnek. Azaz a hírek több csatornán keresztül is eljutottak a fiatal költőhöz.

Mindenesetre ezzel a (válasz)levéllel realizálódott a *kötet* ügye. Megkezdődött a kiadás folyamata, Veress Miklós bemutatkozó kötetét beillesztették a kiadói tervbe, megjelenése – ha két év múlva is – várható lett.

Két év nagy idő, főleg egy induló költő számára, aki egyébként is régebb óta várt már első önálló kötetének megjelenésére. „Ijesztően hangzik”, írja is neki Kormos, de rögtön hozzáteszi, hogy ez valójában nem nagy baj, mert „nem romlannak meg a verseid addig”, sőt: „írhatsz is jókat a kézirat nyomdába adásáig”. Hiszen a kötet megjelenése biztos volt, de a tartalma még közel sem lezárt, nem végleges.

Veress élt is ezzel a lehetőséggel. A kötet ötven versének törzsrésze 1968 és 1970 között jelent meg a *Tiszatáj*-ban. Vannak ettől régebbi darabok (a legkorábbi 1965-ös), és pár később született. Ez utóbbiak azok, amiket Veress már az elfogadott kötet tudatában írt. Három fórumon publikált a kézirat elfogadása után olyan verseket, melyek később bekerültek a kötetbe: a *Tiszatáj* 1971. januári, a *Mozgó Világ* 1971. februári és a *Magyar Hírlap* 1971. április 11-i (azaz költészetnap) számában –

ez a fontos vers (*Naptár gyógyulásért*) lett a kötet záróköve, ezzel véglegesítette a költő és a kiadó a versanyagot.

Hasonló gyakorlatról számolt be Pintér Lajos is: a kézirat elfogadása és a kötet megjelentetése közötti időszak alatt az ő bemutatkozó gyűjteményének tartalma is alakult. Ahogy egy interjúban mondta: „a három év viszont nem is jött olyan rosszul, mert vittem folyamatosan az újabb verseket. [...] Elhoztam a régieket, tehát közben lezajlott egy költői érési folyamat is.”¹⁶ Persze egy, két, vagy akár három évet várni a debütáló kötet megjelenésére roppant bosszantó dolog – ugyanakkor vitathatatlan előnye, hogy megelőzhető vele az elhamarkodott költői indulás, az ún. „kötetdüh” szülte kiforratlanság. (Ezeket a túl korai első köteteket szokták aztán később megtagadni szerzőik.)

Az időben következő, második levél keltezetlen, de utalásaiból kikövetkeztethetően nem sokkal 1971. február 17. előtt írta Kormos, február 10–15. között. A Kozmosz Könyvek szerkesztőségének fejléces levélpapírján küldött levelet Kormos kézzel írta alá, a többit gépelte.

*Kedves Miklós,
szerdán, 17-én megyek Szegedre, szeretnék találkozni Veled, ha lehet. Köteted rendben, 19-én egyelőre 7200 forint küldetik címedre, ez 40%, újabb 35% májusban. Kb. 10 óra körül érkezünk Csukással és Fabián Zolival Szegedre, gondolom, hogy a Tanárképzőbe megyünk (15-187-189, mia fene, nyolc szám van Szegeden, Hegedüs Andrásnál vagy Németh Istvánnál leszünk), du. fél ötkor valami Kerekasztal beszélgetés lesz a Kárász utca 11-ben. Iliával is szeretnék találkozni, írok neki is, de ha időben érkezik levelem, szólhatnál neki.*

*Ölél
Kormos Pista*

A napi aktualitáson – szegedi út – túl Kormos a legfontosabb ügyről mindössze egy rövid, de lényeges félmondatot írt: „köteted rendben”, azaz minden megy a tervek szerint. Sőt, a levélből kikövetkeztethető, hogy időközben a Veress által korábban kért szerződés is elkészült. (Kormos szeptember végén írta neki ezzel kapcsolatban: „légy nyugodt, az első adott pillanatot kihasználom” – és ezek szerint valóban így történt.)

És fontos megjegyezni, hogy ekkorra már a Kormos *Istvánból* az aláírásban Kormos *Pista* lett, ami a kapcsolat bensőségessé válására utal.

▼

16 [Pál Sándor Attila:] „A szerkesztő az első olvasó”. *Pintér Lajossal PSA beszélget.* Forrás, 2023. márc. 3–18.

A harmadik levelet Kormos május végén írta Veressnek, és ebből kiderül, hogy a versanyag már lezárt, viszont valami még hiányzott a kötet anyagának teljességéhez. Az autográf aláírással ellátott, a Kozmosz Könyvek szerkesztőségének fejléces levélpapírjára gépelt levél így szól:

Budapest, 1971. V. 25.
Titk.

Veress Miklós
Szeged
Tarján telep 116. K lépcsőház fsz. 3.

Kedves Miklós!

Nagyon várjuk önvallomásodat, ami nélkül nem tudjuk leadni a kéziratot. Holnap reggel két hétre utazok a Szovjetúnióba, így légy szives a kiadóba Nagy Pirooska nevére sürgősen elküldeni a szöveget. Kötetemet postára adom, Ilia Miskának is – tehát megjelent. Pénzed néhány napja postára került.

Öllelek:
Kormos Pista

A végül az első fültre került „önvallomás” elkészült. Benne Veress írt „rég” témájáról, a fiatal költők indulásáról: „Mire ez a kötet megjelenik, harmincéves leszek. Semmiben sem különbözöm tehát a velem együtt induló fiatal költőktől. Legfeljebb annyiban, hogy én nem Budapestet, Szegedet választottam: itt keresem kenyerem. [...] A könyvkiadás eddig arra érdekelt, hogy négy antológiában teremtett helyet vagy harminc versemnek; folyóiratokban ennél jóval többet publikáltam.” De szólt betegségéről, az öt formáló két tájról (Somogy és az Alföld), a „fehér papírlappal” való szembenézéssel (farkasszemmel), tényszerű és vallomásos sorok-mondatok váltják egymást.

Kormos negyedik levelét szintén szerkesztőségi levélpapírra gépelte:

Budapest, 1971. X. 12.
Titk.

Veress Miklós
Szeged
Tarján telep 116. K lépcsőház

Kedves Miklós,
pánikos gyorsasággal közöld, hogy a Vándorlások című vers 18. sora hogyan helyes. Jelenleg így van: „aj míg szét nem főtört az erős zivatar”, s nem tudom kikövetkeztetni, hogy mi

a helyes szöveg. Az Európai tavasz 5. strófájának utolsóelőtti sora most így van: „kérarcú eszmék menekülnek”. Kérlek, azonnal válaszolj.

Remélem, hogy csillapodott valami körülötted, vagy ha nem, hozzászoktál egy kicsit. Mindenképpen vigyázz magadra.

Ölel

Kormos P.

A kötetanyag szövegének véglegesítése, az ún. korrektúra az utolsó lehetőség a javításra – ezt követően kerül kinyomtatásra az anyag. Ebben az utolsó stációban Kormos még két hibát, „gyanús” szöveghelyet talált, és rákérdezett a szerzőnél azok helyességére.

Az első kérdézet sor a Tamási Áronnak ajánlott *Vándorlások* című versben (66–67.) van, és Kormos vélhetően a „fötör” szót vélte hibának – mert valószínűleg nem ismerte a szót, s így nem tudta „kikövetkeztetni” a sor értelmét. A fötör ugyanis dél-dunántúli tájszó (Kormos pedig észak-dunántúli volt), Somogyban a mai napig mondják: kapar, kotor a jelentése.¹⁷ Versbeli használatának megértéséhez célszerű idézni a vonatkozó részt:

*Akkor fészek lettem csillagmadár fészek
isten s ördög között magamat takarva
aj míg szét nem fötört az erős zivatar*

Azaz a zivatar szétkapta, szétzilálta a fészket.

A második kérdés valódi hiba észrevétele: a „kérarcú” szó ugyan lehetne akár egyéni nyelvi lelemény (hapax legomenon), de itt csak egy elgépelés szülte: *kétarcú* eszmékről van szó (92.). Kormos akár – értelemszerűen – ki is javíthatta volna a gépelési hibát, de ez magában foglalta volna egy másik hiba lehetőségét, hiszen egy egyedi szóalakot cserélt volna általánosra (banalizálás), ő pedig biztosra ment, mert „önhatalmúlag egy betűt nem változtatott” a kézíraton, „nem nyúlt bele”.¹⁸

Veress válaszolt a levélre, s vélhetően valóban „pánikos gyorsasággal” reflektált a két szöveghelyre. Levelében azonban a verskorrektúrák jegyzetek mellett valami másról is írt; hogy pontosan miről, azt nem tudni, de Kormos nem sokkal később, október 24-én aggódó sorokat küldött Iliának erről: „Az Istenért, figyelj Veress Miklósr! Nyugtalanító levelet írt, a betűi szétugrálnak. Ő akarta? Becsapták?”

▼

¹⁷ A fötör szó a szintén somogyi születésű Patak Márta „kedvenc igéje”, szóhasználati jegyzetet is írt róla: Patak Márta: *Fötör*. <https://kbirodalom.wordpress.com/2008/01/09/fotor/>

¹⁸ Pál Sándor Attila: I. m.

A „betűi szétugráltnak” jelenthet felfokozott idegállapotot, betegséget, túlhajszoltságot, de okozhatta a több alkoholfogyasztás is; ez utóbbi tudható volt Veressről. Aktuális okként belejátszhatott ebbe az is, hogy a fiatal Veress alkotói pályája egyik nagy sikerét élte meg ekkor: 1971. október 2-án volt Paál István rendezésében és Veress Miklós szövegével a szegedi Egyetemi Stúdió bemutatkozó előadása, az *Örök Elektra*, Margittay Ágival a főszerepben, amelyet október 9-én szombaton a szegedi egyetem ötvenéves fennállásának tiszteletére rendezett jubileumi ünnepségen újra előadtak, ráadásul olyan prominens személyek előtt, mint Illku Pál művelődésügyi és Szabó Zoltán egészségügyi miniszter, Győri Imre, az MSZMP KB tagja, Komócsin Mihály, a megyei tanács elnöke stb.¹⁹

A kötetre vonatkozó utolsó dokumentum pedig már a megjelenés utáni: 1972. május 21-én Kormos arról számolt be Iliának, hogy „Veress Miklós végül járt itt, de nem találkoztunk, bár munkanapomon kerestt. Gondolom, befejezte már az ünneplést, s ír, jókat.”

5

Itt érdemes egy kicsit visszatekinteni. A második levél ugyanis, amelyet Kormos 1971. február 17-i szegedi útja előtt írt Veressnek, külön figyelmet érdemel, mert a nem hosszú szöveg három lényegi információt is magába foglal.

Ezek közül az első, hogy a „köteted rendben”.

A második a könyvért járó honorárium ügye. Kormos erről egy fél mondatot írt: „19-én egyelőre 7200 forint küldetik címedre, ez 40%, újabb 35% májusban” – azaz tudható, hogy Veress a tiszteletdíjat három részletben kapta meg: februárban negyven, majd májusban újabb harmincöt százalékát; a fennmaradó huszonöt százalékot pedig vagy mindezek előtt (a szerződéskötéskor), vagy később (a kötet megjelenésekor) kapta meg; a levél ezt nem tartalmazza.

Tartalmazza viszont – indirekten – a honorárium összegét. Így viszont kiszámolható, hogy a hetvenes évek elején mennyi pénzt kapott verseiért egy elsőkönyves költő. Márpedig ha a február 19-én kapott 7200 forint a teljes összeg negyven százaléka, az azt jelenti, hogy az egész könyv jogdíja 18 000 forint.

Ha pusztán az inflációs rátával számolunk – a KSH adatai szerint 1971 és 2023 között 6954,47%-os infláció volt Magyarországon –, akkor ez 1 493 290 Ft, azaz egy debütáló költő közel másfél millió forintot kapna kézhez verseinek kéziratáért. Ez sem kevés, mára persze teljesen irracionális összeg.

¹⁹ Szegedén megkezdődtek az egyetemek jubileumi ünnepségei. Dm, 1971. okt. 10. 1.

Ha viszont az átlagbérekhez viszonyítunk, más összeg jön ki. A KSH adatai szerint a havi átlagbér a „szocialista szektorban” így alakult: 1970: 2129 Ft, 1971: 2228 Ft, 1972: 2326 Ft, és ezen belül a kulturális intézményekben (pl. tanároknál, újságíróknál): 1970: 2048 Ft, 1971: 2250 Ft, 1972: 2404 Ft.²⁰ Veress Miklós ez utóbbi kategóriába esett, 1971-ben havonta 2250 Ft körüli fizetést kaphatott kézhez. Ami azt jelenti, hogy a 18 000 Ft-os honorárium egészen pontosan nyolchavi szocialista átlagbérenek felelt meg, így pedig, ha szintén a 2023-as KSH-adatokhoz igazítjuk, miszerint „2023 decemberében a teljes munkaidőben alkalmazásban állók bruttó átlagkeresete 655 600, a kedvezmények figyelembevételével számolt nettó átlagkereset 451 300 forint volt”,²¹ egy elsőkötetes költő kéziratáért ma egészen pontosan 3 608 000 (azaz hárommillió-hatszáznyolcezer) forintot kapna kézhez. Analóg példák igazolják, hogy nem elgépelésről van szó, az állami dotáció valóban így, ekkora mértékben működött.

A harmadik közlés a szegedi út tervezése. Ahogy Kormos írja: „szerdán, 17-én megyek Szegedre, [...] kb. 10 óra körül érkezünk Csukással és Fábián Zolival [...], a Tanárképzőbe megyünk [...] Hegedüs Andrásnál vagy Németh Istvánnál leszünk [...], fél ötkor valami Kerekasztal beszélgetés lesz a Kárász utca 11-ben”.

A levél végére még odabiggyesztette: „Iliával is szeretnék találkozni, irok neki is”, és valóban így történt. Az Ilia Mihálynak ugyanekkor (de szintén keltezetlenül írt) levél így szól:

*Kedves Barátom,
megkaptam leveled, szerdán, 17-én megyek Szegedre Csukással és Fábián Zolival. Délelőtt, gondolom, a Tanárképzőben leszünk Hegedüs Andrásnál vagy Németh Istvánnál, du. fél ötkor a Kárász utca 11-ben Kerekasztal beszélgetés lesz, nem tudom miről. De már előtte jó volna találkozoznunk, verseket is viszek, Csukástól is kérhetnél, ha valami miatt nincs ellenedre. Az említett fordítás is érdekel, majd holnap közelebről.*

*Ölel
Kormos Pista*

A tartalmában és nyelvi fordulataiban nagyrészt azonos levél egy ponton tér el a Veressnek írottól: itt Kormos a *Tiszatáj*-szerkesztőhöz szól.

A két levél alapján rekonstruálható az 1971. február 17-i nap története.

Kormos Csukás István (1936–2020) költő és Fábián Zoltán (1926–1983), a Magyar Írók Szövetsége titkára társaságában délelőtt érkezett Szegedre, ahol a Tanárképző Főiskolára mentek megbeszélésre. Ott Hegedüs András (1923–1975),

▼
20 *Statistikai Évkönyv*, 1972. Bp., 1973. 114.

21 <https://www.economx.hu/gazdasag/keresetek-atlagkereset-statisztika-ksh-fizetesek.785614.html>

a főiskola főigazgatója és Németh István (1911–1980), a főiskola docense, egyben a szegedi TIT elnökségi tagja, és a főiskola szaklapjának, a *Módszertani Közleményeknek* ekkori főszerkesztője bizonyosan jelen volt, talán mások is, de ők nem nevesíthetők.

A *Kincskereső* című „irodalmi gyermekfolyóirat” megindítását véglegesíthették ekkor: a lap első száma a következő hónap, március közepén már meg is jelent. „A Szegedi Tanárképző Főiskola kiadásában *Kincskereső* címmel új irodalmi lap kerül a fiatal olvasók kezébe. A Szegeden kétezer példányban nyomott új irodalmi újságot a négy tanárképző főiskola – Eger, Nyíregyháza, Pécs, Szeged – körzetében levő általános iskolákban terjesztik. A folyóirat így utcai árusításra nem kerül.”²² A szerkesztőbizottságban ott volt az Írószövetség elnöke (Darvas József), a Móra Kiadó igazgatója (Kováts Miklós), politikusok és az Úttörőszövetség főtítkára is. A lap főszerkesztője Hegedüs András, kiadója Németh István lett, a szerkesztőség tagjai Csukás István, Kormos István költő, Fischer Ernő festőművész, Berzy András főiskolai tanár, Funk Miklós irodalomtörténész, Kolta Ferenc és Margócsy József főiskolai tanár voltak.

Ezt követően (esetleg egy könnyű ebéd után) mentek át a Stefánián található Sajtóházba, ahol ekkor a *Tiszatáj* szerkesztősége is működött. Erről a *Tiszatáj* adott utóbb hírt: „Vendégünk volt február 17-én Kormos István és Csukás István költő, akik Fábián Zoltán írószövetségi titkár társaságában részt vettek szerkesztőbizottságunk ülésén.”²³ A *Tiszatáj* főszerkesztője ekkor Havasi Zoltán volt, rovatvezetői Ilia Mihály, Vörös László, Kovács Sándor Iván és Mocsár Gábor. (Nem sokkal később, 1971 júliusától Ilia Mihály főszerkesztő-helyettese, majd 1972 májusától főszerkesztője lett a lapnak.) Nem lehetetlen, hogy a *Tiszatáj* egyik szerzőjeként Veress Miklós is jelen volt itt.

Délután pedig a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Kárász utcai székházába érkeztek, ahol fél öttől *Irodalmi életünk időszerű kérdései* címmel volt kerekasztal-beszélgetés; ezen Kormos, Csukás és Fábián vett részt, a beszélgetést Hegedüs András vezette.²⁴ A *Kincskereső*vel kapcsolatos terveikről mint időszerű kérdéstről is beszélhettek.

22 *Kincskereső. Irodalmi gyermekfolyóirat indult Szegeden.* Csongrád Megyei Hírlap, 1971. márc. 19. 5.

23 *Tiszatáj*, 1971. ápr. 383.

24 *Irodalmi életünk időszerű kérdései.* Dm, 1971. febr. 17. 8.

A kötet végül valóban 1972-ben jelent meg, ahogy Kormos már két évvel korábban megírta azt Veressnek.

Közvetlen előzménye az 1971-es könyvhétre kiadott *A magunk kenyerén* című antológia volt; ebben Veress tizenöt verssel szerepel. A kötet anyaga meglehetősen vegyes, és vegyes színvonalú. Minden benne szereplő költő tömbje három részből áll: egy idősebb, már ismert költőtárs bevezetőjét követik a versek, s ezek után olvasható a költő önéletrajza. Van, akinél ez utóbbi mindössze két rövid mondat, Veress másfél oldala azonban valóban tartalmaz életrajzi adatokat is.

Ilia Mihály kritikát írt az antológiáról. A költői bevezetőkről is szól: „Itt is [...] idősebb s nevesebb kortársak adnak útravalót egy-egy szerzőnek. E gesztus kezd újra meghonosodni, kívánjuk, hogy legyen belőle szép szokás, mint egykor volt még a századelő idején. De csak úgy van értelme, ahogyan Juhász Ferenc, Kormos István, Csoóri Sándor műveli ez útra bocsátó műfajt, túlzások nélkül.”²⁵

Veress Miklós „útravalóját” Takács Imre írta. Nem véletlen, hogy Ilia nem említi őt az arra érdemesek között, és az 1945 utáni reprezentatív költői antológiákkal foglalkozó Pál Sándor Attila meglátása szerint Takács írása „ellentmondásos, meglehetősen furcsa, kissé zavaros szöveg, melyben nem egyértelmű a biztatás vagy a szimpátia a bemutatott felé”.²⁶ A bevezetőből valóban nehezen hámozható ki belőle bármiféle állásfoglalás, mert Takács, némi szereptévesztéssel, Veress jellemzése helyett mintha inkább saját költőiségét helyezte volna előtérbe.

Amit ő elmulasztott, megtette Ilia. A már idézett bírálatában *A magunk kenyerén* jobb szerzői között írta Veressről: „Veress Miklósról elfogultsággal írhatnánk, hiszen e folyóirat hasábjain indult. Mégis inkább csak örömmel írunk róla a »beérkezés küszöbén«. A legtöbb önarcképet író költő ő itt, és ez az önmagára figyelő költői alkat szép versek szülője. Nem poézisbeli képzelet csiholja ki a verset, hanem nagyon is fizikai fájdalma, mit szép szóval keretez s így megszüntetni óhajt. Az egyéni sérülés az emberiség sérülésévé tágul, így ha szól, önmagát adva szól a nagyobb közösség is. Talán senki ez antológiások közül nem figyel úgy a költői képre, mint Veress Miklós, nyelvi ereje és találékonysága tehetsége biztos jele.”²⁷

²⁵ Ilia Mihály: *A magunk kenyerén*. Tiszatáj, 1971. nov. 952–954.

²⁶ Pál Sándor Attila: *A magunk kenyerén antológia, keletkezéstörténete és recepciója*. (Kézirat.)

²⁷ Ilia Mihály: I. m.

(Azt pedig mindenképp érdemes zárójelben megjegyezni, hogy a kritikarovat vezetője, Kovács Sándor Iván milyen szerkesztői truvájt hajtott itt végre: a Kormosék bevezetéseit kiemelő Ilia-cikk után közvetlenül Kiss Ferenc Kormoskritikája következik.²⁸)

Veress debütáló kötetére azonban még várni kellett; az elismerés azonban addig sem maradt el. Az év végén, de még 1971 karácsonya előtt a fiatal költő megkapta Szeged város 3000 forint pénzjutalommal járó nívódíját, az indoklás szerint éppen *A magunk kenyerén* antológiában megjelent verseiért, valamint az *Örök Elektra* összeállításáért.²⁹

Az *Erdő a vadaknak* ekkor már gyakorlatilag készen volt, összeállítása lezárult, a kísérszöveg is elkészült, túl voltak a korrektúráján is. De pár hónapot még várni kellett a megjelenésig.

A majdani kötet első említése Illés Lajos cikkében, illetve annak „mellékletében” olvasható. Illés – mint a Móra Kiadó akkori főszerkesztője – átfogó cikkben ismertette a Kozmosz Könyvek elsőkötetes költői sorozatát,³⁰ majd ugyanitt több itt induló költő mellett Veress Miklóst is bemutatják, s mutatványként két versét közölték.³¹ Itt, a szerzői fotó melletti kíséletrajzban – ma már úgy mondják: bio – az alapadatok mellett szerepel: „Előkészületben levő kötete: *Erdő a vadaknak*. Előreláthatólag 1972-ben jelenik meg, a Kozmosz Könyvek sorában.” Fél évvel később, a *Csongrád Megyei Hírlap* újrólévi körképében a közeljövő várható eseményeiről és terveiről nyilatkozva már Veress is beszélt róla: „A Kozmosz Könyvek sorozatban az év elején jelenik meg első kötetem *Erdő a vadaknak* címmel, ötven verset tartalmaz a gyűjtemény. Jelenleg második kötetem anyagán dolgozom.”³²

A kötet megjelenését a költészet napjára időzítették – április 11-nél viszont valamelyest korábban jött ki a nyomdából. A *Népszabadság* adott először hírt róla március 29-én a *Most jelent meg* rovatban,³³ viszont bizonyos, hogy a költő már hamarabb kapott példányokat belőle. Erről árulkodik a kötet vélhetően első – vagy nagyon az elsők közötti – dedikált példánya, amelyet Ilia Mihály kapott. Az előzéklap jobb alsó sarkába írt verses ajánlás így szól:

*Óda ez a könyv Ilia Mihálynak,
mert bízott bennem eleitől fogva,*

▼
28 Kiss Ferenc: *Kormos István új kötetéről*. *Szegény Yoricik*. Tiszatáj, 1971. nov. 954–956.

29 *Nívódíjasok*. Délmagyarország, 1971. dec. 21. 5.

30 Illés Lajos: *Fiatalköltők első kötetei a Kozmosz Könyvek sorában*. Ifjúkommunista, 1971. jún. 56.

31 Veress Miklós: *Naptár gyűjtéséről*; *Vigalmas*. Ifjúkommunista, 1971. jún. 59.

32 *Csongrád Megyei Hírlap*, 1972. jan. 1. 6.

33 *Most jelent meg*. *Népszabadság*, 1972. márc. 29. 8.

sodródhattunk bármily viharokba,
tudtuk bennünk milyen sebek fájnak.

Ölel / barátod / Miklós / 1972. / márc. / 25.

Ilia, aki a kötet megszületésének minden fázisánál jelen volt, természetesen már a megjelenés előtt ismerte a könyv anyagát, így előre is tudott dolgozni: a *Könyvvilág* havi szakfolyóirat április elején, még a kötet hivatalos megjelenése előtt cikket közölt róla.³⁴ A *Bemutatjuk Veress Miklóst* című írás kettős funkciójú: egyrészt megtalálható benne az elsőkötetes költő szó szerinti bemutatása: életrajzi adatokkal, iskolákkal, munkahellyel, pályaképpel stb., másrészt rögtön kritikát is ad a kötetéről. Ilia meglátása szerint több téma köré csoportosulnak a versek; „a szülőföld és a szellemi fölnevelő táj, a befogadó város (Szeged) harmóniára tör élményeiben, de a dilemmák sem ritkák”, ugyanakkor – mivel Veress pályáját „megzavarta egy állandóan föllobbanó betegség, fokozott érzékenységet táplálta és feszült rettegésben tartotta a kialakuló költői alkatot” –, a kötet „legátfogóbb témája ennek a személyes küzdelemnek kiírása a versekben, úgy, hogy a legszemélyesebb ügy is közügygé válik: teljes, szép életre való vágy, jog kikövetelése az élettől”. Egy másik fontos téma „a gyermekkor élményeinek számbavétele a férfikor küszöbén”, és kiemelten fontos Weöres, Babits, Paul Klee, Kondor Béla, Tamási Áron és Ady megidézése. A költői nyelvről elmondja, hogy Veress „lírája sokszor szomorúságtól felhőzött, de a játék egy-egy jól sikerült rím vagy sor lehetőségére fölébred benne, s akkor négy sorban élesen csillog a vers”, és „költői nyelvét erős látomásossága is befolyásolja: sok a kép, a jól megkonstruált költői kép, érzékletes a nyelv, s bár írásjelet alig látunk a kötetben, jellegzetes költői tulajdonsága a formai szigorúság”.

Ezután pedig sorjáztak a könyvről a recenziók: április 7-én Falus Róbert a *Népszabadságban*, 9-én Papp Zoltán a *Csongrád Megyei Hírlapban*, 16-án Vörös László a *Délmagyarországban*, 25-én Tarnai László a *Petőfi Népeben*, május 6-án Pintér Lajos az *Élet és Irodalomban* – majd ezután a havi folyóiratokban jöttek a hosszabb kritikák. A költővé avatás megtörtént.

Ebben az ünnepi helyzetben Veress még egy verset írt, a Kormos Istvánnak adott/küldött példányba; ezt a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi.³⁵ Az ajánlás és mindent köszönő, Kormost méltató alkalmi vers így szól:

Kormos Pistának / a megjelenés örömeivel s alkalmi rigmusával

▼
34 Ilia Mihály: *Bemutatjuk Veress Miklóst*. *Könyvvilág*, 1972. ápr. 8–9.

35 PIM B 60.741.

*Annak, ki emelt tenyerébe,
s koponyámat kezébe véve,
illendő szóval említett:
„mentsük meg szegény Hamletet”!
S szavát bizony a tett követte
egészen 103 oldalig –
kiadtak engem is kötetbe,
s aki e jótettet elkövette,
nem más, mint a szegény Yorick.*

*Akit gerince így igazgat,
nem csoda, hogy nem leszen gazdag,
s csak bámulják, mint egykoron
a tulsó partról Bölcs Jerome,
örökös harcát belül víja
az ókortól az újkorig,
hogy belereszket nadrágszija,
s lélekcsikarás lesz a díja:
úgy bizony ám, szegény Yorick.*

*Hogyha haragszol, megkövetlek,
hidd el, hogy emberül szeretlek,
csak féltelek, hogy eltemet,
ha rád omlik a köszönet,
inkább, ha szíved erre rezdül,
mert benne bölcs mosoly lakik,
hadd halandzsázzak így, groreszkül:
boldog, ki együgyüek közt ül,
ahogyan mi is, ó Yorick.*

*Ideje lenne útra kélni,
dülőutakon dülöngélni:
hol a csudába' vár is a
délibáboknak Párisa?
Te nem tanultál forgolódni
– micsoda naív, új sztorik –,
másoknak lángján kormolódni,
ezért hiszem: vagy a valódi,
vagy a legendás, nagy Yorick.*

Ajánlás:

*Pista, nagy ám a tartozásom:
szerkesztőm levél és barátom
utolsó percig és sorig,
amíg e kört kihordjuk lábon,
bár lázasan, igaz Yorick?*

Szeged, 1972. április

Miklós

E verses ajánláshoz nem is kell külön magyarázat, szép köszönet és tisztelgés a másik előtt. Egyszerre gazdagítja Veress Miklós életművét és a Kormos-recepciót, a Kormosról szóló versek sorát.

7

Veress ekkorra már, mint az *Erdő a vadaknak* verses ajánlása is mutatja, közeli barátságba került Kormossal. Ezt jelzi az is, hogy a fiatal költő második – budapesti – házasságkötésén éppen Kormos volt a tanúja.³⁶ Az első kötet megjelenése után pár évvel ugyanis Veress fölköltözött Budapestre, a *Mozgó Világ* később menesztett szerkesztőségének lett a tagja – és Kormos „külső” munkatársa a Kozmosz Könyveknél. A Budapestre költözés egyszersmind a levelezés fölöslegessé válását is jelentette.

A Veressnek – illetve családjának – dedikált könyvek közül eddig kettő bukkan föl az antikvár könyvkereskedelemben.³⁷ Az *N. N. bolyongásaiba* ezt írta: „Veress Miklósnak / nagy szeretettel / Kormos Pista / 1975 márc. 17.”, *A Pincérfrakk utcai cicákba* pedig ezt: „Márti / kis kisasszonynak / szeretettel küldi / Kormos Pista / 77 jún. 20” – ez utóbbi címzettje Veress Miklós lánya, Márta. És bizonyos, hogy több is volt: a *Szegény Yorick* bizonyosan; erről épp Kormos írta a most közreadott harmadik levelében, hogy postára adta.

Később további önálló kötetei is jelentek meg Veressnek a Móra Kiadónál (pl. 1975: *Pif kalandjai*, 1976: *Pif újabb kalandjai*, 1977: *Hóreggel*), és a Kozmosz Könyveknek is gyakori munkatársává lett. Szerepelt a *Termő ékes ág* (1972), a *Tíz randevú* (1973), a *Mai magyar költők antológiája* (1974), a *Bukfencező Múza* (1976), a *Tengerlátó* (1977) és *A végtelenség szomja* (1977) gyűjteményekben, sőt Kormossal

▼
36 Köszönöm Pintér Lajos szóbeli közlését.

37 Mindkettő saját tulajdonomban.

közösen szerkesztették az 1977-ben megjelent *Kassák Lajos válogatott versei* kötetet. (És még később, már Kormos halála után, Veress állította össze itt *Ady Endre válogatott verseit* 1981-ben.)

Kormos emlékéhez is hű maradt. Egy későbbi kötetét, az 1983-ban megjelent *Vakügetés* című versgyűjteményt például az alábbi ajánlással adta Kormos családjának: „Kormos István Őfeledhetetlensége / emlékére, / örök barátsággal / Veress Miklós / 1983 / május / 25.”³⁸

A levelek még egy aspektust magukba foglalnak, ez pedig a költő Kormos István és a szerkesztő Ilia Mihály közötti kapcsolat.

Az tudható, hogy 1968-ban (illetve előtte) már bizonyosan kapcsolatban voltak, hiszen Kormos Iliától kért tanácsot az *Első ének* antológia összeállításával kapcsolatban. Ilia Mihály azonban nemcsak Veress Miklós felfedezésében volt érintett, hanem Kormos újraindulásában is. (Akinek első – „korai” – kötete 1946-ban jelent meg, ezt azonban csak huszonöt évvel később, 1971-ben követte a második.) Mert Kormos első, 1970 májusában nemcsak Veressről kérdezett. A korábban már idézett levél első részében hangsúlyosan a *Tiszatáj szerkesztőjéhez* szólt: „Kedves Barátom, ma kaptam meg express leveledet, mondhatom, megleptél. Az És-en kívül a kutya se kér tőlem verset. Sok új darab éppen náluk van, valószínűleg jobbak az itt küldötteknél, de nem tudom melyik kell nekik, s most csak ezeket tudtam előkeríteni. Tehát nem azért, mert »vidékre jó«, s tulajdonképpen ezeket is szeretem. (Kötetemet állítom össze a Szépirodalminak, annak az anyagából szedtem.) Nem találkoztunk még, de így is bizonyos lehetsz, hogy nem bántasz meg, ha nem kellene; elég ritkán jelenek meg, s ha eggyel kevesebbszer, nem olyan nagy baj. Akkor küldök másokat. Csak azt kérem, légy szíves válaszolni, ha választottál.”

A költő és a szerkesztő kapcsolata azonban nem ezzel a levéllel indult, hanem Iliáéval, amiben verset kért a költőtől. Ezt a levelet jelenleg nem ismerjük, de Kormos válaszából, hogy igencsak jólesett neki, és küldött is három verset. Ezek meg is jelentek a *Tiszatáj* júliusi számában,³⁹ majd ezután kisebb-nagyobb rendszerességgel jöttek más darabok, és Kormosról is többször írtak a lapban. Többször szerepeltek együtt – Budapesten, Szegeden, vagy a környező településeken –,⁴⁰ Ilia írt Kormos ekkor megjelent verseskönyvéről (*Szegény Yorick*),⁴¹ barátságuk mélyé és szorossá lett.

▼

38 A kötet a Kormos-hagyatékban van, jelzete: PIM A 21.583.

39 Kormos István: *Bakonybél, vasárnap este; Emlékezés Hadurunk korára; Levegőt Harpagonnak!* *Tiszatáj*, 1970. júl. 616–617.

40 Közösen szerepeltek pl. 1976. október 6-án a Magyar Írószövetség klubjában, ahol az *Elsőkötetes költők bemutatása* című sorozat negyedik estjén Kormos Kiss Annát, Ilia pedig Szepesi Attilát mutatta be (PIM Any.72.60), vagy 1972. október 18-án Hódmezővásárhelyt, a „hagyományos őszi rendezvénysorozat” keretében, a zeneiskola hangversenytermében megtartott *Tiszatáj-esten* (*Tiszatáj*, 1972. dec. 96.).

41 Ilia Mihály: *Kormos István új verseskönyve*. Népszab., 1971. aug. 7. 5.

Levelezésük ismert darabjai ezekről árulkodnak. Jelen dolgozat szempontjából kiemelendő közülük egy, Kormos 1972. május 21-én írt levele, melyet így kezdett: „Kedves Miskám, köszönöm a lapot és a levelet; meglepett, hogy az újvidékiek észrevették a kötetemet, mivel őket egészen más költészet izgatja. Okos is Danyi Magdolna írása, de persze strukturalista módszerekkel csak az igazság egyik felét lehet látni, azaz csak a nyelvet vizsgálja, s mint nyelvi eredményt nézi verseimet. Abban nincs igaza, hogy 1945–1960 közé egyenlőség-jelet rak, mert ez több kor-szak költészetünkben, még az enyémben is. Mindenesetre irok neki, megköszönve figyelmét.”

Danyi Magdolna „okos” írása Kormos *Úttalan út* című versének elemzése; a vers – bár 1947-ben született – Kormos Szegény *Yorick* című kötetében található (42.). Az értelmezés az *Új Symposion* 1972. márciusi számában jelent meg.⁴²

Kormos vagy tényleg meglepődött, vagy csak az *Új Symposion*-szerkesztőség és a Kormos-költészet közti nézetbeli különbséget hangsúlyozta ezzel, pedig legalább két lehetséges narratíva elképzelhető, amiért az „újvidékiek” elemzésre méltónak találták a Szegény *Yorick* versét (nyilvánvalóan az egész kötet ismerete után): egyrészt nyilvánvalóan olvashatták Ilia írását a *Népszabadságban* (vagy éppen a *Tiszatájban* Kiss Ferencét), de ennél is valószínűbb, hogy a határon túli magyar irodalom szereplőivel is kapcsolatban álló Ilia Mihály közvetlenül hívta föl rá figyelmüket. Mert Ilia tanárként is, szerkesztőként is, valamint „igen széleskörű és kiterjedt levelezésével, személyes jelenlétével, mindenre és mindenkire kiterjedő segítő figyelmével [...] befolyásolni tudta a magyar szellemi életet. Látszólag csupán levelezett, érdeklődött s kérdésekre válaszolt; könyveket, folyóiratokat adott kézbe; magánügyeket intézett vagy kéziratokat közvetített szerzők és folyóiratok között.”⁴³ Az pedig nyilvánvaló, hogy Kormos figyelmét szintén ő hívta föl Danyi Magdolna cikkére, vélhetően el is küldte neki.

Ilia Mihály 1974 végén, mivel munkáját ellehetetlenítették, lemondott a *Tiszatáj* főszerkesztői posztjáról, de kapcsolata Kormossal természetesen később is megmaradt. Ennek egyik tréfás epizódja volt a kadarka/rizling ügy.

Kormos a *Jelenkor* 1976. októberi számában – egy Bertha Bulcsúnak adott interjúban – megemlítette Ilia Mihályt is. Mondatai állásfoglalás is a kényszerűen leköszönt *volt* főszerkesztő mellett: „És csak miatta mentem mindig Szegedre. Ő szerkesztette a legjobb lapot, ami az utolsó tíz évben megjelent; a *Tiszatáj*ból remek lapot faragott, csodákra volt képes. Nemcsak a teljes magyar irodalmat aktivizálta, beleértve a legfiatalabb erdélyi költőket is, hanem a szomszéd népek és

▼
42 Danyi Magdolna: „*kocson kiséfá*”. Az értelmetlenül szépről és a szépség értelmetlenségéről. Verselemzés. *Új Symposion*, 1972. márc. 166–167.

43 Lengyel András: *Egy irodalom szervező pályáivá. Vázlat-fele Ilia Mihályról*. Forrás, 1993. szept. 54–84.

a rokonnyelvűek irodalmát is.”⁴⁴ És ugyanitt Kormos azt is mondta: „pusztamérgesi kadarkával kínáltalak, az Ilia Miska kedvenc bora, mindig azzal kínált, ha Szegeden jártam”.

Erre reagálva Ilia képeslapon írta neki: „Kedves Pistám! Nem szolgáltam én rá arra, amit a Jelenkorban mondtál rólam. Igyekezni fogok ezután – ha lesz módon – hogy rászolgáljak. A pusztamérgesi rizlinget nem felejttem el.”⁴⁵ Azaz finoman felhívta a költő figyelmét arra, hogy az emlékezet csalóka, illetve ahogy ő írta később: „nem hagyhattam szó nélkül, hogy az a bizonyos pusztamérgesi, az rizling volt mindig, nem kadarka”.⁴⁶

Kormos erre egy valódi episztolával, verses levéllel válaszolt. Az 1976. november 1-jén írt *Ilia Mihály királyi főpinczesternek* című, misszilis levélként Szegedre érkezett veretes költeményt keretező sorok így szólnak: „Édes öregem, Miháj! / Ez rímel nevedre: kiráj. [...] Leszen-e bűnömért körmös? / Ezt kérdi a szegény Kormos.”

Hogy kapott-e Kormos körmöst, arról nincs dokumentum.

▼
44 Bertha Bulcsu: *Interjú Kormos Istvánnal*. Jelenkor, 1976. okt. 869–878.

45 PIM V. 5414/15/1. (Ilia Mihálynak csak az 1975 után írott, és Kormos otthoni címére küldött két képeslapja maradt fenn a Kormos-hagyatékban – ezeket ma a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi. Az 1970–74 közti levelek vélhetően a Móra Kiadó anyagai között voltak, s ma talán, ha van ilyen, a kiadói archívumban található. Dolgozatom lezárásakor, 2024. május végén még nem kerültek elő.)

46 Ilia Mihály: *Egy kis játék*. Műhely, 1993. 5. sz. 53.

A Bánk bán-olvasás viszontagságairól

Bíró Ferenc emlékének ajánlva

Alighanem a magyar irodalom legkeserűbb mondatát fogalmazta meg 1821-ben Katona József, amikor így írt: „*De ha a madár látja, hogy hasztalan esik fütyürézése, élelméről gondolkodik — és elhallgat.*”

Ez a mondat úgy rögzült a magyar irodalmi emlékezetben, mint a *Bánk bán* hideg fogadtatása miatt csalódott Katona sóhaja, ami után valóban nem is írt több drámát, és hátralévő napjait Kecskemét város al-, később főügyészeként a szürke hivatali ügyeknek szentelte. Persze részben mindez jogos, ám annyi pontosítást mindenképpen megérdemel a dolog, hogy Katona ezt a mondatot elsődlegesen nem magára vonatkoztatta. 1821-ben jelent meg a kor legrangosabb lapjában, a Tudományos Gyűjteményben híres tanulmánya a magyar drámaírás problémáiról *Mi az oka, hogy Magyarországban a Játékszíni Költő-mesterség lábra nem tud kapni?* címmel. Ebben Katona hat okot sorol fel, amit a drámaírás akadályának vél, utolsóként említi a jutalmazás kérdését. Paradox módon nem a jutalom hiányát, hanem éppenséggel azt kifogásolja Katona, hogy mindenki ünnepeletetni szeretné magát, ha már akár csak két sort is leírt. Pedig, ahogy ő fogalmaz: „Az író mutassa meg előbb: mit és a haza meg fogja mutatni: miként jutalmaztasson.” Ennek folytatása a fentebb idézett és kiragadott sor, vagyis inkább azt sugallja, hogy akkor is kell drámát írni, ha közvetlenül nem jár érte hangos dicséret, és ha nincs dicséret, akkor pedig alázattal el kell hallgatni.

Ugyanakkor Katonának magának is minden oka megvolt a csalódottságra. Persze nem tudjuk, hogy a tanulmány írása idején már tudatában volt-e (valószínűleg nem) az ebben az évben Trattner Károly által könyvformában kiadott *Bánk bán* totális bukásának. Trattnertől magától tudjuk, hogy 1821 végére, vagyis egy év alatt, csupán húsz példány fogyott a könyvből. A *Bánk bán*t nem mutatták be szerzője életében, csak 1833-ban volt Kassán az ősbemutató, tehát Katona halála után három évvel, és az irodalmi élet is hallgatott róla. Az az igazság, hogy senki nem vette észre az irodalom szereplői közül, és amennyiben mégis, nem nyilatkozott róla valami lelkesen.

Kazinczy Ferenc kiterjedt levelezésében egyetlen alkalommal említődik a mű, márpedig, ami ott nem került szóba, az nem létezett a korabeli irodalmi nyilvánosság előtt. Ez az egyetlen említés is jellemzően negatív értéktételeket tartalmaz. Pápay Sámuelnek egy Kazinczyhoz írott levelében így ír:

„csupa kíváncsiságból, elolvasám Bánk bán is, a' Tudom. Gyűjteményben a' Dramaturgiáról értekező Katonától, de boszszúsággal vetém el. A' Censura ezt,

úgy hallom, eltiltá, 's ez jól esett, ámbár tudom, nem azért tiltatott el, a' miért én boszszonkodám.”

Szegény Katona hiába küldött egy dedikált példányt a kor drámaírói fejedelmének, Kisfaludy Károlynak – ezzel az ajánlással: „*Kisfaludy Kisfaludy Károly úrnak, szíves tisztelete és állandó barátsága jeléül a szerző m. p.*” –, aki valószínűleg megbánódott Katona kéziratban terjedő, általa 1820 márciusában olvasott bírálata miatt, amelyet Kisfaludy *Ilka* című művéről írt. Ebben Katona kiáll a jellemekből fejlődő, és nem a színszerűséget szolgáló párbeszéddek mellett, ami szembemegy a kor túl patetikus, színpadias drámafelfogásával. Többek között ez lehet a *Bánk bánnal* szembeni korabeli idegenkedés egyik oka, ugyanis a saját drámájában Katona ügyel arra, hogy csak olyan párbeszéddek vagy monológok hangozzanak el, amelyek a szereplők jelleméből fakadnak, és nem a szerző hatásvadász szándékából.

Mondanom sem kell, hogy Kisfaludy nem méltatta semmiféle válaszra Katona következő szavait. „*Ha hírt hall Bánk bánról... Barátom Uram irni ne terheltesen.*”

Katona a *Bánk bán* kudarca után kétségkívül elhallgatott. A kortanúk szerint amúgy is befelé forduló, hallgató férfi lehetett. Ismeretes, hogy nagy szerelme, a kor dívája, Déryné Széppataki Róza nem is sejtette, hogy szerelmes belé Katona. Ugyanis érzelmei egyetlen tanúságát, egy szerelmes levelet K. J. monogrammal írta alá, viszont abban a társulatban, ahol a joghallgató Katona maga is játszott, vele együtt három K. J. monogramos tagja volt. Emlékezésében így ír Déryné:

„Egyszer a színlaposztó kezembe ad egy levelkét titkon, hogy meg ne lássa senki. »Kitől?« »Nem szabad megmondani. Estére adja ide a feleletet« — s azzal elment. Én féltem felbontani, még sohase kaptam titkos levelet. Mégis szerettem volna tudni, kitől jön s mit foglal magában. Befutok hűséges főzönénkhez: »Jaj Lizi, mit csináljak? Egy levelet kaptam, nem merem Tercsa mamának megmutatni«. »Hiszen mit fél — mondja — bontsa fel, olvassa el.« Felbontom, nézem az aláírást : K. J. van aláírva [...] Én gondolkodtam, tünődtem, ki lehet az a K. J. az ismerősök közül? Bizonyosan Kacskovics János. De soha a legkevésbé se közlekedett felém. Hát ki? Nem emlékszem ily nevű ismerősre. Katona Józsi? Oh, az még inkább nem, mert az mindig oly mogorva, oly visszatartó; aztán az hármát se szól még velem. Aztán akármelyik a kettő közül, nekem eszembe sincs egyiknek is jeleket küldözgetni.”

Katona visszahúzódó, sőt mogorva természete önmarcangoló, tépelődő lelkiállatra enged következtetni. Nem véletlen, hogy a *Bánk bán* körüli hallgatás, az újszerűségétől való idegenkedés bizony mélyen elkéséríthette az író. Talán ez az örök alkotói tépelődés íratja le vele az 1821-es kötet Előszavában, hogy az első kidolgozást gyengének, a jelenlegit jobbnak, de korántsem tökéletesnek ítéli:

„Ötödik éve, hogy készítettem e' darabot, mikor az Erdélyi Múzeumban a' Kolosvári leendő Játék-színtől Felsőllitás hirdettetett. Nem volt e' pénz ? vagy –

a' mit szégyen volna hinni – nem találtatott valamire való munka, és így a' neszt csak az idővel akarták meghaladni ? de valójában a' hire elis némult, vagy legalább én nem tudok rólla. Részemről elegendő hálát nem adhatok, hogy így esett; mert megvallom, hogy gyengét írtam: mindazonáltal ezzel nem azt czélozom, hogy most egy Fénikszet mutatok elé - nem, hanem csak jobbat.”

A *Bánk bán* nemzeti kánonban betöltött helyét semmi sem fenyegetheti. Holott, ha igazán őszinték akarunk lenni magunkhoz, egyre nagyobb nehézséget jelent az újabb generációk számára a dráma befogadása. (Ezen próbált segíteni legutóbb Nádasy Ádám, amikor modern magyarra „fordította” a *Bánk bán* szövegét.) A *Bánk bánnal* már a születése idején is meglehetősen mostohán bánt az irodalmi élet, valójában csak nagyon lassan, az új nemzeteszmény kialakulásának folyamataival párhuzamosan került az érdeklődés homlokterébe, hogy aztán nemzeti drámaként való apoteózisát az 1848. március 15-i félbeszakadt előadás megteremtse. Erről a bemutatóról így ír Jókai:

„Ez nap délutánján a nép kívánta a színházi aligazgató Bajza Józseftől, hogy a színházban e nap ünnepélyére teljes kivilágítás mellett Bánk bán adassék elő. Bajza mondá, hogy szívesen teszi. A színház oltár volt ma, a közönség színe volt jelen ünnepi arcokkal, ünnepi ruháiban; a nemzeti kokárda volt minden férfi, minden nő keblére föltűzve, középen a háromszínű zászló.”

A nemzeti lelkesedés értelemszerűen attól kezdve elválaszthatatlanul részévé lesz a dráma értelmezésének, aminek következtében a benne valóban fölvetődő nemzeti téma – idegenek versus magyarok – kizárólagos értelmezési irányává vált. Ezt csak fölerősítette az 1861-ben bemutatott Erkel-opera, amelyhez Egressy Béni írta a szöveggönyvet még az 1850-es évek elején, amely a nemzeti szál kizárólagosságához vezetett. Valójában a *Bánk bán* nemzeti drámává válását az operának köszönhetjük. Persze Egressy Béni erősen leegyszerűsíti a dráma szövegét, illetve az operalibrettó szabályainak megfelelően ki is egészíti Katona művében nem szereplő szövegelemekkel. Többek között Bánk mindenki által ismert, sőt dúdolgatott nagyáriája sem szerepel Katona drámájában, az első változatot Egressy írja bele, amelynek az első szakasza így néz ki:

Hazám, hazám, te mindenem!
Hisz mindenem neked köszönhetem.
Hazám, hazám, te mindenem!
Rajtad előbb kell, előbb segítenem.
Szegény hazám, te mindenem!
Rajtad előbb kell, előbb segítenem.

Az opera felújításának folyamatában az Egressy-féle szövegkönyvet 1940-ben Nádasdy Kálmán dolgozza át. Valójában még csak nem is az Egressy-féle változatot ismeri tehát a mai operarajongó, azaz nem a világosi bukás utáni éveknek az ismert okoknál fogva nagyon is kiélezett nemzeti érzékenységgel szembesülhet, hanem a Horthy-rendszer sajátos nemzeti giccsein átszűrve kapjuk az amúgy a 19. század 10-es éveiben írt dráma „popularizált” változatát. Érdeemes megnézni a nagyária Nádasdy-féle változatát, amely persze sokkal szebb, és prozódiaját tekintve is jobban illeszkedik a dallamhoz, mint Egressyé, és egy évszázados nemzeti sztereotípiát, a Magyarországnak mint Kánaánnak a képzetét használja, és a fertilitas-toposzt, vagyis a haza Istentől eleve meglévő termékenységének toposztát építi a szövegbe. Ezzel végleg „nemzetiesítve” Katona művét:

Hazám, hazám, te mindenem!
Tudom, hogy életem neked köszönhetem.
Arany mezők, ezüst folyók,
Hős vértől ázottak, könnytől áradók.
Sajgó sebét felejtí Bánk,
Zokog, de szolgálja népe szent javát.

Persze kétségtelen, hogy a nemzeti probléma fontos és kikerülhetetlen témája a Katona-féle *Bánk bánnak* is, ám nem egyértelműen abban az értelemben, ahogyan a későbbi átdolgozások azt a maguk nemzetfelfogása szerint sugallják. Először is a drámában a nemzeti elfogultság – magyarok és merániak, mi és ők, idegenek és nemzetiek stb. – főleg Peturral és a békétlenekkel kapcsolatban kerül elő, bár másik oldalról Gertrúd maga is elfogult saját nemzetiségével kapcsolatban. Ugyanakkor sem a békétlenek, sem Gertrúd esetében nem vezet jóra a nemzeti elfogultság: mindkettejüket megölik. Maga Bánk Peturral folytatott párbeszédében nagyon is negatívan nyilatkozik a békétlenek nemzeti érzésével kapcsolatban:

BÁNK

Várdán, belőled most a nemzeti rút gyűlölet, nem az igazság beszél.
Jertek velem, magyarok! Szánjátok őtet,
mert nem gonoszságért gyűlöl, hanem
azért, mivel más más köntöst visel.

Bánk szavaiban Katona – összhangban a 19. század első harmadának felfogásával – azt fogalmazza meg, hogy a gyűlölettel mérgező nemzeti elfogult-

ság árt a hazának, hiszen a korabeli Magyarország többnemzetiségű állam volt, amelynek egységét a király személye és a Szent Korona biztosította. Minden túlzott törekvés a haza kisajátítására – így persze a merániaiak mohósága is, amelyre nem is Petur, hanem Tiborc hívja fel a figyelmet – felborítja azt az egyensúlyt, amely szükséges a haza épségéhez és a benne élők boldogulásához.

Bánk, vagyis persze végső soron Katona József tehát nem a mi és ők, idegenek és magyarok ellentétpárokban gondolja el a nemzetet, mint az a *Bánk bán* nemzeti drámává válásának idején uralkodó nézet volt, hanem a jó király és az általa képviselt helyes törvények uralmában látta a béke és egyensúly fönnttarthatóságát és a nemzet egységét.

Katona drámájában a nemzeti elfogultság egyenesen olyasféle rajongásként tűnik föl, amely gátlója a közösség boldogulásának, a békének és a haza felvirágoztatásának.

A 18–19. századi etikai gondolkodás egyik legfontosabb problémája a rajongás, vagy a korabeli szóhasználatban „rajoskodás” volt, amely a német Schwärmerei kifejezés magyarítása. Ez annyit jelentett, hogy minden olyan általánosságban értett vallási, intellektuális, érzelmi állapot, amely az embert túlságosan hatalmába keríti, káros hatást gyakorol mind az egyénre, mind pedig a közösségre. Ezt Edvi Illés Pál, evangélikus lelkész 1826-os cikkében, melynek címe *A Rajoskodásról* volt, úgy fogalmazta meg, hogy a rajoskodás „átaljában is már valami nagyított és józanságon túl vitt cselekedet ideáját fejezi-ki”. Ő három típusát különíti el: az érzéki, a képzelődési és az észbeli. Az érzéki rajoskodó az az ember, „ki élet-módjában és külsejében a’ közönségesen szokott rend és mérték - tartás’ ösvényéről eltávozik, akár kicsapongás, akár megvonulás által”. Ilyenek „kiknek szenvedelmök vagy vadászásban, lovakban, ebekben, macskákban, madarakban, képekben, ritkaságok és régiségek gyűjtésében, olvasásban, könyv-szerzésben, természettel ellenkező testi kívánatokban (paederastiaában, sodomai bűnben’ s t.). Szenedelmeiket pedig elmúlhatatlanul kielégítik, szintén erejök’, vagyonjok, egészségök feláldozásával is.”

A képzelődési rajoskodó az, „ki esméreteinek eredete és képzése körül nem lelke és értelme’ törvényeiből, hanem belső homályos érzelmeinek álhatatlan és mulékony képeiből indul-ki, és így magának egy oly világot tere m t, melly a jó istennek rendszerinti és természeti világától egészen külömböző”. Nagyjából a romantikus ábrándozókra érvényes ez a definíció, ezen túl pedig „a’ m agnetizálók, inspiráltak, ekstatikusok, víziókat látók, p h a n lasták , pedánsok, cbarlatánok, bigótok, entuziasták, szabad-kőművesek; ezeken kívül ama’ sok ujjonnan keletkezett kegyeskedő vallásos apró felekezetek...”

Az észbeli rajoskodók „mind azok, kik az értelmet istenítik”, vagyis „a’ Skeptikusok, Szabad-lelkek, Atheisták; legszámosabban pedig az úgynevezett Racionális-philozophusok, ellenkezőleg a’ Supra-naturalistákkal”.

Edvi Illés szerint negyedik csoportként lehet említeni a politikai rajoskodást, vagyis a „fanatizmust, lázasztásokat, fennálló ország-alkat’ felforgatását, belső háborút, öngyilkosságot, maga-elszánást, kétségbe esést, megtébozódást”, amik értelemszerűen a társadalom egységét züllesztik és az államot gyengítik.

A kiváló lelkész nézetei nem egyediek, hanem a korra, egészen a század végéig jellemző gondolkodási modellt tükröznek, amelynek egyik irodalmi csúcsteljesítménye Kemény Zsigmond 1858-as regénye, *A rajongók*. Kemény műve ugyan a 17. századi Erdélyben játszódik, és a szombatos felekezet, valamint a velük szemben állók fanatizmusát bírálja, de allegorikusan nyilvánvalóan a szabadságharc alatti túlzásba vitt lelkesedést veszi kritikai görcsö alá, keresve a magyarázatot a bukásra.

Természetesen Katona nem ismerhette Edvi Illés írását a *Bánk bán* írása idején, de az ott kifejtettek a kor alapvető gondolkodási sémái közé tartozhattak: minden olyan szenvedély, amely az embert hatalmába kerítve megfosztja természettől és Istentől való józanságától, csakis katasztrófába torkollhat. A *Bánk bán* valójában több olyan szenvedélyről is beszámol, amelyek egyesével is tragédiához vezetnek, együtt pedig teljes káoszhoz.

Ilyen Otto uralhatatlan szerelmi vágya Melinda iránt, amely egészen elhatalmasodik rajta, és a legaljasabb tettekre sarkallja:

OTTÓ (szavakat láttatik keresni)

Melinda! Ó, mért kell nekem
olyan nagyon szeretni, mint soha
még nem szerethetett egy szív is! Ó,
mért kell nekem csak nyögni ott,
hol minden érző szív megrészegedne
örömébe! – Mért hogy reményem szerencsém
vígságait haladja és szerlmem
oly vágyakat nevelni kénytelen,
melyek talán elmémtől fosztanak meg –!

Ilyen Bánk bán féltékenysége is, amely a vele járó rettenetes és soha fel nem oldható kétséggel együtt, gyakorlatilag felőrli az amúgy is Hamlet-lelkületű Bánkot:

BÁNK

Azonban – ezek talán csak úgy fogadt
szolgái voltak egy veszett irígy
embernek, aki nyúgodalmamat
sajnálva, itt (szívére ver) szorongatást okozni,
s döbbsentni szívemet kívánta – (Megijed) Megdöbbsenni?
Ezt előttem egykor úgy
festék le, jól tudom, mint egyikét a
lélek betegségének. – – – – –
Vagy másutt:

BÁNK

Hah! – ezt hogy elfelejthetém –
Egy sincsen a sok emberi indulat
közt, melynek oly kevésbe kerüljön a
képzelt lehetőség általöltözése
az igazra, mint a szerelemfélétsnek.
(Maga eleibe nézvén, egymásra tett lábait lógatja) Biz' úgy.

De ilyen a hatalom mindenekfeletti akarása is, amelynek a legjellemzőbb példája
és egyben áldozata Gertrudis:

GERTRUDIS *(elmerülve)*

Uralkodás! Parancsolás! – Minő
más már csak ennek még a hangja is,
mint engedelmeskedni – hát minő
ez még valóságában? – Egy Magyarországba!
[...]
Törvényt kiszabni, és úgy lenni e felett,
miképpen a nap sok világokon! Csak ez
is elfelejtetheti velünk rövid
éltünknek álmatlan sok éjtszakáit.

A dráma ilyen lélekbetegségként értelmezi a nemzeti elfogultságot is, amelynek
mind Gertrudis, mind pedig Petur az áldozatává válik. Mint ahogy általánosság-

ban Katona a nőkkel szembeni negatív sztereotípiákat (pl. azért sírnak, mert keltetik magukat, tartja Melindával kapcsolatban Biberach és Gertrudis maga is) is a valóság józan megítélésének akadályaként értelmezi. Peturnak nem csak az a baja Gertrudissal, hogy meráni, hanem az is, hogy nő:

PETUR

Görög, gubás, bojér, olasz, német, zsidó,
nekem – mihelyst fejét
a korona díszesíti – mindegy az,
mert szent előttem a királyom; és az
asszonyt becsülöm – ah, de mégis annak
én engedelmeskedni nem tudok.

De Biberach hideg cinizmusa sem vezet sehová, hiába próbál racionálisan, minden érzelem kizárásával, józanul gondolkodni, végső soron maga is észbeli rajoskodása áldozatául esik.

A *Bánk bán* tehát több szinten és több nézőpontból is azt mutatja meg, hogy amikor a rend felbomlik (a törvényt szimbolizáló király távolléte ezt fejezi ki), az egyes szereplők a bennük dúló érzelmi viharok áldozatává válnak, ami aztán olyan uralhatatlan folyamatokat indít el, amelynek az ártatlanok (Melinda, Tiborc stb.) esnek áldozatul.

Katona a felvilágosodás gyermekeként a józan észről várta az ember és a társadalom harmóniájának megteremtését és fönntartását, ám a romantika határán élve tudta, hogy az embert eluraló szenvedély sokkal erősebb, mint hogy a ráció azt képes legyen kiegyensúlyozni. A *Bánk bán* ebben az értelemben korszakos alkotás, hiszen éppen olyan átmeneti időszakban született, amikor nagy váltás történt az emberi gondolkodásban: rájöttek, hogy a józan ész nem képes kordában tartani az emberben minden értelem ellenére ott élő irracionálisitást.

FELHASZNÁLT ÉS HIVATKOZOTT IRODALOM:

- Katona- emlékek. In: Napkelet, 8. évf. 4. sz. (1930. április 1.)
- Bíró Ferenc: Katona József. Bp., 2002. Balassi Kiadó.
- Edvi Illés Pál: A Rajoskodásról. In: Felső Magyarországi Minerva, 1825. október, 414–418.
- Fried István „Nemzeti” dráma(?) – hatékony(?) intrikussal (Újraolvasva a Bánk bánt) In: Forrás 2016/11. 27–39.
- Katona József: Bánk bán – eredeti szöveg Nádasdy Ádám prózai fordításával
Magvető Kiadó, Bp., 2019.
- Katona József: Mi az oka, hogy Magyarországon a játékszíni költőmesterség lábra nem tud kapni?
In: Tudományos Gyűjtemény 1821. évf. IV. köt. 3–22.
- Mátyássy Szabolcs: Magyarról magyarra. Erkel Bánk bánjának evolúciója. In: Theatron 14. 2.sz. 2020. 70–75.
- Nagy Imre: Melinda könnyei, In: Szerk.: Egyed Emese, Szerk.: Bartha Katalin Ágnes, Szerk.: Tar Gabriella Nóra (Dráma)szövegek metamorfózisa: kontaktustörténetek: a 2009. június 4–7-i kolozsvári konferencia szerkesztett szövegei = Metamorphosis of the (Drama)texts : stories of relation. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME), 2011. pp. 266–278. (A régi magyar színház; 5.)
- Nagy Imre: Gertrudis színre lép. A Bánk bán többnyelvűsége. In: Jelenkor 2012/6. 630–648.
- Orosz László: Katona József személyisége. In: Kerényi Ferenc szerk.: Színháztudományi Szemle 29. (Budapest, 1992) 200 éve született Katona József. (Az 1991. november 9-i kecskeméti emlékülés előadásai.)
- Tóth Orsolya: Andalgó, merengő, ábrándozó és rajongó. Megjegyzések Kölcsey Ferenc A vadászok című elbeszélésehez. In: Irodalomtörténet 2017/2. 147–175.

Füzi László

„nála mindig volt mérég”

Az öngyilkosság Németh László világában

Domokos Mátyás emlékének

1.

Németh László az 1956-os forradalom novemberi napjaiban és a forradalom leverését követő időszakban sok időt töltött Basch Lóránt Városmajor utcai házában, volt, hogy ott aludt Basch földszinten lévő lakásában. A ház második emeletén lakott Mészöly Miklós és Polcz Alaine, ők a Nemes Nagy Ágnes–Lengyel Balázs házaspárt fogadták be, négyen közösen élték meg „ötvenhatot”, s sokat beszélgettek Németh Lászlóval is. Az ezzel kapcsolatos emlékeiket Polcz Alaine és Nemes Nagy Ágnes is megírta.¹ Egyszer majd ezt a két írást is elemezni kell, most csak egy-egy töredéket idézek fel mindegyik írásból. Nemes Nagy Ágnes írta: „Nem volt érdektelen 56-ot Miklósék, Basch, Németh László társaságában tölteni. Állandó irodalmi, társadalmi fejtegetések. Néha a szőke, vidám Ella (Németh Lászlóné). Írószövetségi kirándulások a Bajza utcába, természetesen gyalog.”² Polcz Alaine írta: „Laci azt mondta egyszer (nála mindig volt mérég), hogy úgy tiltakozunk a forradalom leverése ellen, a kormány ellen, hogy minden második nap egy magyar író öngyilkos lesz.”³

Ez a mondat már önmagában állva is ráirányíthatja a figyelmet az öngyilkosság gondolatának Németh László életében és műveiben való jelenlétére.

2.

Németh László önéletrajzi írásából tudjuk, hogy feltehetően 1919 szeptemberének elején öngyilkosságot kísérelt meg. A másfél éve megismert Démusz Ellával kirobant konfliktusa készítette erre, Ella tizennégy, Németh László pedig tizennyolc

▼

¹ Polcz Alaine: *Történet négyünkéről*, Újhold Évkönyv, 1991/2, 289–299.; Nemes Nagy Ágnes: *Négyen – 1956-ban*, uo. 300–304., Magvető Kiadó, 1991.

² I. h.: 302.

³ I. h.: 294.

éves volt ekkor. A *Magam helyett* című önéletírásában⁴ kellő távolságtartással számolt be e történetekről:

A Nagy költemény írója nem engedhette meg, hogy meghaljak; ő ebben a pillanatban is megvolt győződve, hogy az élet tartogat valamire. Az egész szertartás alatt maradt egy világos sarok a lelkemben, ahonnét mindez, amit csináltam, annak látszott, ami volt: színjátéknak. A harctéri indulatnak azonban már megvolt az irama, tehetetlensége. Megállítani nem lehetett, csak kitéríteni, megalkudni vele. Minden öngyilkosság, amely nem végződik halálosan, gyanús, hogy nem elég őszinte. Ha az ember meg akarja magát ölni, el is pusztítja. Ez azonban nem azt jelenti, hogy az ál-öngyilkosok nem szenvednek borzalmasan, s az a kis kitérés, aminek az életüket köszönhatték (persze van ilyen is) szándékos csalás. Az ember ilyenkor ős, primitív erők játékszere, amelyekkel szemben a tudata tehetetlen. Az én „csalásom” talán nevetségesebb volt, mint másoké. Elhúztam egy kicsit a bőrt a szívem fölött, s úgy irányítottam a csövet, hogy a lövés egyenesnek lássék, de az útját mégis a bordák és a bordaközi izmok közt vegye. Aztán megnyomtam a ravaszt, s kétszer egymás után kattantottam a mellembe. Ma sem tudom miért, a pisztoly nem sült el.⁵

Bálint Ágnes, Németh László pszichobiográfiájának megírója ezen a ponton idézi Németh László életrajzi kronológiája összeállítójának, dr. Lakatos Istvánnak a megjegyzését: „Köztudott, hogy a revolver töltény és kibiztosítás nélkül nem működik, tehát a ravasz kétszeri meghúzása ilyenkor kockázat-mentes.”⁶

Bálint Ágnes írja a következőket is: „Az alakuló identitásnak ebben a zavaros időszakában az ifjú Németh László nemcsak a »bukott forradalmár« és az »elárult barát«, hanem a »megcsalt szerelmes« pózát is magára öltötte”⁷ – azaz, teszem hozzá a pontos elemzéshez, az önmaga által megélt válságokat tudatosította, s jelezte a külső világ számára. Írói világa az őt körülvevő, tudattalan konfliktusokból, válsághelyzetekből nőtt ki, s ezek határozták meg életének kereteit is. Bálint Ágnes minden eddiginél mélyebben foglalkozott a nagyszülők és a szülők „lélektani értelemben az íróra hagyományozott örökségével”, mindazokkal

▼
4 Ebben a tanulmányban többször is hivatkozom majd Németh életrajzi írásaira. Elfogadva Gyáni Gábor javaslatát, ezeket az írásokat a narratív identitás megteremtésének szándékából fakadóknak tekintem. Gyáni narratív identitáson „önmagunk elbeszélés által megoldott újjáalakítását” érti, azt, hogy „miután egy narratív konstrukcióban tárgyasítjuk magunkat, azzá válunk, amik vagyunk.” Lásd erről: Gyáni Gábor: *Miről vallanak Németh László önéletírásai?* Tiszatáj, 2008. január, 60–69., idézett rész: 65. Ugyanakkor a tényeket tekintve számos forrás áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy az írások referenciális vonatkozásairól véleményt alkothassunk.

5 Németh László: *Magam helyett*, in: Németh László: *Homályból homályba* I. kötet, 177–178., Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977.

6 Bálint Ágnes: *Télemakhosz bolyongásai*, Németh László pszichobiográfiája (1901–1932). Kronosz Kiadó, 2012, 108.

7 Uo.: 107.

a „többségében tudattalan konfliktusokkal, amelyek döntően befolyásolták Németh László személyiségfejlődését”,⁸ s pszichohistorikus szemlélettel rámutatott Németh életútjának, irodalmi életútjának fontos mozzanataira, ugyanakkor a művek meghatározó motívumainak eredetét is feltárta. Könyve alapvető módon segíti a Németh-jelenség megértését és a Németh-művek értelmezését, így megkerülhetetlen mindazok számára, akik a korábbiaknál mélyebben akarják megismerni Németh Lászlót és munkáit. Talán mondani sem kell, hogy Bálint Ágnes is elfogadja azt a nézőpontot, mely szerint művész és műve elválaszthatatlanul feltételezik egymást.⁹ Németh esetében különösképpen így van ez, a művek lehető legteljesebb értelmezése valójában megköveteli ennek a szemléletmódnak az érvényesítését, teszem hozzá Bálint Ágnes megjegyzéséhez. Mindezek után talán nem meglepő, hogy Németh László életének a szélső pólusok közötti vibrálását, az élet intenzív megélésének vágyát, de talán még az öntanúsítás ösztönét és a kudarcok ugyancsak felerősített átélését is a tudattalanban őrzött tartalmakra, vagy az azokkal folytatott küzdelmeire vezetjük vissza. Boda Zoltánt, első regényének, az *Emberi színjátéknak* a főhősét az élet megélésének felfokozott vágya jellemzi, önmagát akarta felmutatni, az életet akarta tisztázni, a boldogságot akarta elérni, üdvösségvágya – jó néhány Németh László-hősnek lesz ez a jellemzője – üdvösségvágya csapott át. A regényben Horváth Laci az egyik „mellékboldogója”, Németh László őt is a saját vonásaival, addigi életútjának fontosabb mozzanataival ruhazza fel, például azzal, ahogy ő várta a hadifogságból Odüsszeuszként hazatérő apját. Ennek kapcsán Bálint Ágnest idézem:

Ha Odüsszeusz nem tér haza, Télemakhosz várakozása értelmetlen, s ennek fényében Laci életének sincs többé értelme. Az az élet, ami korábban könnyű sikerek sorozatának tűnt, tragikus értelmet nyer. Németh László ennek a hősének a sorsán érti meg, hogy neki nem kell hiába várakoznia apja hazatérésére. Horváth Laci nem tudja tovább folytatni a légvárakra épített életet. Zoltán halálhírére öngyilkos lesz.¹⁰

A Németh-művek szereplői közül mások is lesznek öngyilkosok, így Széchenyi, a történeti anyagból szükségszerűen következően, a *Bűn* című regény háztulajdonosa a Némethével azonos szociális büntudata miatt, Cseresnyés Mihály egyik lánya – és Méhes Zoltán, az *Égető Eszter* című regényben Németh László alteregója. Ez azonban már egy másik történet.

Sőt, a most elmesélni kívánt történet majdhogynem itt kezdődik.

▼
8 Uo.: 10.

9 Uo.: 219.

10 Uo.: 152–153.

3.

Németh László életútjában és az azzal szoros kapcsolatban lévő, azt mintegy visszatükröző, de esztétikai és gondolati értékei alapján öntörvényű sajátosságokat mutató életművében állandó mozgásokat, ütközéseket figyelhetünk meg. „A Newton harmadik törvénye ez, az erő, amely ellenerőt teremt” – írta André Gide regényei kapcsán,¹¹ még pályája kezdetén, de életútjára, s egymásra következő regényeire, azok alakjaira is vonatkoztathatjuk ezt a megállapítást. Élete szellemi értelemben, de nem csak abban, állandó vibrálásban telt, a róla leszakadt hősei folytonosan egymásba átnövő változatokban léteztek a szörnyetegtől kezdődően a hősön át a szentig, aztán pedig másik irányú mozgást követve. Némethnek a külső világgal való kapcsolatában is követhetjük a vibrálásokat, s pályájának egyes korszakain belül is jól megfigyelhetők ezek a ciklusos mozgások.

Hol fent volt, hol alant...

Németh, lélektani helyzetét tekintve fent volt, ha érezte eszméinek társadalmi hatását, megvalósításuk lehetőségét. Lent volt, ha pályáján elakadt, falakba ütközött, támadások érték, ideái bukását látta, s ha azokat még a családjában sem tudta érvényesíteni. A statikus, az ideáiban létező Németh László helyett a vibráló, a saját korával és környezetével szembenálló Németh Lászlót kell látnunk – s ha ezt a Németh Lászlót látjuk, akkor azt is megérthetjük, hogy a végletesen kielezett pillanatokban az öngyilkosság eshetősége is felmerült benne. Nem menekülésként, nem az ütközések feloldásaként, hanem, ezt más szinten szépirodalmi műveinek kiemelkedő szereplői is képviselték, az integritás védelmeként, s az emberi megaláztatások, kínzások elkerüléseként. Ennek a felfogásnak a kialakulásában a történelmi eseményeknek is megvolt a maguk szerepe. Németh 1939. szeptember 24-én, azaz valamivel több mint három héttel Lengyelország németek általi lerohanása s a második világháború kezdete után írta Gulyás Pálnak:

A morfiumot [...] neked is ajánlom. Én az öngyilkosságtól iszonyodom, majdnem katolikusként gondolkozom róla. S mégis elteszem, tartalékban tartom, mert, sajnos, nem éltem a szerzetesek önkínzásával, nem készültem el eléggé azokra a kínhalálokra, melyekkel ezek az újbarbárok a régi barbárságot szégyenítik (egy amerikai folyóiratban olvastam: a Gestapo kamráiban mindenre elkészült emberek a barátaikat is kiszolgáltatták, csak hogy egy golyót kapjanak végre a fejükbe), s akármi a szándékom és igyekezetem most, kérdés, hogy akkor nem roppanok-e össze, s nem lesz-e szüksége a megtöretését érző méltóságnak egy ilyen megfutásra. Az igazi, diadalmas, Szent Katalin-i mártírhálál Isten

11 Németh László: *André Gide* (1928) in: *Németh László: Európai utas*, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973, 385.

ajándéka, azt előre senki nem ígérheti magának. Mért ne tegyük meg hát az óvatossági rendszabályt, ha a gyengeség magvait érezzük magunkban, hogy legalább meg ne szégyenüljön, aki nem akar megdicsőülni bennünk.¹²

Mindezt belátva érthető Domokos Mátyás tényszerű közlése: „Írók, kritikusok, irodalomtörténészek, de talán még az érdeklődőbb olvasóközönség körében is köztudomású (?), hogy Németh László »rémlátó« képzelete készletére, 1944. március 19-től kezdve éveken át állandóan mérget hordott magával. Vagy ha nem volt, legalább zsillett-pengét, a cipőjébe rejtve.” Mindehhez Domokos Mátyás joggal tette hozzá: „S köztudomású (lehetne) az is, hogy Németh László üldöztetési pszichózisát tények – állandó inzultusok és brutális fenyegetések – sorozata táplálta, amelyeknek a valódiságát, »tényszerűségét« a tények kultuszának megbűvöltjei se igen vonhatják kétségbe (legfeljebb nagyvonalúan engedik feledésbe merülni)”¹³

Németh László és Illyés Gyula a zsillett-pengéken az ország német megszállását követően osztozott meg, miután, ahogy dr. Lakatos István írja, „megtudják, hogy mindketten Kodolányi Jánossal, Szabó Dezsővel, Veres Péterrel együtt szerepelnek a Gestapo listáján a letartóztatandók között.”¹⁴ 1944. március 19-én Németh Lászlót és családját, s velük együtt Illyés Gyulát az apósa menekítette ki a Nyugati pályaudvarról, így jutottak el Felsőgödre, Németh szüleinek a házába.

Az ezután következő két-három nap alatt – a legnehezebbek, amiket Felsőgöden töltöttem –, úgy hiszem, igen alkalmas alany lettem volna különféle forrású izgalmak interferenciájának áttanulmányozására. A világtól teljesen el voltunk vágva, a rádió nem adott politikai híreket, az értesüléseknek ez a hiánya, mint egy légüres tér, mohón szívta magába a rémképeket. A nehéz kertkapu minden nyirkorgására az ablaknál voltam, készen arra, hogy dobozom tapogatva, a fürdőszobába zárkózzam. Illyés azon törte a fejét, hogy lehet öngyilkosságot elkövetni, ha már a kezükben vagyunk: ekkor osztottuk ketté a zsillettet, s dugtuk a cipőtálp repedéseibe.¹⁵

Ehhez a mozzanathoz kapcsolódva idézett tanulmányában Domokos Mátyás Illyés Gyula sorait idézte az *Egy év* című ciklusból: „Megfeleztük Lászlóval a zsillettet / s

▼

12 *Németh László levele Gulyás Pálnak*, 1939. szeptember 24. In: Németh László élete levelekben 1914–1948. Szerkesztette, sajtó alá rendezte: Németh Ágnes. A jegyzeteket írta: Grezsa Ferenc, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1993. 328

13 Domokos Mátyás: Mi (nem) lett volna, ha..., Németh László és a Méhes Zoltán-i sorsváltás, Kortárs, 1998. október, 63.

14 „Az író – vállalkozás”, Németh László, Életrajzi kronológia 1901. 1948. Összeállította, az előszót és a jegyzeteket írta: Dr. Lakatos István, Argumentum Kiadó, 1997. 249.

15 *Németh László: Kisebbségben – Mezőszilas*, in: *Homályból homályba*, I. i. h. 646.

bedugtuk a cipőnkbe. Ha »lefognak«, / lesz egy bosszúnk még: megölni – magunkat! / Az asszonyok nevettek.¹⁶

Ebben az írásban nem követhetem nyomon, hogy az 1944. március 19-re következő egy esztendő t Németh László és családja milyen megpróbáltatásoknak kitéve élte át, csupán azt jelzem, hogy 1945 februárjában elfogadták Püski Sándor meghívását, hogy Békésen, ahol a háború nem pusztított, s ahol jobbak az élelmezési viszonyok, az ottaniak hajlandók néhány író vendégül látni. Március 10-én érkeztek Békésre, ahol március 15-én néhány gimnazista házi nyomdával oroszellenes röplapokat gyártott és ragasztott ki, ekkor Némethet és a szintén Békésen lévő Féja Gézá, mint feltételezett felbujtókat bevitték a rendőrségre.¹⁷ Németh a *Magam helyett* című önéletírásában a következőket írta erről:

Az emberem előbb egy kisebb szobába vitt, nyilván volt valami gyanúja, hogy velem másképp kell bánnia, mint a többiekkel, de megnyugtatták, hogy csak vigyen be közéjük. Egy nagyobb terembe kerültem, amelynek a fala mellett sublótforma szekrények húzódtak végig. A szekrényeken a falnak fordulva diákok álltak, közvetlenül a szekrény előtt meg, szintén a fal fele, nyolc-tíz civil. Engem Féja mellé állítottak, télikabátban volt, feje lehorgasztva, s a felső ajka, mintha megnyúlt volna, egész sajtóságon rágatózott. [...] Engem a legjobban az a katona nyugtalanított, aki a szomszéd szobából, ahol a kihallgatások folytak, ki-be járt, s fegyver is volt nála. Ezek a fal fele fordított emberek s az ő pisztolya a sokat emlegetett tarkólövést juttatták eszembe. A diákok végül is a hadijog idején lázítottak, minket pedig egy kalap alá vettek velük. A kezem ott volt a zsebemben a mérgen, de egy tarkólövés talán még egyszerűbb is...¹⁸

Végül Némethet egy rövid beszélgetés után szabadon engedték. Igaz, állandó feszültségek közepette élt ezt követően is. 1945. augusztus 16-án írta Illyés Gyulának: „Az én életem ugyanúgy folyt március óta, mint az együtt töltött hetekben tavaly, ugyanazzal a skatulyával a zsebemben.”¹⁹ Szeptemberben már Hódmezővásárhelyen tanít majd, veszélyérzete azonban a továbbiakban is működik, nem ok nélkül. Sajtótámadásoknak volt kitéve, Domokos Mátyás a már többször említett írásában idézi Illyés Gyulát, aki a Kabdebó Lórántnak adott interjújában elmondta, 1945 májusától kezdve Szabó Lőrinc, Németh László, Kodolányi

▼
16 Uo.

17 „Az író – vállalkozás”, i. h. 259.

18 Németh László: *Magam helyett – Vásárhelyi évek*, in: Németh László: *Homályból homályba*, II. Magvető és Szépirodalmi Kiadó, 1977, 15–17.

19 Németh László levele Illyés Gyulának, 1945. augusztus 16. In: Németh László élete levelekben, i. h. 455.

János, Féja Géza nevét a Szociáldemokrata Párt, a Polgári Radikális Párt és a Kisgazdapárt lapjai folyamatosan háborús bűnösként emlegették, s követelték népbíróság elé állításukat, még Illyését is, mert menteni igyekezett őket. Illyés azt is megjegyezte, hogy ezek a listák veszélyesek voltak, hiszen „összeolvadtak a hivatalos névsorral, a veszély az volt, ha egy lap valakiről azt írta, hogy háborús bűnös vagy fasiszta, azt bármely rendőrkapitányság letartóztathatta, és bizony akkor már az illető léte is veszélybe kerülhetett, nem lehet tudni, mi történik vele.”²⁰

A már többször idézett tanulmányában Domokos Mátyás idézetekkel és számadatokkal bizonyítja, hogy a sajtóban erős Németh László-ellenes kampány folyt. A Rádióban Schöpflin Gyula *Kútmérgező* címmel tartott előadást Némethről 1946. január 23-án, négy nappal később a Békésen tartózkodó Németh levélben kért „mérget” a gyógyszerész végzettségű Kristó Nagy Istvántól. A levelet idézi Domokos Mátyás is, ezt magam is megteszem, mivel jelzi Németh „alapos készülődését”:

Első, amit kérek, az, ami voltaképp lehúzott közétek: a három pilula. Erre most már nagy szükségem van, hogy nyugodtan várjam a jövőt. Az én fecskendőm s az mo-s dobozom is ott maradt; ezt, a három-négy „aqua amigdalarum” labdacsozt s valami erősebb altatót (veronal, sulfonal vagy ami még jobb) légy szíves egy kis csomagban ide ajánlott levélben elküldeni. Ígérem, hogy csak akkor használom fel (mármint a te ajándékosdat), amikor más kitérő nincs. De be ne csapj: állaton kipróbálom. Szerettem volna még néhány évet dolgozni: de egy jó halál talán még a magyarságon is többet lendít, mint néhány közepes színdarab. Ez a küldemény sürgős: a jövő hét közepén Debrecenbe megyek: a Gulyás Pali szobáját választottam elő-koporsómul.²¹

Németh a legsúlyosabb krízist 1947 első fél évében élte át. 1947. január 5-én adott ki a Belügyminisztérium hivatalos közleményt egy köztársaság-ellenes összeesküvés leleplezéséről. Ebből a „leleplezésből” nőtte magát ki a Magyar Közösség nevű titkos szervezet elleni per, az első magyar koncepciós per. A Magyar Testvéri Közösség a két háború közötti időszak titkos társaságainak egyike volt, fajvédő, konzervatív szervezet, vezetői többek között kapcsolatot tartottak a kisgazdapárt vezetőivel, befolyásuk szűk körre terjedt ki. Magát a pert a kommunista párt a kisgazdapárt gyöngítésére, „leszalámizálására” használta fel. Ennek a célnak a jegyében „köztársaság-ellenes” pert konstruáltak a HM Katonapolitikai Osztálya (Pálffy György állt az élén) és a Péter Gábor vezette ÁVO vezetésével, ha szükségük volt rá, bekapcsolták a SZEB szovjet alelnökét is. A vád szerint az összeesküvők a Horthy-

20 Domokos Mátyás: *Mi (nem) lett volna*, ha..., i. h. 65.

21 Németh László levele Kristó Nagy Istvánnak, 1946. január 27. In: *Németh László élete levelekben 1914–1948*, i. h.: 523.

rendszer visszaállítására törekedtek, a sajtó által „felhangosított” perekben súlyos ítéletek születtek, dr. Donáth Györgyöt kivégezték. Nagy Ferenc kisgazdapárti miniszterelnök lemondásra kényszerült, Kovács Béla pártfőtitkárt elhurcolták és a Szovjetunióba vitték, Varga Béla, az Országgyűlés elnöke külföldre menekült.²²

Miután a Magyar Közösséghez tartozók gondolati hátterében a mélymagyar-ság kifejezés is feltűnt, Németh ellen ismét sajtóhadjárat indult, noha semmiféle kapcsolatban nem állt a szervezettel. Az akkori írásokkal egyedül Bibó Istvánnak a *Válasz* 1947. februári számában megjelent *Összeesküvés és köztársasági évforduló* című írása állt szemben. Érdemes idézni a tanulmány pár gondolatát, már csak azért is, mert a Németh László és Bibó István közötti kapcsolatot elemző írások ezt az elemzést nagyjából említetlenül hagyják. Bibó nem nevezte koncepciónak az „összeesküvés” elleni eljárásokat, ezt a tanulmány írásakor alighanem nem is tehetta meg, mert magáról a letartóztatáshullámról, és a vizsgálatokról kevés anyag állhatott a rendelkezésére, pár fontos megállapítást azonban tett, ezek közül kettőt idézek, azért is, mert általánosításra is alkalmasak:

A közlések hitelességét semmi sem rendíti meg jobban, mint hogyha az adatok kezdik túlon túl felvenni a különféle politikai tantételek iskolás példázatainak a formáját.

Nem jó az összeesküvést *politikailag nagyon türelmetlenül kihasználni* akarni. A meggyőző erő rovására megy, ha úgy tűnnek fel az összeesküvésekről szóló híradások, mint új csatabárdok már előzőleg is folyó politikai küzdelmek számára.

S álljon itt a Németh Lászlóra vonatkozó kitétel is:

Külön megjegyzést érdemel az összeesküvésnek az a momentuma, hogy egyik ideológusuk az országot mélymagyarokra, középmagyarokra és hígmagyarokra osztotta. Ez nyilván új rohamot fog kiváltani Németh László, mint e fogalmak szerzője ellen, akit így – némi csúsztatással – az összeesküvés szellemi atyjának lehet kikiáltani. Körülbelül annyi joggal, amennyivel Bergsont Auschwitzért lehetne felelőssé tenni, mert a fasizmus ideológiai konglomerátumában az ő filozófiájának egyes elemei is benne vannak.²³

▼

22 Palasik Mária: A „Magyar Közösség”-ügy és tanulságai, <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/szakirod/palasik2.htm>

23 A Bibó-idézetekre lásd: *Bibó István: Összeesküvés és köztársasági évforduló*, in.: *Bibó István: Válogatott tanulmányok*, Második kötet, 1945–1949, Magvető Kiadó, 1986, 448–450.

Bibó ezt követően felvetette, érdemes lenne egyszer megvizsgálni, kinek áll érdekében Némethet hozzacsapni azokhoz az írókhoz, akik valóban kompromittálták magukat, és elemezte a Németh által használt kifejezések tartalmát is. Némethet foglalkoztatta Bibó írása, de ekkori mély zuhanásából nem rántotta ki.

Én Bibónak gyakran mondtam, hogy kár az ő gondolkozási erejét aktuális helyzetelemzésekre fordítani. Az, hogy ő tudja a legtöbb igazat mondani, nem változtat azon, hogy a hatvanpercentes igazság még mindig nem az, s nem érdemes elmondani. Ebben az esetben azonban ez a hatvanpercentes igazság is igen jólesett... – írta ennek kapcsán.²⁴

Németh a *Magam helyett* című önéletírásában tárgyilagosan ír az akkori történésekről, s arról is, hogy ismét méregről gondoskodott a maga számára. „Védekezésem énnekem egy volt: Kristónéra elég határozottan rászóltam, hogy most már jöjjön be velem a patikába, s ott egy gramm morfiumot mérettem ki vele, öt húszcentigrammos porban. Az egyik a nadrágom hajtókájából hullott ki s taposódott el – odakerült arra az esetre, ha meglepetésszerűen fognának el, mielőtt a többit bevehettem volna. A börtöntől s rémlátomásaimtól csak egy menthetett meg: Széchenyinek voltak pisztolyai, nekem a zsebemben a halál” – írta.²⁵

Ekkori állapotát két megkerülhetetlenül fontos naplóbejegyzése rögzítette. 1947. január 19-én íródott az egyik, 1947. április 18-án, a születésnapján a másik, ebben a temetésén elmondandó imádság szövegét is leírta. Egyik sem Németh írásai között maradt fenn, hanem a vásárhelyi gimnázium könyvtárában a könyvekben elrejtve találta meg és közölte őket Földesi Ferenc, a gimnázium tanára, majd igazgatója. Mindkettő először a *Tiszatáj* című folyóiratban jelent meg, a januári a *Tiszatáj* 1997. novemberi, az áprilisi a *Tiszatáj* 1985. augusztusi számában. Ez utóbbi még belekerülhetett az életműsorozat *Életmű szilánkokban* című „pótkötetébe”, a másik írást a *Tiszatáj* Könyvekben megjelent, Németh Ágnes által sajtó alá rendezett *Napló* című kötetben közölték újra.

Mindkét írás az önkéntes halálra való készülődés állapotában íródott, áttétel nélkül. Ismeretes, Németh életműve akár vallomások sorozatának is tekinthető, itt önmaga legmélyebb és legszemélyesebb, az olvasóval sem számoló vallomásait olvashatjuk. Mindkét írás terjedelme jóval túlmutat az idézhetőség határain, ezért csupán pár bekezdés idézésével hívom fel rájuk a figyelmet.

▼
24 Németh László: *Magam helyett*, i. h.: 51.

25 Uo.: 50.

1947. jan. 19.

„El vagyok készülve rá, hogy testemet dobjam machiavellimusuk elé. Ha hihetnék, japán módra, a harakiri tisztító hatalmában!

Ha igen ritkán politizáltam, mindig egyre figyelmeztettem ezeket a fiúkat: ne higgyétek el, hogy Magyarországon demokrácia van. Itt diktatúra van: itt nem lehet demokrata mód véleményt nyilvánítani, pártot játszani, szervezkedni. Csak azért csaltak ki benneteket meggyőződéseitekkel, hogy annál biztosabban összeszedhessenek. Dolgozzatok, képezzétek magatokat a homályban. A magyar politika: a világpolitika vetülete. Értékes emberek azonban minden rendszerben javítják a színvonalat, elviselhetőbbé teszik az életet. Sosem mondtam mást nekik, mert sajnáltam őket; de megérteni megértettem a tévedésüket.

A zászlót tisztességgel végigvittem az életen. Azt is mondhatom, hogy közben mindent elvesztettem – a legfontosabbat is: a nemzetet, családot –, de azt is, hogy mindent megnyertem: hisz a világot szeretve, az emberek iránt jóindulattal adom vissza magam a nemlétnek.

Nem hittem a hittételeket; de egy vallásos ember nyugalmaival várom életem utolsó óráját – amely esetleg már ez is.

Ha barátaimnak (esetleg Kerényi Károlynak) egyszer módjuk lesz rá, vigyenek ki, s temessenek el egy szabad ország: Svájc – földjébe. Ha nem: a szellemem úgy is ott jár.²⁶

1949. április 18.

... Az öregségben az a szép, hogy munka és halál lassan összesimulnak. Még messze vagyok Szókratész korától, de már érzem, hogy könnyebb a méregpoharat kiinni, mint az aljasságét. Az én életem már nem az enyém: a világé. Én csak a munkát kapom: s akármit írok, attól nő nem fog reám borulni, az emberiség nem fog megszeretni. Az ősz derűs, de hideg. Itthagyni épp olyan könnyű, mint élni benne.

▼
26 Németh László: *Naplórészlet* (A Magyar Közösség perének időszakából) Tiszatáj, 1997. november, 52–54. Bevezető: Földesi Ferenc: *Mélyponton* (Németh László 1947. január 19-én írt naplófeljegyzései elé). Uo.: 49–52.

Első tanulmányomban kútnak neveztem az íróat. A kút bukja a vizet – ő nem tehet róla, hogy a nép, a politika iszik-e belőle, vagy belepiszkít. Ma inkább a görög jóshelyek területenkívüliségét kérném a számára. Kérdést tehettek fel neki – s ő szíve istenére hallgatva – az emberek számára felel, de csak ahogy az Isten sugallja, s ahogy az emberek még elviselhetik.²⁷

Az öngyilkosság Németh Vásárhelyen írt *Égető Eszter* című regényében is feltűnik. Méhes Zoltán, Németh alteregója gyakorlatilag ugyanazokkal a szavakkal kér egy grammnyi mérget, mint amelyekkel Németh is tette azt, a por a regény szövege szerint zselatinkapszulába került, s Méhes Zoltán ezzel követett el öngyilkosságot. A regénynek ez az el nem hanyagolható mozzanata azonban nem szerepelt az *Égető Eszter* első, 1956-ban megjelent kiadásában, csak 1965-ben, az ötödik kiadásban került a helyére. Nem tudom nem idézni Domokos Mátyást: „A »művészi önarc-képnek bedobott« Méhes Zoltán sorsa ily módon csak a papiroson, a regény világában ért véget az öngyilkossággal; de ott is csak az *Égető Eszter* ötödik kiadásában, mert a kézirat lektora (Király István) a regénnyel kapcsolatos elragadtatásának a hangoztatása mellett a kiadás feltételül szabta, hogy Méhesnek életben kell maradnia, s ezt bolsevik nyíltsággal az író tudomására is hozta, azzal a jezsuita indoklással, hogy amennyiben Méhes öngyilkos lesz, írójának később nem lesz módja továbbírni a regényt...”²⁸ Egyébként nem ez volt az első eset, hogy Király István beleavatkozott egy Németh László-mű kiadásába. Király még 1953 tavaszán érdeklődött a *Galilei* kapcsán, Németh a dráma szövegét a Sztálin halála után bekövetkezett változások hatására küldte el neki. Királynak feltehetően nem tetszett a dráma, azaz problematikusnak ítélte a darabot, ezért csak rövid mondattal köszönte meg, jelezve, hogy szeptemberben közli, aztán hosszas teoretikus, ha a politika számára nem lenne foglalt a kifejezés, azt mondanám, ideologikus fejtegetésbe kezdett a kétféle konfliktus, kétféle megoldás, kétfajta alapszeme keveréséről, s arról, hogy ezek a műben miképpen oltják ki egymást. Ezt követően a kézirat sorsa iránt érdeklődő Németh Ellától megkérdezte, Németh nem önmagáról írta-e a drámát, ennek kapcsán született meg Németh László ingerült és kioktató levele:

Egyre kérlek: képzelj el, hogy múlt századi irodalmunk egyik művét: a Toldi szerelmét, a Bánk bánt, vagy akár a Csongor és Tündét, a János vitézt nem ismernék, s én benyújtanám – nézz szívedbe –, egy-két hét alatt nem jönne-e,

▼

27 Németh László: *Személyes ügyben* (Cikkfoglalmazványok és naplótöredékek). In: Németh László: *Életmű szilánkokban*, II. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989, 149–172., idézett részek: 154., 159.

28 Domokos Mátyás: *Mi (nem) lett volna, ha...* i. h.: 71.; Az *Égető Eszter* című regény megjelentetésének körülményeivel részletesen foglalkozik: *Tóbiás Áron: Az Égető Eszter kiadásának története*, Tiszatáj, 1997. november, 70–75.

vagy nem hoznának arra a meggyőződésre, hogy ezeket is magamról írtam, s tele vannak aktuális célzásokkal, annak ellenére, hogy éppúgy, mint a Galilei, témájuk semmiféle vonatkozásban nincs az életemmel.²⁹

A *Galilei* végül 1955-ben jelent meg a Csillagban, a késés azonban már nem Király sara volt, a drámához Németh Lászlóval új negyedik felvonást írtattak, új viták és új küzdelmek kezdődtek, a darabot végül 1956. október 20-án mutatták be a Katona József Színházban.

Németh László és Király István kapcsolatának említésekor szükségesnek tartom, hogy utaljak Vekkerdi László *Király István, Lukács György, Németh László* (Király István változó Németh László-képéről) című tanulmányára.³⁰ Vekkerdi Lászlónak ez az írása mélyen rokon Domokos Mátyásnak az általam most sűrűn idézett tanulmányával. Mindketten óriási ismeretanyaggal, erős morális tartással és finom iróniával mutatták meg, hogy a Némethet ért személyes és politikai támadások, nyilván több hasonló jellegű támadással együtt, nem csupán megtörténtek, úgymond a „történelem” által, hanem minden esetben adott politikai célokat szolgáltak, miközben megfogalmazóik személyes érvényesülését is segítették.

Láttuk, a negyvenes évek első felétől, a külső világ hatására Németh világában erősen otthonra talált az öngyilkosság gondolata. Nem pusztán „mérget” tartott magánál, hanem sokat gondolkodott is rajta. Kristó Nagy István írta beszélgetéseikre emlékezve:

Mert abban [...] mindig egyetértettünk, hogy nem a halál a legrosszabb. Ő is jobban félt a szenvedéstől, a megaláztatástól, a megtörtetéstől, s magától a félelemtől. Hiába vigasztalta magát Epikurosszal: „A fájdalom nem időzik szakadatlanul a húsban, hanem az éles fájdalom csak igen rövid ideig van jelen.”³¹

Ide kapcsolódik a Kristó Nagy Istvánnéknak 1949. augusztus 29-én írt levelének egyik kitétele is: „Pista mondja, hogy az államosítás küszöbön áll. Tessék szíves lenni nekem 1 g-ot abból a porból félretenni, kettőbe csomagolva, nem ötbe, mint annak idején.”³² Dr. Lakatos István, életrajzi kronológiájának az összeállítója ennek kapcsán megjegyezte: „Németh László mindig hordott magánál mérget –

▼
29 Németh László levele Király Istvánnak, 1953. augusztus eleje, uo. 136.

30 Tiszatáj, 1997. november, 55–62.

31 Kristó Nagy István: *A Tanú tanújaként*, Emlékek Németh Lászlóról, in.: *„Európai látóköru magyar”,* Emlékezések Németh Lászlóra, Tiszatáj-könyvek, 2006, 331–358. Idézett rész: 357.

32 Németh László levele Kristó Nagy Istvánnéknak, 1949. augusztus 19., in: *Németh László élete levelekben.* A leveleket összegyűjtötte, szerkesztette: Németh Ágnes, a jegyzeteket és az utószót írta: Domokos Mátyás, a szöveget gondozta és a mutatókat összeállította Duró Gábor, Osiris Kiadó, 2000, I., 40.

hogy szükség esetén öngyilkos lehessen. Bármilyen furcsa, de ez biztonságot jelentett számára.”³³

Sajátos módon ebben az örökös halálra készülődésben tragikomikus pillanatok is akadtak. Az egyik ilyen ugyancsak Kristó Nagy István írta le, idézem:

Némethnek egyszer szörnyen fáj a foga. Ki kell húzatni – döntötte el, és a szomszéd utcából áthívatta szeretetreméltó házi orvosunkat, nagy tisztelőjét, a dilettáns író: Tornyai Jánost. Az szabadkozott: ő nem fogorvos, Németh kötötte az ebet a karóhoz: minden orvosnak kell tudnia fogat húzni: no meg hallotta is, hogy Tornyai foghúzással is foglalkozik. Az végül szomorúan kotorta elő a fogóját, s vette az injekciós-fecskendőt meg a novocainampullát. De Németh tiltakozott: érzéstelenítés nélkül kell! És meg is magyarázta: mi lenne, ha egyszer megkínoznák: szeretné kipróbálni, milyen a testi szenvedés. A foghúzás rossz, de nem veszélyes, rajta hát! A jámbor kolléga mit tehetett: nekiveselkedett. Igen ám, de a fog beletört, az íny vérzett, ők gyötörték egymást: az egyik doktor jobban sápadt, mint a másik: egyik doktor jobban sápadt, mint a másik, egyik jobbra ájult, másik balra: szegény anyám is a fejét fogta ilyen szörnyű cirkusz láttán.³⁴

A másik történetet, ez az ötvenes évek legelején történhetett meg, Németh jegyezte le. Az egyik volt vásárhelyi diáklánnyal, akivel érzelmileg közel kerültek egymáshoz, s aki Pesten volt egyetemista, egyszer a Városmajorban egy padon a dohány levének hatásfokáról végeztek számításokat. Ennek kapcsán Németh a következőket írta:

Énnékem akkoriban nem volt mérgem, s több csomag kapadohányból készítettem valami kivonatot. Számításom szerint a halálos nikotinadag többszörösének kellett az üvegcében lenni, de amikor kipróbáltam, s előbb egy csepp tizedét, aztán mind többet és többet ittam meg, egy kis émelygésen kívül semmiféle rosszulletet nem éreztem, s ez gyanúval töltött el kotyvalékom iránt.³⁵

▼

33 „Az író – vállalkozás”, Németh László Életrajzi kronológia 1949–1975. Összeállította, az előszót és a jegyzeteket írta: Dr. Lakatos István, Argumentum Kiadó, 1998, 14.

34 Kristó Nagy István: *A Tanú tanújaként, Emlékek Németh Lászlóról*, i. h. 357.

35 Németh László: *Magam helyett*, i. h.: 211.

4.

Mindezzel azonban még nem jutottunk vissza a Németh 1956. novemberi, Polcz Elaine által idézett mondataihoz, ugyanis, ahogy Kodolányi János *Visszapillantó tükör* címet viselő emlékezéseiben olvashatjuk, Németh az ötvenes években is felvetette az írók önkéntes öngyilkosságának gondolatát. „Én voltaképpen Németh Laci üzenetével jöttem hozzád – idézi Kodolányi az őt meglátogató Szabó Lőrinc szavait. – Ugyanis felmerült benne az a terv, hogy mi hárman: ő, te meg én, továbbá negyediknek Illyés Gyuszi, kövessünk el együtt és egyszerre öngyilkosságot.”³⁶ Van adatunk arra is, hogy a népi írók elleni határozatot követően az öngyilkosságtól irtózva úgy gyorsította volna a pusztulását, hogy a gyógykezeléséhez előírtakat elhanyagolta.

Kétségbeesettségre utal ez az elképzelés, ahogy a már jelzett momentumokról is ugyanez mondható el, ugyanakkor Németh gondolkodását az idézettek pontosan jelzik. Igaz, ha ez az írásaiból megállapítható lenne, akkor is pszichológusnak kellene megmutatnia, hogyan jutott el Németh időről időre az öngyilkosság gondolatának felmerüléséig, magam, írásainak olvasójaként és életművének kutatójaként ennek kapcsán csak azt mondhatom, hogy gondolkodása erősen antinomikus volt, s ahol az életgyőzelem vágya szerepelt az egyik oldalon, az élet és az életmű egyik mozgatójaként, ott a bukások, vagy a bukásként megélt történések időszakasaiban meg kellett jelenniük az önpusztító késztetéseknek is. Mindez akkor, amikor élete közvetlen veszélyeztetettségét érezte, felerősödött, hiszen attól fosztották volna meg, aminek a tökéletesítésére törekedett, magától az élettől. Az öngyilkossági gondolatok kikényszerítődésekor az aprólékos előkészületekkel, s azoknak a kisebb-nagyobb közösségek előtti megbeszélésével a közvetlen veszélyeztetettségen túl pillanatnyi létérzékelését is kifejezte.

Úgy tűnik, ez elegendő volt ahhoz, hogy erről a pólusról újra az önépítkezés irányába indulhasson el...

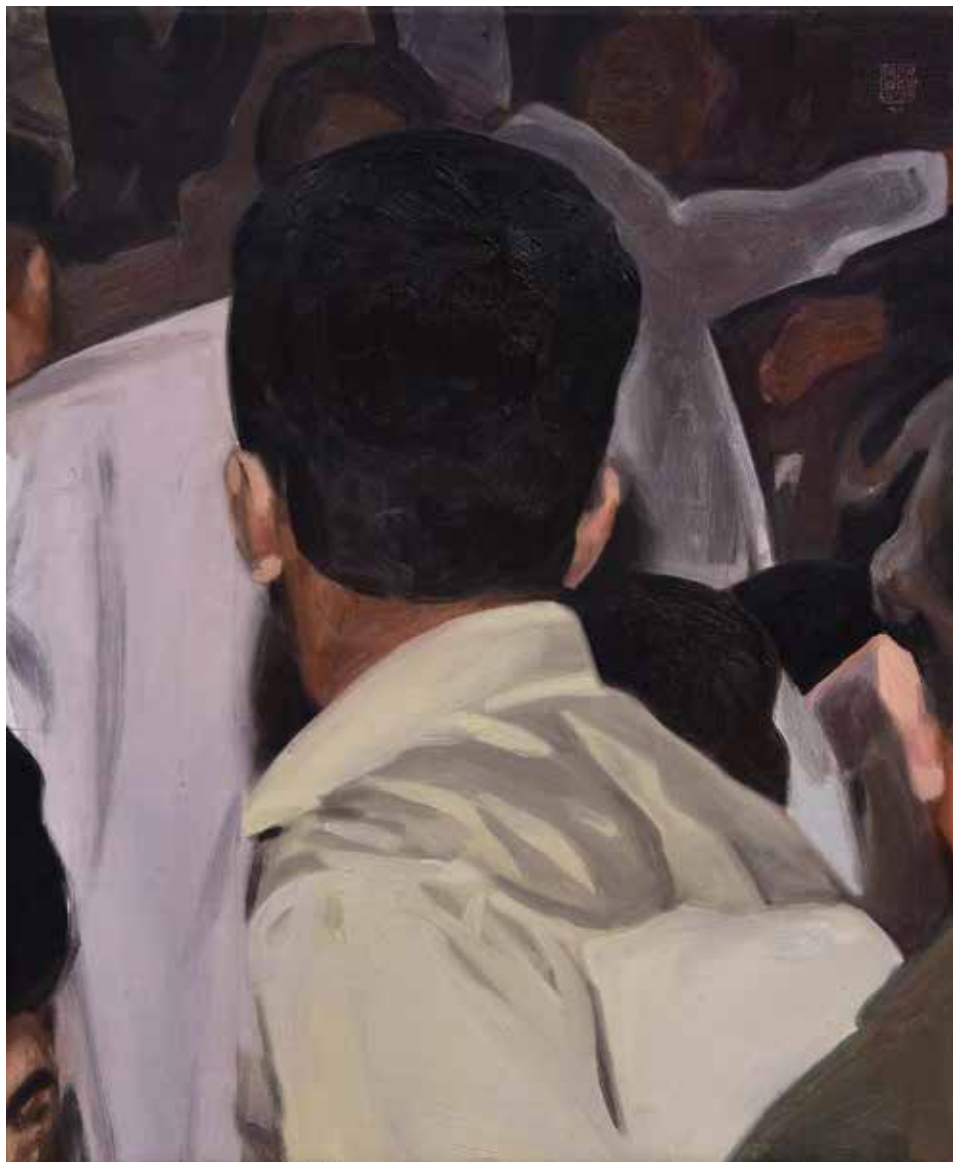
▼
³⁶ Kodolányi János: *Tücsökzene Szabó Lőrincről*, in: Kodolányi János: *Visszapillantó tükör (A Süllyedő világ befejező része)*, Magvető Könyvkiadó, 1968, 467–503., idézett rész: 475.

Arrakis tempera, farost, 60x50 cm, 2021

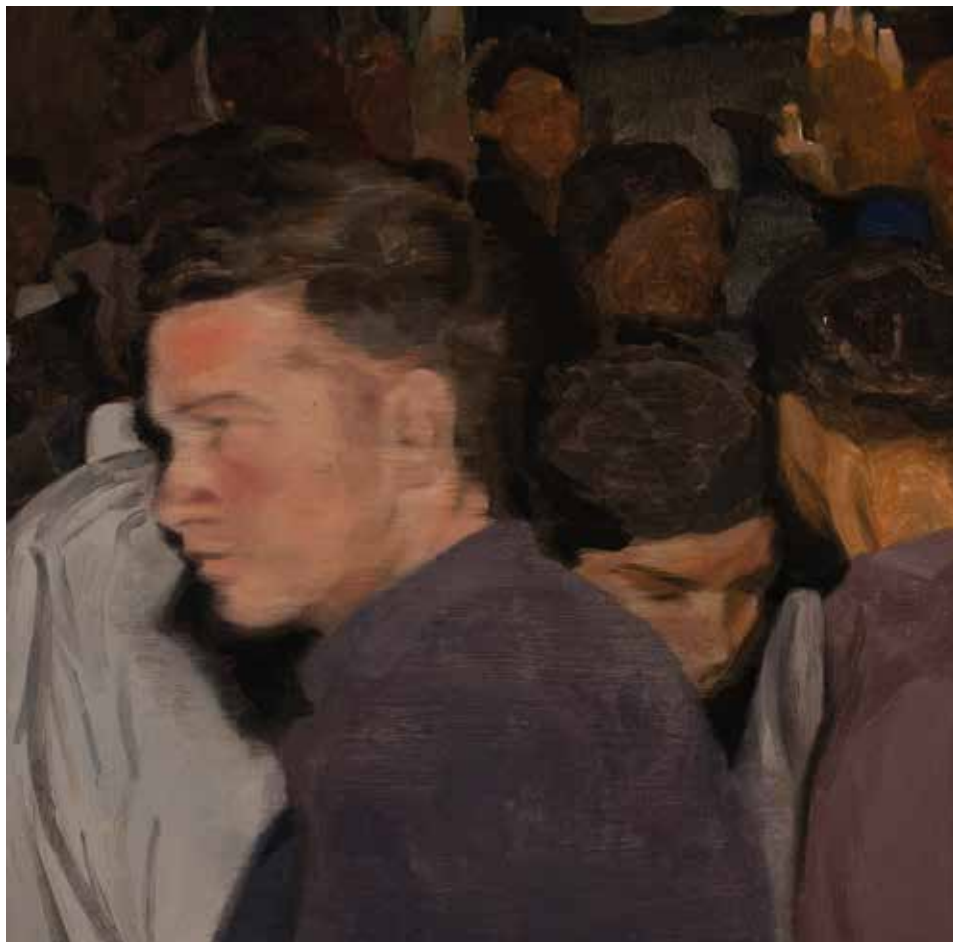
Skit 7, 2021, 50x45cm, olaj, vászon

Skít 3, 2021, 65×55 cm, olaj, vászon

Skit 10, 2022, 70×67 cm, olaj, vászon

Skit 1, 2019, 52x52 cm, olaj, vászon

Skit 6, 2022, 85×67 cm, olaj, vászon

Skít 8, 2021, 55×55 cm, olaj, vászon

Cím nélkül, 2018, 60x52cm, olaj, farostlemez

Daydreaming, 2024, 100x100cm, akril, vászon

Libabőr IV., 2023, 70x50cm, olaj, vászon

Macerata, 2022, 70x50 cm, olaj, vászon

Futás a kérdések elől, 2021, 60x40 cm, tempera, farost

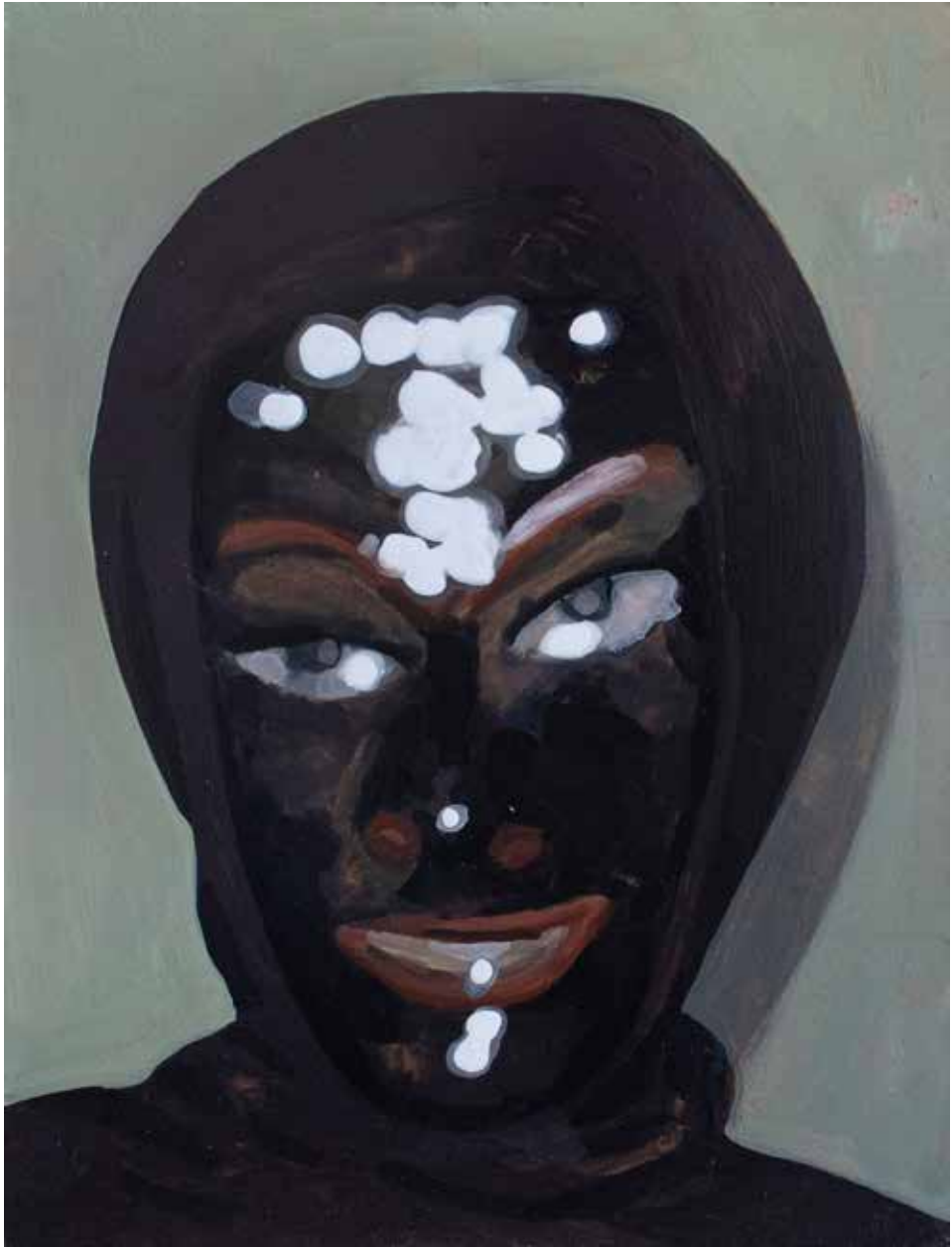
Orange jacket (Just do it!), 2021, 50×40 cm, tempera, farost

Extinction, 2021, 40x60 cm, tempera, farost

Overall, 2023, 40x40 cm, akril, vászon

Peek-A-Boo i., 2021, 40x30 cm, tempera, farost

Sodródás és körbeérés

Balogh Kristóf Józseffel Áfra János beszélget

– Még csak most leszel harminc, de a Godot Galéria művészeként máris sokan ismernek, keresik a képeidet. Jó néhány éve nemcsak egyéni és csoportos tárlatokon tűnsz fel rendszeresen munkáiddal, de különféle képzőművészeti vásárokon, aukciókon is – például beszélgetésünkkor, 2023 végén párhuzamosan négy budapesti helyszínen lehet találkozni a neveddel. Mesélj kérlek ezekről a projektekről, és arról, helyez-e rád valamiféle nyomást ez a fajta elismertség! Vagy épp ellenkezőleg, intenzív munkára inspirál?

– A Godot Labor kiállítása, a Kol-Labor '23 azt mutatja be, a galéria művészeként ki mivel foglalkozik éppen, hogyan reagál a világ történéseire, az ISBN könyv – galéria Print Show-jára grafikák kerültek ki, emellett a Resident Art karácsonyi képzőművészeti vásárán és az FKSE (Fiatal Képzőművészek Stúdiója Egyesület) Patronjára kerültek be munkáim. Nyomást csak annyiban rak rám az érdeklődés, hogy szeretnék élni az adandó lehetőségekkel. Volt egy nagyon rossz melóm, az egyik kereskedelmi galériánál dolgoztam, amit most inkább nem neveznék meg, mindenesetre az eladásoknak köszönhetően fel tudtam mondani, és a következő két hét alatt rögtön festettem hat új képet – négyet be is választottak a Resident Art vásárjára. Van persze egy ilyen FOMO (Fear of Missing Out, azaz: félelem a kimaradástól), amit folyamatosan érzek, és pont ez az időszak, ami leginkább lehetőséget ad a bevételszerzésre, mert ilyenkor az embereknek adódnak pluszbevételeik, ajándékba is vesznek képeket. Azzal már fixen számolok, hogy a Godot meg a Resident Art kér munkákat ebben az időszakban. Néhány éve, 2019-ben voltam kint Erasmusszal Maceratában, érdekes élmény volt, és igazából onnan hazatérve indultak be ezek a folyamatok.

– Milyen hatással voltak rád az itáliai tapasztalatok? Mennyire hatott a művészetre az Accademia di Belle Arti di Maceratában eltöltött időszak?

– Nem kezdtem el egyből teljesen más dolgokat csinálni, mondjuk caravaggiósan festeni. Sokkal áttételesebben, nagyon furán befolyásolta a művészetemet ez az utazás, főleg a látásmódomat alakította át. A kinti tanárok elég sok teret adtak, rendben találták azt is, ha egy hetet bejárok dolgozni, aztán a következőn meg más dolgokat csinálok, mondjuk különböző helyekre látogatok el. Nagyon sok grafikát készítettem, körbejártam, hogy a hidegtű technikájában milyen lehetőségek vannak. Részben ez a szabadság vezetett aztán egy bátrabb kísérletezéshez, másrészt pedig kint nem is tudtam megengedni magamnak, hogy vegyek egy bármekkora rézdarabot a karcoláshoz.

Nagy élmény volt megtapasztalni, hogy nemcsak magyar, de európai is vagyok, és ennek köszönhetően könnyen tudok mozogni az országok között. Ez elképesztő

mondjuk az Amerikai Egyesült Államokkal összevetve, ahol keresztülmész egy hatalmas kontinensen, és szinte homogén az egész. Európában minden ország egészen más. Olaszország nincs tőlünk annyira távol, mégis mennyire különbözik a kultúrájuk. Korábban mindig országon belül vagy legfeljebb a szomszédos helyekre kirándultam, de amikor az ösztöndíjról visszajöttem, rögtön úgy éreztem, hogy utaznom kell tovább, elmentem Ausztriába, aztán Csehországba, viszont aztán jött a Covid. Most lesz megint lehetőségem folytatni a felfedezést, diploma utáni szakmai gyakorlatra megyek, egy partnerintézményben fogok dolgozni. Iszonyatosan last minute (utolsó pillanatban) találtam meg ezt a spanyol helyet, a granadai Nasrid Crafts-ot, ahol arab gipszöntvények faragása, öntése, festése zajlik, 2024 első felében szeretnék itt tölteni néhány hónapot.

– *Van ugyan néhány olyan munkád, mint amilyen a Széchenyi utca (2023) vagy a Tócsó völgy (2023), amelyeken a szülővárosod, Debrecen éjszakai képe ismerhető fel, ám a művészetekben a személyes élettörténettel összefüggésbe hozható aspektusok egyelőre kevésbé kitapinthatók. Milyen miliőben nőttél fel? Mikor ismertél rá magadban a művészetek iránti elkötelezett érdeklődésre? A szüleid felől érkeztek az első inspirációk?*

– Az egyik tanárom a munkáimat látva azt mondta, hogy amit csinálok, az deviáns, de igazából mind, akik a művészettel foglalkozunk, azok vagyunk kicsit. A normális ember ezt ugyanis kinövi. Számomra egy alapélmény, hogy hagytak rajzolni, festeni, hülyeségeket csinálni. Mindig nagyon élveztem, lekötött a művészet. Lehet az is, hogy nekem ez volt a menekvés – bármiből is. Nem tudom teljesen, hogy működik a művészetterápia, de ez számomra egy szükséglet, valamit folyton alkotni kell. Hagyták is a dolgot, és szerencsére mindig járt ezzel valamilyeni elismerés. A szüleim abszolút támogattak ebben végig. Anyámmal éltem, ezért az különösen fontos volt, hogy ő azt mondogatta nekem meg az öcsémnek (Balogh Ágoston Csongor animátor), akármit is akarunk csinálni az életben, a lényeg, hogy képezzük magunkat tovább, szerezzünk egy diplomát belőle. Valójában eddig csak sodródtam az árral, a visszajelzések, a közeg tanácsai alapján alakultak a dolgok, az általánosban rajzoltam meg báboztam sokat, hát mondták, hogy menjek a Medgyessybe, és akkor mentem a Medgyessybe (Medgyessy Ferenc Gimnázium és Művészeti Szakközépiskola). A Medgyessyben mindenki a Képzőre (Magyar Képzőművészeti Egyetem) akart bejutni, és akkor én is oda jelentkeztem. Egyiket sem bántam meg.

– *A helyi művészeti közeg kesergésének visszatérő tárgya, hogy Debrecenben nincs – és intézménypolitikai okokból jó eséllyel nem is lesz – vizuális művészeti felsőoktatás, ugyanakkor a Medgyessy magas színvonalon működik, itt tanultál, és szakképzésen is maradtál az érettségi után. Mennyire határozta meg, korlátozta vagy inkább segítette kibontakoztatni a tehetséged ez a közeg?*

– A Medgyessy egy elképesztően jó hely volt, sokat adott, hogy oda járhattam. Mindenkinek színes volt a haja, rajzóra keretében festettük ki a termet, és tényleg meg lehetett vadulni. Az iskola igazgatóját, Fekete Józsefet gyakran emlegetjük, állandóan filmekről beszélt, aktuális jelenségekről, volt humora. Kővári Attila lett az osztályfőnököm, aki ellen ekkoriban iszonyatosan próbáltam lázadni. Festettem valamit a rajzórára, aztán ahogy kicsöngettek, látványosan belegyűrtem a kukába. Ez egy nagyon tinis, sötét időszak volt. Szerintem szegénynek egy nagyon nagy küzdelem volt osztályfőnöknek lenni, mert nem ilyen alkat. Ha úgy érezte, nem dolgoztunk az órán, vagy összecsesztünk valamit, azt mondta, hogy nem baj, mert amit alkotunk, azt úgyis a kollektív tudattalanból hívjuk le, és hogyha mi nem akarjuk, hát akkor majd más megcsinálja jól. Nagyon furcsa, amikor az embert így osztják ki. Aztán később László János meg Varga József tanított a grafikára. Előbbivel például azon versengtünk, hogy a lomtalanításon vagy a zsibin melyikünk milyen random dolgot talált éppen. Molnár Dóra Eszter is egy nagyon fontos hatás, akivel gyakran cseréltünk friss zenéket. Azon túl, hogy ez egy szabad suli volt, egy baráti közeg lett számomra.

– Szerintem mi részben Kővárinak köszönhetjük az ismeretségünket, eljöttél, amikor a Debreceni Református Nagytemplomban nyitottam meg az egyik kiállítását (Kali Yuga, 2015). Néhány hónappal később a debreceni Sesztina Galériában találkoztam a munkáiddal (Spontán kezdés, 2015), ahol a szakképzősök közül hárman mutatkoztatok be festményekkel. Azt hiszem, ez volt az első kiállításod a Medgyessy falain kívül, mégpedig rögtön egy nagyobb anyaggal. Aztán pár hónapra rá ismerkedtünk meg személyesen, miután megkerestél, hogy nyissam meg a H2O Galériába rendezett csoportos tárlatokat (Transport, 2016). Engem akkor felvillanyozott, hogy végre van egy kis fiatalos, kockázatvállaló pezsgés a debreceni vizuális művészetben, és ezt elsősorban a te szervezőkészségednek tudtam be. Milyen motivációk vezértek, hogy összefogd a közeget, és hogyan láttad akkoriban, illetve látod manapság az itteni szcénát?

– A Sesztina Galériát Majoros László vezette, akit apámon keresztül ismertem, ott vették meg először művemem, egy kicsi temperafestményt, amely a Mihály-napi vásár egyik esti büfékocsiját ábrázolta. Ezek az esti debreceni jelenetek valahogy megmaradtak, illetve vissza-visszatérnek azóta is. Amikor ott kiállíthattunk, egy jobb időszaka volt a debreceni vizuális művészeti életnek, működött még a b24 Galéria, ahol az Új Hullám-kiállítások épp a művészeti egyetemek debreceni kötődésű hallgatóira koncentráltak. Több minden volt, mint manapság, de mi akkor is nagyon küzdöttünk, és kerestük a lehetőségeket. Volt akkor egy erős baráti köröm, akikkel filmeztünk, írtunk, Varga Szabolcs Lajos például csinált egy kicsi fanzint, amibe pársoros verseket gyűjtött be tőlünk, nagyon-nagyon pörgött ez az egész társaság. Ezek az emberek szerencsére sikeresek most is, látom őket, hogy itt-ott felbukkannak Budapesten. Debrecen ingerszegényebb közeg

volt, limitáltabb lehetőségekkel. Akkor még úgy éreztük, a MODEM Modern és Kortárs Művészeti Központban mi sosem fogunk kiállítani, hiszen nem vonták be a helyieket, ezért kitaláltuk, hogy az oldalára felakasztsjuk a képeinket. Ha bent nem lehet, hát akkor legalább a külső falán hozzunk össze egy kiállítást. Akkoriban szerintem sokan pörögtek azon, hogy menjünk, csináljunk dolgokat, én szerettem szervezni, és gondolkozom még ilyen csoportos tárlatokban.

– *Szerinted van kitörési lehetőség a fővároson kívül bontakozó vizuális művészeti élet általános – de Debrecenben különösen érezhető – elszigeteltségéből, láthatatlanságából? Voltak olyan helyi művésztanárok, akiknek a visszajelzései megragadtak benned, nagyban segítettek a saját praxisod kialakításában?*

– Ez érdekes probléma, mert jól belegondolva van a nagyobb városokban – így Debrecenben is – egy művészeti élet, és adott körben ezek az alkotók megbecsültek, mint mondjuk Fátyol Zoltán és Tamus István, akinek most szerveztél a MODEM-ben kiállítást (*Határkor*, 2023). Vannak ilyen helyi elismert figurák, akik kiállítanak, szervezik a közeget és vezetnek művésztelepeket. Ez volt az egyik ok, ami minket arra inspirált, hogy menjünk, csináljunk valamit, mert azt éreztük, hogy bizonyos helyszínekre – például az akkori Debreceni Művelődési Központ kiállítóterébe – nem kerülhetünk be, mert megvannak már a saját köreik, főleg az idősebb generációkból, bennünket pedig úgysem vesznek komolyan.

Voltak persze érdekes kezdeményezések, mint amikor medgyessys tanárok – Molnár Dóra Eszter és Szabó Károly – egy nagyon izgalmas műteremkiállítást rendeztek. Aztán betoppant egy idősebb festő, aki áthívott minket a saját műteremlakásába, és mutogatta, hogy itt van az ágya fölött egy kép, amit huszonegy éve csinált, és most megint belefestett – furcsa volt az egész. Van egy ilyen réteg, amellyel elvan Debrecen, nem mondom, hogy rossz művészek, de már nem aktívak, mások meg, akik progresszívebb dologban gondolkodnak, nem jutnak lehetőséghez. A fiatalabbak közül sokan például a Medgyessyben tanítanak, és egy művészeti gimi iszonyatosan elviszi az energiákat, idővel szerintem ezeknek az embereknek a lángja is alábbhagy. De beszéltem kisképzős (Képző- és Iparművészeti Szakgimnázium és Kollégium) tanárokkal, amikor ott csináltam a tanári gyakorlatomat, és ők is érzik ezt. Van persze olyan, akit teljesen kielégít, ha mások művészetével foglalkozik.

– *Grafikát tanultál a Medgyessyben, és bár már ekkoriban is festőként fejtettél ki láthatóbb aktivitást, inkább képgrafikára mentél tovább a Magyar Képzőművészeti Egyetemre. A kiállításaidon rendszerint inkább festményekkel jelentkezel azóta is. Mégis miért alakult ez így?*

– Ez a sodródással függ össze. Az általánosból megvan egy kép arról, ahogy édesanyám beszélget az irodalomtanárral, aki azt javasolja, hogy a

Medgyessybe jelentkeztek. Onnan érettségi után nem mentem rögtön egyetemre, mert a nyílt nap nem győzött meg a Képzőn, elkezdtem inkább a grafika OKJ-t, ami nekem nagyon jót tett. Igazából ekkor, a szakképzésen kezdtem el jobban festeni. Amikor anatómiát tanultunk, vagy modell utáni rajzot, akrillal festettem, megengedték, hogy ezzel foglalkozzam. Molnár Dóra Eszter abszolút grafikusai szemléletben, fekete-fehérben dolgozik, de sokat segített, megmutatta, hogy nem a felrajzolás után kell kifesteni az alakokat, mint egy színezőt, hanem a színnel magával is modellezhetünk. Az akvarellezésből és a temperázástól indultam, de már ekkoriban is készültek kollázsok meg trükkösebb dolgok, és akkoriban kezdtem el olajjal dolgozni. Van persze egy-két újdonság, ami csak az egyetemi évek vége körül jött be, mint mondjuk az intarzia vagy a varrás.

– *Az egyetemi évek alatt nagy számban készítettél egyedi és sokszorosított grafikákat, kortárs szemléletű intarziákat, de fázisfotókat keresztező montázsokat, lepkeformájúra vágott negatívok és diafilmek átvilágítására építő rovargyűjtemény-installációkat is, továbbá szerveztél egy olyan performanszot, amelyet aztán time-lapse videóvá alakítva mutattál be. Ez a sokirányú aktivitás megmaradt, fenntarthatónak látszik hosszabb távon? Most az említett kifejezőmódok közül melyikben láatsz további lehetőségeket, milyen technikákkal kísérletezel?*

– Igen, sok minden foglalkoztat párhuzamosan. Egy évvel később is felmentünk nyílt napra, de nem tetszett a festők műtermeinek a hangulata, viszont ekkor meg tudtam nézni a képgrafikusokét is. Bementünk egy terembe, és az égvilágon minden volt. Szurcsik József vezetett minket körbe, aki mindig úgy brandingelte (népszerűsítette) a képgrafikát, hogy ez az igazi intermédia, mert a vonal mindenben benne van. Az egyik asztalon állt egy pici, épített vadászes, mellette valami könyv a magyarországi ufómegfigyelésekről. Bementem, és azt éreztem, ezek az én embereim. Szurcsik aztán később tényleg nagy hatással volt rám. A festőkhöz képest a grafikusok mindig szöszmötölősebbek voltak, nekem bejött ennek a hangulata, de továbbra is inkább festettem. Az első kipakolásomra egy csomó festmény készült. A mi évfolyamunk egyébként nagyon introvertált volt. A grafika egy sokkal intimebb, aprólékosabb, elmélyülősebb cucc, mint a festészet, nagyban dolgozni iszonyat anyag- és időigényes dolog.

– *Mégis úgy érzem, hogy a humor és az oldott játékoság a grafikáid esetében gyakrabban érezhető, és itt külön kiemelném a Barcsay mesterrel (2021) című komplex hidegrűmunkát, amelyen a Freudra és a címéli grafikuselődre egyaránt emlékeztető szakállas alak a te éppen dinót firkaoló alteregódat vonja kérdőre, amely rossz diáknak járó süveget visel, miközben körülötte meztelen alakok sokasága tűnik fel az aktábrázolás történetére tett utalásokkal. Képregényeket és animációsfigura-szerű plasztikákat is nagy számban készí-*

tettél korábban, látszik, hogy a művészeti elitizmus elég távol áll tőled. Jól sejtem, hogy a kelletnél merevebbnek, elitistábbnak látod a művészeti közeget?

– Szerintem ez a technikából is adódik. Ez a realista vonal vonz, de azért egyszerűbb öt színből megcsinálni valamit, mint a létező összesből megmodellezni – festéskor nem tudok ugyanazzal az oldottsággal, nagyvonalúsággal dolgozni, mint a rajzban. Utóbbiban otthonosabban mozgok, ezért lehet, hogy nagyon sok humor és egyénibb tartalom is megjelenik a nyomatokon, amelyek esetén nem fotókból, hanem mindig az egyedi rajzaimból indulok ki – ettől személyesebb. Valahogy ebben jobban megtaláltam, hogyan kell visszaadni az érzéseimet, gondolataimat.

A művészeti elitizmusba ugyanakkor én is bele tudok esni, például amikor feljött egy készülő kiállítással kapcsolatban, hogy lehetnének intarziák, vagy bármi kísérletibb dolog, nekem rögtön az volt a reakció, hogy nem, én festményeket akarok. Mindig rengeteg elvetemült ötletem van, és akik a kiállításaim kurátori feladatait látták el, nagyon sokszor pártolták is ezt, de én nem akarom elkomolytalankodni a festészetet. Ezen a téren elértem egy bizonyos szintű elismertséget, ezért talán én is komolyabbnak akarok mutatkozni. A humor mellett nagyon szeretem a csendes képeket is, mint amilyeneket mondjuk Luc Tuymans fest. Nála is rengeteg humorforrás van, meg ideológiai áthallásokkal dolgozik. Sokszor kifejezetten cinikus, amit csinál.

– Gyakran hallom azt a Képzőn tanuló fiatal művésztől, hogy az egyébként is nagyon hierarchikus mester-tanítvány viszony ellenére magukra hagyva érzik magukat. Neked – mint megkésve végző, sokat látott hallgatónak – milyenek voltak a tapasztalataid? Szurcsik általad körülírt nyitottsága ellenére okozott-e feszültséget, hogy nem vagy vegy-tiszta elkötelezettséggel bíró grafikusművész?

– Szurcsik a nyílt napon ugyan intermédiaként definiálta a grafikát, de aztán Madácsy István teljesen másképp állt ehhez a kérdéshez, ő egy nagyon konceptuális szemléletű grafikus. Amit kaptam tőle, azért hálás vagyok, mert korábban sok minden nem állt össze így. A Medgyessyben Varga József mondogatta mindig, azért képet nem csinálunk, hogy csak képet csináljunk, de akkor még nem értettem, mire gondol. Madácsy azt jelezte vissza a munkáimra, hogy jó a humor, jó a cinikusság, de szerinte az alkotás egy olyan dolog, amit ki kell találni, utánaolvasni, felkutatni. Kicsit zavart, amikor azt mondta, hogy ne stilizáljak, ne vigyem el képregényes irányba a képeket. Neki ez az irány nem jött át. A humor, az irónia tetszett Madácsynak, de minden másban eltért a véleményünk. Erős karaktere van, tereli az embereket egy bizonyos irányba, és nekem kicsit szűk volt ez a keret.

Harmadéven átmentem Eszik Alajoshoz, aki tényleg iszonyatosan jól rajzol, ez a vonal jobban érdekelt, és kíváncsi is voltam rá, milyen a többi mesterrel dolgozni. Az első konzultáción azt mondta, hogy ne menjek el még jobban ebbe a képregényes irányba, sőt, inkább ne is rajzoljak. Üvegcsörömpölés-hang a fejemben, aztán

egy-két hét után úgy döntöttem, nem foglalkozom ezzel, csinálom tovább a dolgaim. Átmentem Berentz Péterhez, aki sok teret adott, békén hagyott, de hogyha találkozunk, mindig mondott egy csomó hasznos dolgot, nagyon szupportív volt.

– *A korai festményeidhez gyakran használtál kiindulópontul bélyegképméretű talált fotókat, a másolás során olykor újra színekkel töltve fel a fekete-fehér, apró alakokat. Sőt, egyes műveken kombinárod a különféle festői eljárásokat, nem ijedsz meg kvázi félbehagytni a megkezdett olajképet, olykor égetés általi roncsolást alkalmazol, és itt-ott a festés félbehagyásával látni engeded a vásznat is. A kiadványok mellett családi archívumokat szintén kiindulópontul veszel. Mi terelte a figyelmed a régi fotók irányába? Milyen lehetőséget, technikai kihívást látsz ebben a kontextusváltási folyamatban, a régi korokat idéző, de már aligha beazonosítható karakterek és helyzetek megragadásában?*

– Ez a fotóalapú munka és a kollázsolás még a gimnázium végén kezdődött, gyűjtöttem a régi képeket, valamiért tetszett a világuk, és ezek ott keringtek. Amikor elkezdett komolyabban érdekelni a festés, arra gondoltam, jó, akkor megfestem ezeket. Közben nyilván jöttek azzal kapcsolatos felismerések, hogy miért fontos ez az egész, miért tanulságos dolgozni ezekkel. A mai napig így kezdődik, hogy a dolgok valamiért csak úgy megfognak, és nem az szokott lenni, hogy én keresek egy képet egy témához. Anno ez olyan volt, hogy itt van ez a rengeteg cucc, és akkor foglalkozunk vele, én ezeket szeretném feldolgozni, átalakítani. De voltunk egy hónapja a Longtermhandstandban, Brückner János kiállításán (*Magyar emberek tevékenységei*, 2023). Családi fotókat dolgozott fel, és mondta, hogy az emlékezés folyamata érdekli. Azt éreztem, hogy ezek ilyen beginner (kezdő) gondolatok a fényképezésről. Ahogy a példa mutatja, egyértelmű asszociációk – ismerős, ismeretlen, felejtés, ilyesmi kérdések – kerültek elő. Nagyon furcsa volt, mert én is ezeket a témákat jártam anno körül, de már érzem, hogy az én részemről ez kimerült. Persze ettől még azok a képek tök jók voltak, csak épp én mostanában szeretnék egészen más dolgokkal foglalkozni, a következő kiállításomra például tudatosabban próbálok kidolgozni egy témát, a meglévő munkákhoz keresni kapcsolódó dolgokat.

– *A festményeid gyakran idézik fel olyan amatőr fotók kompozícióit, amelyek éppen a hiba, a dekomponáltság, a véletlenszerűség miatt nyernek sajátos karaktert. A hasonló képeket általában reflexből töröljük a digitális fényképezőről, vagy a gépre történő felmásolás után, mert nem könnyű észrevenni bennük a művészi kifejezőerőt. Ezek az együttállások a dokumentálás funkciójáról a képi együttállásokra terelik a figyelmet, ezért váltak fontossá számodra?*

– Egyfelől igen, ez egy ilyen oda-vissza működő dolog – ha én ezt kiemelem, akkor utána a jelenségre máshogy fogsz figyelni befogadóként. A régi fotós téma után is az amatőr képek érdekelnek, amelyek nem művészeti céllal készültek. Ugyanakkor

látom a posztinternet-művészeti trendet is, hogy a generációim tagjai közül sokan már nem az őseink fényképeit és emlékeit használják, hanem inkább a mi korosztályunk tapasztalati anyagából, korai internetes dolgokból és a videójátékok vizualitásából inspirálódnak.

– *A hiba ábrázolása, amely a posztinternet-művészetben elég elterjedt gyakorlat, a te festészetedben is gyakran kap meghatározó szerepet.*

– Mert az egy közegidegen dolog, és engem festészeti kihívásként érdekel, hogy valami, amit nem ennél a médiumnál szoktunk meg, hanem a fotónál, hogyan jeleníthető meg a választott eszközökkel. Egy bemozdult, elmosódott felvétel megfestése kihívás, a hiba absztrakt elemként van jelen. A mesterséges intelligencia által generált képek közül engem leginkább a kezdeti darabok érdekelnek, ahol el van csúszva, szét van esve valamilyen részlet. Ez megint egy olyan formanyelv, amely eddig nem létezett, és a festészetbe átfordítva egy ilyen absztrakt dologgá változik.

– *Úgy vettem észre, hogy az utóbbi időben készült fotószerű képeid terébe olykor látványosabb színfoltok is betüremkednek, amelyek már nem vezethetők le a megidézett médium által generált hibákból (Becsípve, 2023; I Set Myself on Fire, 2023; Az ópiumszívó álma, 2023), teljesen nonfiguratív kompozíciókat is készítettél, amelyek legfeljebb hangulatilag idéznek fel természeti jelenségeket (Örülök, mikor eszembe jut, 2023; Örülök, mikor meglátom, 2023), és úgy látszik, hogy a dekoratívabb ábrázolásmódtól sem idegenkedsz már annyira (Daydreaming, 2023). A festés aktusa során még mindig teret tudsz engedni a véletlenszerűen előálló lehetőségeknek? Át tudod engedni az irányítást az előre kiszámíthatatlan festői történéseknek, a vásznon hagyott nyomoknak, asszociációknak, vagy most már ezek is tervezés eredményei?*

– Inkább az előbbi, de az utóbbi időben próbálok nyitni valami más felé, egyfelől egy kicsit jobban akarom kontrollálni a dolgot, ugyanakkor több teret szeretnék hagyni a véletlennek. Nagyon jó rossz képeket csinálni. Az egyetem utolsó évében érdemes volt elrontani munkákat. Ha elrontottál egy képet, akkor már nincs olyan, hogy nem mersz belenyúlni, nem mersz kilépni a komfortzónádból, más irányba vinni az egészet. Egy rossz képpel bármit meg lehet tenni. Az általad felsorolt festmények sok rétegből, kísérletezések eredményeképp állnak össze. Szeretem, hogyha egy csomó esetlegesség, happy accident (szerencsés véletlen) van a képeken. Volt egyszer egy vitám erről valakivel, aki a nem kontrollált dolgokat csalásnak tartotta, pedig attól, hogy hagyom a véletlent érvényesülni, még marad egy szelekciós szerepem, eldönthetem, mit tartok meg.

Anno a fekete-fehér képeket érdekes volt kiszínezni, aztán elkezdtem a színes képeket feldolgozni, mert érdekelt azoknak a koloritja. Nagyon sokáig célkitűzés volt, hogy megtanuljak új színeket kikeverni, és most már próbálok magamtól alkalmazni ennek a tudományát. Nemcsak megfestem egy képről, ami tetszik,

hogy megértsem, hanem már ott van a saját elképzelésem is. Amiket felsoroltál, azoknál már nem egyszerűen lemásoltam egy jó színvilágú képet, hanem volt egy elképzelésem arról, milyen színeket akarok látni a vásznon. Ennek a legújabb vonulata, a legtisztább kísérletezés megvalósulása ezen a téren a teljes absztrakció. Nagy kihívás, de nagyon elkezdett érdekelni, mert azt érzem, hogy ebben tudom a legtisztábban visszaadni, amit eddig tanultam a színekről.

– *Már néhány éve is volt olyan időszak a életednek, amikor kifejezetten a festmény-eladásokból éltél, a generációból nagyon kevesen mondhatják el ezt magukról, pláne úgy, hogy közben te távol tartod magad a giccstől, és a bejárt utakról könnyen letérsz a felfedezés örömeért. Mintha az aktuális trendek követésénél jobban érdekelne a kísérletezés. Előfordul azért olyan is, hogy festés közben valamiféle elvárásra való tekintettel kötsz kompromisszumokat?*

– Egy tárgyat alkotni, és bedobni a világba, az nagyobb felelősség annál, mintsem az ember azt mondhatná, hogy én nem akarok kompromisszumokat kötni, hanem csak a saját agyrémemet kiadni magamból. Ha az ember azt gondolja magáról, hogy amit csinál, az értékes, és azzal valami üzenetet akar közvetíteni, akkor számításba kell vennie azt is, mi az, ami megnyitja az embereket, amit hajlandóak befogadni. A művészeti szcénában sok elvárás, párhuzamosan létező kör van – én a Godot Labor és az FKSE körül gravitálok, meg a Miskolci Galéria is lehetőségekhez juttatott. Hálás vagyok ezért az egészért, és baromira szerencsésnek érzem magam, hogy jókor voltam jó helyen. Közben valamilyen szinten eladható is az, amit festek, befogadható, nem csinállok annyira edge (éles) dolgokat. A rajzban egész erős vagyok, a négy év anatómia után adja magát, hogyan kell arányosan megjeleníteni egy testet. Szerintem nagyon sok esetben az én képeimnek az a húzóereje, hogy klasszikus értelemben jól meg vannak festve, jól tudok figuratív dolgokat ábrázolni. Egy bizonyos trendet én is kiszolgálok ezzel – vagy még inkább egyfajta igényt –, másfelől viszont vannak olyan irányvonalak, amelyekkel abszolút nem tudok mit kezdeni. Sok dolog a Zeitgeistből (korszellemből) is jön, az emberek nemcsak azért foglalkoznak hasonló dolgokkal, mert trend, hanem mert tényleg ez van.

– *A miskolci MissionArt Galériában rendezett debütáló szőlőkiállításod címe a közösségi média képorientált figyelemgépezetére irányította rá a figyelmet egy böngészésre csábító mondat címszerepbe helyezésével (Talán a további képek is tetszhetnek neked, 2022), a budapesti Glassyard Galériában bemutatott anyag pedig a képek univerzumát értelmezte egymásra nyíló ablakok sorozataként (Anything is Open Anywhere, 2022). A Godot Galériában megvalósult tárlat elnevezése a reprezentációk sorozatában történő szétszóródásra, illetve az énhatárok elbizonytalanodására terelte a figyelmet (És végül nem ismersz magadra, 2023), a Puccs Contemporary Artban prezentált installáció irtó*

nikus címében pedig akár kapitalizmuskritikus fennhangot is érezhetünk (Nem veszünk semmit, 2023). Most újabb tárlatra készülsz, amelynek a debreceni MODEM Modern és Kortárs Művészeti Központ ad majd helyet. Milyen érzés, hogy összejön ez a régi álom, és mire számíthatnak a látogatók?

– Az, hogy a MODEM-ben lehet egy saját minikiállításom,¹ hihetetlenül nagy dolog. Végigbeszéltük, hogy honnan indultam, és mint mondtam, ez mindig elérhetetlennek tűnt. Azóta persze kitágult a horizont, látom, hogy milyen alternatívák vannak, de mégis. A kiállítás meghatározó problémája a maszkulinitás lesz, szeretném kicsit személyesebben megragadni ezáltal a saját szerepem a társadalomban, megvizsgálni a létezőmódot, ami teljesen lecsupaszítva egy férfit. A biológikum szintjén ez vagyok, és az előttem lévő generációktól hozok erre vonatkozó mintákat. A maszkulinitás a kiállítás hívószava, de inkább a férfiszerep aspektusaira koncentrálok majd az anyag. Arra, hogy ma, ebben a patriarchális társadalomban milyen szerepeim lehetnek, és milyen gondok vannak ezzel az egészszel. Az adja ehhez az apropót, hogy a tárlat által szimbolikusan is visszatérhetek ebbe a városba, ahol felnőttem, ahonnan származom, ahol a családom mai napig is él. Van ebben egy körbeérés.

▼

¹ Balogh Kristóf József: *Kérdés nélküli válaszok*, Debrecen, MODEM Modern és Kortárs Művészeti Központ, Project Space, 2024. május 9. – július 7. Kurátor: Török Krisztián Gábor.

Gyürky Katalin

Föllocsolt pokol

Áfra János: *Omlás*

„Végül szívet adok, hogy tudd, / semmi többet nem vehetsz el, / mint ami eredendő szükséged, / hogy gondoskodj földedről, / s ő hálásan számoljon veled” (14.) – olvashatjuk az Úr e pár soros intelmét kortárs líránk egyik legjelesebb képviselője, a sorrendben immár ötödik kötetével, az *Omlással* jelentkező Áfra János *Mikor előtört* című versében.

Az öt ciklust tartalmazó kötet első részében, az *Oszlopban* helyet foglaló, a mennyből jövő mértékletességre intést, a túlfogyasztástól való óvást azért éreztem fontosnak idézni, mert alaphangot képez: megadja azt az origót, amihez képest Áfra ebben a kötetében az Úr szavára csak azért se hallgató emberiség történetét felvázolja számunkra.

Az első emberpár, Ádám és Éva, akik „formátlanok voltak, hasonlóak, / nem lelték örömeiket egymásban, / ezért a teremtett világgal növekvő nagy szellem / nemi szerveket gyúrt nekik, / vadul összedörzsölve kezeit, / száját és szemet, fület és orrot alkotott” (14.), itt nem azért kerül ki az édenből, mert meri megízlelni a tudás fájának gyümölcsét, hanem azért, mert nem bízik az Úrban. Az emberiséget képviselő Ádám és Éva szerint az Isten „nem szagolja a nyomortelepek mocskát” (16.), „nem markol munkára szerszámokat” (uo.), „süket zenészként” és „kezetlen vezérként” (*Az Úr, aki vagy*, 17.) ténykedik, azaz tulajdonképpen nem végzi jól a feladatát. A kezetlen Istenből kiábrándult fajnak tehát kell egy kéz, aki az írással (újra)teremt. Aki újrateheremti az emberiség történetét. Kell valaki, aki előtt „szabályos sorokban világlanak fel a szavak” (*A nyelv a távolság*, 9.), vagyis egy lírai én, aki magára vállalja azt a nehéz szerepet, hogy „tehetetlen istenként” (uo.) alkotni, írni kezd. S ha már elvállalta, teszi mindezt az oly nagyra tartott, Áfra korábbi kötetéhez is ihletadó forrásul szolgáló Borbély Szilárd szavaival: „elképzelem magam több nézőpontból / mindezt egymásra vonatkoztatom” (11.). Azaz hol egyes szám első személyben, önazonos módon, egy-egy egyedi és egyéni történetet megjelenítve, hol szerepjátékok sokasága mentén lép elénk, ahol különböző emberalakok sorsába bújva az Istenből kiábrándult, frusztrációit és depresszióját a természet kiszípolozásával és felélésével „kompenzáló” teljes emberiséget képviseli.

A lírai én e magára vállalt szerepei miatt gondolok én a verseskötet öt ciklusának címeire: *Oszlop*, *Alapfal*, *Anyagfáradás*, *Hidak*, *Entrópia* – úgy, mint egy

ember életútjának, illetve az egész emberi nem történetének különálló, mégis egymással szorosan összefüggő etapjaira. Amely Áfra János értelmezésében a címadó *Omlás*, az összeomlás felé tart. Az egyes cikluscímek azért kiválóak, mert ötvözni képesek az egyedit és az általánost: értelmezhetők egyetlen személy születése és halála közötti, anyagfáradással, azaz öregedéssel járó szellemi, fizikai és morális „elkorcsosulása” jelképeként, de felfoghatók az egész emberiségnek az Úrból mint Oszlopból való kiábrándulását követő, az Alapfal leomlását előidéző, Anyagfáradással és pokolba vezető Hidakkal kikövezett Entrópiájaként, azaz a rendezetlenségbe, az öskáoszba való (vissza)fordulása folyamataként is.

Annak okát pedig, hogy „részesei vagyunk / egy folyamatnak, ami végül újra a nemlétezéshez vezet” (*Kód*, 43.), a lírai én a történelem és az emberi sors(ok) szakadatlan körforgásában, ismétlődésében látja. Ráadásul az anyagfáradás miatt az előzőek egyre korcsabb ismétlésében. Abban, hogy nem tudunk, hogy képtelenek vagyunk megújulni. Míg az *X-ronal* című versben – mintegy az egyedit felmutatva – a lírai én a családjától való elkülönöződés lehetetlenségére mutat rá, pedig, mint mondja, megindulna ő, ha lehetne, „de valamit mindig ismétlni kell” (31.), illetve a körköröség szimbolikájára már a címében is rámutató *Kiújuló vihar* című opusában arra a fájdalmas jelenségre figyelmeztet, hogy mindig csak „újrász egy beszélgetést, ismétled / a végszót” (48.), a nagyszabású *A felejtés terei* című költeményében mindezt nemcsak univerzálissá teszi, hanem a nemrég a tudomány látókörébe került transzgenerációs traumákkal is megtetézi. Hát hogy ne korcsosulna el az emberi faj – állapíthatjuk meg e verset befogadva –, ha nemcsak a nagyszüleink, a lírai én „nanája” és „papója” bizonyos tulajdonságai ébrednek fel bennünk újra – némi anyagfáradással megspékelve –, hanem „az őszülők gyilkos fegyverei és kiszáradt csontjai, / mindennapi tényérjai és életadó ágyai” (45.) is újraélednek „az utódok leterhelt retinái mögötti szürkeségben” (uo.).

A történelem ismétli önmagát törvénye és a „gyilkos fegyverek” generációkon túlmutató újratermelődése eredményeként pedig – olvashatjuk ki az apokaliptikus karjaiba önként futó embert és az ugyanoda tartó teljes emberiséget bemutató *Anyagfáradás* ciklusból – folyton háborúzunk. Az ukrainai vérontásra utaló *Felezési idő és Tanú nincs* című költemények azért is rendkívül megrázóak, mert „összeláncolódnak” a csernobili atomkatasztrófa következményeinek figyelmen kívül hagyásával. Áfra ezen szerepjátékverseiben mint ha a fent kifejtettek értelmében ignorált Úr azért küldte volna az emberiségre az atomkatasztrófát, hogy megmutassa: nem azért alkotta a természetet,

hogy az emberiség ne vegye tudomásul annak törvényszerűségeit. De mégse veszi tudomásul. Mert annak ellenére, hogy „csak harminc év kellett, / és a természet az úr Csernobilban” (66.), az önző, túlfogyasztó ember nem, most sem hagyja az (életet adó) zöld területet maga körül érvényesülni. Hiszen újra „turistáktól férges a megtisztult város” (67.), azaz az ember ismét bevételi forrásként tekint arra a helyre, amely így „megerősödve haldokol” (uo.). Úgy, hogy közben az „ószülők” – akik alatt ezen a ponton a valaha az ukránokkal azonos országban élő oroszokat is lehet érteni – „gyilkos fegyverei” is újra megjelentek a területen.

„A legkeresettebb út a szenvedés feloldásához harcokon át vezet, / szétesésre induló ritmizált menet” (102.) – olvashatjuk ezzel kapcsolatban az anyagfáradás következményeként is olvasható *Hidak* ciklus *A vereség* című költeményében. Abban a fejezetben, amelyről az előbbiek olvastán azt is feltételezhetnénk, hogy hídjai a halálba vezetik át az egyedit és az általános emberit. Ám Áfra János kötetében ez sem ennyire egyszerű és egyértelmű. Mert ott, ahol elhitetik az emberrel, hogy a harc oldja fel a szenvedéseit, illetve ott, ahol – megint csak a történelem ismétlődéseként – az eszme eszközt talál az emberben, és még mindig belé tudja sulykolni a „végső megoldás” lehetőségét, az oldalakat, országokat, bal és jobb partokat és pártokat összekötő, vagy épp szétválasztó építmények is kacifántosan visznek a halálba.

Mindezek értelmében kétféle út vár a hidakon átkelőkre. Egyfelől a Föld túlnépesedése, valamint az elkorcsosult faj empátiára való képtelensége miatt az, akit leölnék, pusztá „szám” lesz – emlékszünk, „kartoték-adat” –, akit a gyilkosa azonnal el is felejt, mint „reggeli müzlit egy mostoha” (*A forrás*, 108.). Aki viszont túléli a harcokat, és esélyt kap arra, hogy tovább dagonyázhasson ebben a „föllocsolt pokolban” (*A levegő súlya*, 117.), azt tapasztalja, hogy a „pótolhatóság korában” (106.) őt magát is bármikor, és megint csak: újra összefércelik egy kvázi-egésszé: „Ám amikor minden behozhatatlanul veszni látszik, / egy halott tinédzser kezeit varrják fel, és sérült törzsre, / elvesztett szemek helyére az utódok fogát ültetik, / implantátummal csábítják vissza a meggyengült hangokat, / bőrt és izmot növesztenek a háborús veteránoknak” (*Hiányzó részek*, 105.). S mindazok, akik ennek részeseivé válnak, nem veszik észre, hogy ezzel olyasfajta entrópiába sodorják a világunkat, amely rendszertelenségben az egymás felcserélhetősége, azaz az individuumok, az egyéniségek teljes hiánya képezi a rendszert. Ahol a lényeg, hogy „kitartó felhasználó” légy, „függésbe vont szövevényalfa” (117.), aki próbálnál csak megindulni az ellenkező irányba, vagy nem sikerül, vagy keserűen tapasztalod, hogy úgysem nyúl utánad senki.

Mert „magának felesel úgyis, aki zuhan, / hisz már nincs mivel szembe néznie” (*Madarak romjai*, 135.).

Ráadásul, aki magányos harcosként – mi másként ebben az (újra)militarizált világban? – a mainstream-mel szembemenve, csak azért is próbálna létezni, azt magányában is „elárulják a birtoklás törvényei” (*A dolgok fájdalma*, 123.). A pénzhajhászás, a mértéktelen fogyasztás, az önzés, az élj a mának! mindent és mindenkit előntő entrópiája láttán így egyáltalán nem csodálkozhatunk, hogy mind a lírai ént, mind pedig az ezen az apokaliptikus úton az őskáoszba visszavezetett befogadót „évszázadok választják el a nevetéstől” (*Rostok*, 114.).

(Kalligram, 2023)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8. | telefon: +36 76 501 240 | e-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu